తంజావూరు పతనము

(చరిత్ర విషయకమైన నవలల పోటీలో
1952 సంవత్సరము రచనలలో
బహుమానము పొందిన గ్రంథము)

మల్లాది వసుంధర

ఆంధ్ర విశ్వకళా పరిషత్తు వారిచే ప్రకటితము

1953

కొన్ని చరిత్రవిషయకములయిన నవలలను, శాస్త్రగ్రంథములను, యాత్రాగ్రంథములను రచయితలు వ్రాయునట్లు ప్రోత్సహించి యట్లు వ్రాయఁబడిన వానిలో నుత్తమమైనదానికి 1000 రూపాయీలు బహుమానము నీయవలసిన దను విశ్వకళా పరిషత్తు వారి యాదేశము ననుసరించి 1952 వ సంవత్సరములోని రచనలలో నుత్తమ మని పరీక్షకులచే నంగీకరింపఁబడినది.

రాజమండ్రి సరస్వతీ పవర్ ప్రెస్ నందు ముద్రితము

తంజావూరు పతనము

౧

శారదసంధ్య. సహ్యజానదీనీరములు స్వచ్ఛములు స్వాదుతాపూర్ణములుగ నున్నవి. నదిలో నిరుకెలఁకుల నిసుక దిబ్బలు వెట్టినది. మధ్యగఁ బ్రవాహమున్నది. ఒకానొక నాట్యకర్త్రియ బంగరుజరీకాసెబిగించి నీలివలిపపుఁ బైటవేసి నృత్యముఁ జేయుటకు సింగారించుకొనుచున్నట్లున్నది. ఆకసమున నొకవంకఁ దెలిమొయిలొకఁడు దోఁచి సహ్యజలోఁ బ్రతిబింబించినది. ఆ తెల్లఁదనము సహ్యజమొగమున నద్దికొనిన పుప్పొడివలెఁ దోఁచినది. అస్తసమయోన్ముఖ భానుబింబ సాంధ్యరాగకిరణచ్ఛటాపాళి యామె మొగమునఁ గుంకుమరేఖల దిద్దుచున్నది. చిరుగాలి తరగలతాకిడిచేనైన తరంగసంచలనము, తత్సంచలనవశమునఁ గించిద్భయ సమన్వితములై తరంగములపైకిఁ దలల నెత్తి నిక్కినిక్కిచూచు మీనముల మిలమిల సొగసులు నాట్యాంత వేళావిలాస నర్తకీనేత్రచాలనముల ననుకరించుచున్నవి. కించిత్సంధ్యాకాలరక్తిమ యామె యరుణాధర తాంబూలరక్తిమవలె నున్నది. పాడువర్ణ మిశ్రితరాగ సంధ్యాశరన్మేఘశకలములు వాయుఘాతములగుచు సహ్యజానదీస్వచ్ఛవారిపూరమునఁ బ్రతిఫలించి చక్రభ్రమణవేళలఁ బాదములమీఁదకిఁ జీరాడుచు ముద్దువెట్టిన ట్లంటియు నంటని విధమున గాలికి రేగి చిందులువేయు పరికిణీకుచ్చెలల మెఱుపుఁదనముగను, నీలివలిపపుఁబైట యరుణాంచలమువలెను భాసిల్లుచున్నవి. అంతరిక్షముననుండిన యొకానొక చిన్ని నీలిమబ్బుతునుక సహ్యజ దాల్చిన నీలిరాముక్కరవలె శోభిల్లినది. నదీతీరమున మెట్ల కిరు

ప్రక్కల ఘనోన్నత వృక్షములు రెండుగలవు. అవి రెండును వక్షః ఉపరిభాగము మీదుగ నిరువైపుల వ్రేలాడు రెండుజడలవలె భాసించి సహ్యజ పాంచాలసుందరివలెఁ గులుకుపోయినది.

సహ్యజ నానుకొని యారామమొకఁ డున్నది. అది విశాలముగ నుండును. పెద్దిదాసు మహాభక్తిప్రపత్తులతో శ్రీరాజగోపాలస్వామిని ధ్యానించి నిచ్చలు నర్చించి సేవించు నిమిత్తము ఫలపత్రసుమశోభితముగ దానిని రచించుకొనెను. అది తటినీతటమున నరమైలు దూరము వ్యాపించియున్నది. తోటకుఁ జుట్టునుఁ గొబ్బరిచెట్ల బారులు తీరియున్నవి. రెండవ వరుసఁ దోటకొకవంకఁ బనస, నారింజ, నిమ్మ, దబ్బలు. వేరొకపార్శ్వమున నేరేడు, మారేడు, వెలగలు నున్నవి. నాల్గవ వరుస సంపగి, పొగడ, పొన్న, నాగలింగము లున్నవి. తోటకు దక్షిణభాగమునఁ బటీరవృక్షములు, రసాలతరువులును గుంపులు గుంపులుగఁ బెరిగినవి. తూర్పుదెస నొకపెద్ద శాల్మలీవృక్షమున్నది. అది శాఖలు విస్తరించి పెనుభూతమువలె నుండును. ఈ వరుసల యంతర్భాగమున ద్రాక్షలతికలచే నల్లిబిల్లిగ నల్లుకొనఁబడి యొత్తుగ నెండచొరరానట్లున్న చిన్నపర్ణశాల గలదు. దానివాకిలి కిరువైపులఁ బారిజాత తరువులు. వెనుకభాగమున మందారము లున్నవి. పర్ణశాల కిరువైపుల మల్లె, జాజి, గోరంట, చేమంతి, మాలతి, మాధవి ప్రాకినవి. కుటీరమునకుఁ గొంతదూరమున వివిధ లతలు నల్లుకొని హృదయాభిరామముగనున్న యొక లతామంటపము. ఆ మంటపము చుట్టునుఁ బలురకముల తులసి మొక్కలు, మరువము మొదలైన సూనరహితామోదభరిత గుల్మములు గలవు. మంటపమున కెదురుగఁ జతుష్కోణముగ నిటికలతోఁ గట్టబడి సున్నము చేసి యుంచిన క్రీడాసరస్సునుఁ బోలిన యొక కేళకుళి గలదు. అది

నిరంతరము సహ్యజానీత సలిలములతో సుందరముగ నుండును. సర
స్తీరముమీఁదఁ జుట్టును మట్టిగోలెములలో నుంచిన పూలమొక్కలు
గలవు. సరస్సున నీటినడుమ నొకదిమ్మపై రాజగోపాల నామాం
కితుఁడైన బాలముకుందకృష్ణుని సుందరముగా కట్టియున్న చలువరాతి
విగ్రహ మొకఁ డుండెను. ఆ విగ్రహమును వేణువుఁ జేబూని యూదు
చున్నట్లున్నది. కేశములు సిగముడిలోనికొని శిరోగ్రభాగమున నవ
మాడమముగ నమర్చిన శిఖిపింఛములతో నొప్పారుచు గులుకుచున్నది.
కంఠమునఁ దులసి, మరువము, మందారము, పారిజాతములుఁ గలిపి
యల్లిన మాలికలు గలవు. పొగడదండ యొకటి పింఛమూలమున
సమర్చఁ బడినది. దినావసాన సంప్రాప్తసమయారుణ విభాకరజర
ఠాతపకాంతు లా కృష్ణస్వామికిఁ గర్పూర నీరాజనము లెత్తినట్లున్నవి.
సాయంసంధ్యారాగచ్ఛవి కేసరపుఁ బొడివలె నీటిమీఁదఁ బ్రసరించి పవ
నాహతమై ప్రాణలాడుచున్నట్లుండెను. అస్తాచలాలింగనానస్త లోక
బాంధవ ధవళగగనాంశుమాలావిస్రుత నాతితీక్ష్ణాతపచ్ఛటలు కృష్ణ
దేవుని చలువవిగ్రహమునఁ బాదములనుండి క్రమక్రమముగ శిరో
దేశ పర్యంతమేగి, వినువీధి విహరించు దేవకాంతలు కృష్ణుఁడు తమదరికి
రాకపోయెనుగదా యను కోపముచే నిర్వ్యాకపాయితములగు చూపులఁ
దమకజ్జలరేఖలు దీర్చిన కనుకొండలనుండి చూచినట్లున్నది. పశ్చిమో
న్ముఖ రవిబింబనవళీగణ కదన్న భానుచ్ఛవి తోఁటయంతట సహస్రధా
విస్తృతముగ వెలుఁగొందినది. పడమటి దిక్కునున్న మొగలిపొదలపైఁ
బ్రసరించి, పుష్పాళ్లనద్దుకొని మొగలిరేకులతో సయ్యాట లాడినది.

శాల్మలి శకుంతముల కాకరము. వాని కలకలారవములు
తోఁటయంతటఁ బ్రతిధ్వనించి పిల్లతెమ్మెరలలోఁ దేలిపోవుచున్నవి.
నది కావలియొడ్డుననున్న కాశవృక్షములు విచ్చి పింజలు పింజలుగఁ

ప్రక్కల ఘనోన్నత వృక్షములు రెండుగలవు. అవి రెండును వక్ష ఉపరిభాగముమీదుగ నిరువైపుల వ్రేలాడు రెండుజడలవలె భాసించి సహ్యజ పాంచాలసుందరివలెఁ గులుకువోయెడిది.

సహ్యజ నానుకొని యారామమొకఁ డున్నది. అది విశాలముగ నుండును. పెద్దిదాసు మహాభక్తిప్రపత్తులతో శ్రీరాజగోపాలస్వామిని ధ్యానించి నిచ్చలు నర్చించి సేవించు నిమిత్తము ఫలపత్రసుమశోభితముగ దానిని రచించుకొనెను. అది తటినీతటమున నరమైలు దూరము వ్యాపించియున్నది. తోటకుఁ జుట్టునుఁ గొబ్బరిచెట్ల బారులు తీరియున్నవి. రెండవ వరుసఁ దోటకొకవంకఁ బనస, నారింజ, నిమ్మ, దబ్బలు. వేరొకపార్శ్వమున నేరేడు, మారేడు, వెలగలు నున్నవి. నాల్గవ వరుస సంపగి, పొగడ, పొన్న, నాగలింగము లున్నవి. తోటకు దక్షిణభాగమునఁ బటీరవృక్షములు, రసాలతరువులును గుంపులు గుంపులుగఁ బెరిగినవి. తూర్పుదెస నొకపెద్ద శాల్మలీవృక్షమున్నది. అది శాఖలు విస్తరించి పెనుభూతమువలె నుండును. ఈ వరుసల యంతర్భాగమున ద్రాక్షతీగలచే నల్లిబిల్లిగ నల్లుకొనఁబడి యొత్తుగ నెండచొరరానట్లున్న చిన్నపర్ణశాల గలదు. దానివాకిలి కిరువైపులఁ బారిజాత తరువులు. వెనుకభాగమున మందారము లున్నవి. పర్ణశాల కిరువైపుల మల్లె, జాజి, గోరంట, చేమంతి, మాలతి, మాధవి ప్రాకినవి. కుటీరమునకుఁ గొంతదూరమున వివిధ లతలు నల్లుకొని హృదయాభిరామముగనున్న యొక లతామంటపము. ఆ మంటపము చుట్టునుఁ బలురకముల తులసిమొక్కలు, మరువము మొదలైన సూనరహితామోదభరిత గుల్మములు గలవు మంటపమున కెదురుగఁ జతుష్కోణముగ నిటికలతోఁ గట్టబడి సున్నము చేసి యుంచిన క్రీడాసరస్సునుఁ బోలిన యొక కేళకుళి గలదు. అది

నిరంతరము సహ్యజాసీత సైకతములతో సుందరముగ నుండును. నర
స్త్రీరము మీఁదఁ జుట్టును మట్టిగోడెయులలో నుంచిన పూలమొక్కలు
గలవు. నరసున్న నీటిసుద్ధ్యమున నొకదిమ్మపై రాజగోపాల నామాం
కితుఁ డైన బాలమురళీకృష్ణుని ముద్దులుమూటగట్టియిచ్చు చలువరాతి
విగ్రహ మొకఁ డుండెను. ఆ విగ్రహము వేణువుఁ జేబూని యూదు
చున్నట్లున్నది. కేశములు విరియఁబోసికొని శిరోగ్రభాగమున నవ
చూడముగ సమర్చిన శిఖిపింఛములతో నొప్పులు గులుకుచున్నది.
కంఠమునఁ దులసి, మరువము, మందారము, పారిజాతములుఁ గలిపి
యల్లిన మాలికలు గలవు. పొగడదండ యొకటి పింఛమూలమున
నమర్పఁ బడినది. దినసావసాన సందీప్తాస్తమయారుణ విభాకరజర
తాతపకాంతులా కృష్ణస్వామికిఁ గర్పూర నీరాజనము లెత్తినట్లున్నవి.
సాయంసంధ్యాగణచ్ఛవి కేళకుళి యందలి నీటిమీఁదఁ బ్రసరించి నవ
నాహాత్మై ప్రాకులాడుచున్న ట్లుండెను. అస్తాచలాలింగనానక్త లోక
బాంధవ ధవళారుణాంశుమాలావినిర్ముక్త నాతితీక్ష్ణాతపచ్ఛటలు కృష్ణ
దేవుని చలువవిగ్రహముఁ బాదముసర్వాలి క్రమక్రమముగ శిరో
దేశ పర్యంతమేగి, వినువీథి విహరించు దేవకాంతలు కృష్ణుఁడు తమదరికి
రాకపోయెనుగదా యను కోపముచే సిగ్ధాక్షపాతములగు చూపులఁ
దమకజ్జలరేఖలు దీర్చిన కనుతుదలనుండి చూచినట్లున్నది. పతనో
న్ముఖ రవిబింబనవళారుణ కదంబభానుచ్ఛవి తోటయంతట సహస్రధా
విచిత్రముగ వెలుఁగొందినది. పడమటి దిక్కునున్న మొగలిపొదలపైఁ
బ్రసరించి, పుష్పాళ్లనద్దుకొని మొగలిరేకులతో సయ్యాటలాడినది.

శాల్మలి శకుంతముల కాకరము. వాని కలకలారవములు
తోటయంతటఁ బ్రతిధ్వనించి పిల్లతెమ్మెరలలోఁ దేలిపోవుచున్నవి.
నది కావలియొడ్డుననున్న కాకవృక్షములు విచ్చి పింజలు పింజలుగఁ

గాలికెగసి మొగలి పొదలవఱకు వచ్చి వాని పుప్పొళ్లం దోడుచేసికొని కృష్ణవిగ్రహముయొక్క పాదపీఠముం బడి యర్ఘ్యద్రవ్యముల ననుకరించుచుండెను. పాటీర సుగంధమిళిత దక్షిణానిలాంకురములు యథేచ్ఛముగం దోటయం దంతటను విహరించుచుండెను.

పర్ణశాల ముంగిట ద్రాక్షలతకుం బ్రోదిసేయుచు, ప్రకృతిరామణీయక దర్శనావిష్టమతి పెద్దిదాసు, పశ్చిమదిక్కాంతానంగమోత్సాహి ద్యుమణికవోష్ణ తరళారుణ దీధితులం గాంచి, కాంతాలోలుపత్వముచేం గదా యినుండుసైతముం దనతైక్ష్ణ్యము విడనాడి శాంతత వహించి పతనోన్ముఖుం డగుచున్నట్లున్నాడనుకొనినాడు. కాని పతనమునకుంబూర్వ మెంతసుందరముగనున్నాడు! పతనములోంగూడ నొక సొగసున్నదా! అంతయున్నది కింత యువనతి కాబోలు!

ఈరెండ ముడుతలువడిన యాతని విశాలఫాలభాగమును ముద్దువెట్టినది. ఆతని మొగమున వార్ధక్యము పీఠముంబెట్టి కూర్చుండినను, కన్నులలోం దారుణ్యమే భాసించును. ఆయన డెబ్బదియైదు సంవత్సరముల ముదుసలియయ్యు శరీరదార్ఢ్యము గలవాడు. ప్రకృతి ముద్దుబిడ్డ. కుద్దాలముం జేబూని, మొక్కలకుం గాలువలుదీర్చి, గనిమలమర్చి, మడవలుమార్చి, చిటిపరా లేరివైచి, కలుపుమొక్కలం బెరికివైచి, పాదులేర్పరచి, విరిసూటి నారునాటి యనుదినము ఘటయంత్రక మనోరథ స్వతంత్రుండై యారామముం బోషించుకొనును. ఆతనిపోషణలో తలాటువులకు సైతముం బక్వతప్రాపించును.

తోటకు దక్షిణభాగమున వహ్యాజానదికిం బోవు మెట్లదారి యున్నది. ఆదారినుండియే నిత్యమును నీరుగొనివచ్చి తోటం దడుపుట, కేళకుళి నింపుట. మెట్లకిరుప్రక్కలం బున్నాగవృక్షము లున్నవి. కనుచూపు దూరమునం బల్లెకారుల పిల్లలు చిట్టితెప్పలమీంద

సహ్యజపై సంచరించుచుఁ గొట్టుకేరింతలు వినిపించుచున్నవి. ప్రదోషమైనది. మసకమసకగఁ జీకటి తిలతండులన్యాయముగ వ్యాపింప మొదలు పెట్టినది. పెద్దిదాసుని యనిమేషదృష్టినుండి తప్పించుకొని పోయిన సూర్యబింబము దేశాంతరమున నతఁడేమిచేయుచున్నాడో చూచెదమని వచ్చినటులఁ జీకటిగానిచీఁకటి వచ్చినది. మందపవనము సహ్యజానదీమేధాజనకములైన నీరముల నానియు మందమందముగఁ దడఁబడుచుఁ జెట్టుచెట్టునకు డీకొని యాగుచు సన్నని దీనారవముఁ జేయుచు వచ్చినది. పెద్దిదాసేమో యోచించుచుఁ గృష్ణవిగ్రహము ముందుఁ గూర్చుండియుండెను. ఆయనవెనుక నేదో కదలాడిన సవ్వడియైనది. ఆకస్మికముగ నాయన వామనేత్రము స్పందించినది. పెద్దిదాసదిరిపడినాఁడు. చుట్టును గలయఁజూచినాఁడు. మరల శాంతి నందినాఁడు. చిఱువెన్నెల శారదాభ్రశకలముల మాటునఁ దోఁబూచు లాడుచున్నది. పెద్దిదాసువెనుక నస్పష్టముగ నెవరో మసకమసకగఁ దారాడినట్లనిపించెను. పదియడుగుల దూరమునఁ గాళకవి వచ్చు చున్నట్లు కనిపించెను. తదియనాటి సందెవెన్నెల వనదేవత పెదవుల నందునుండి వెలువడిన కించిన్మందహాసమువలె నున్నది. ఆవెన్నెల కాళకవి దాల్చిన యుష్ణీషమునందలి యనఘాశ్మముఁదాకి ధ్యామణి నుద్దీపింపఁజేసి మరుక్షణమునఁ జిటిలిపోయినది. రాజగోపాలస్వామి విగ్రహముఁ గౌఁగలించి జారిపోయినది. కాళకవి పెద్దిదాసునకు నమస్కరించినాఁడు. పెద్దిదాసు దానినందుకొని యాతనిఁ గౌరవించి నాఁడు. ఇరువురు నటనుండి కదలి మెట్లదారివెంబడి నదిలోనికిఁబోయిరి. నదికిఁ బోవలయునన్న నిసుకలోఁ గొంతదూరము నడువవలయును. నదిలో రెండుకొంగ లాగియాగి నీటిలో ముక్కులఁ గ్రుచ్చుచున్నవి. దూరమున చిఱువెన్నెలలు నదీతరంగములమీఁద నృత్యమాడి ధగధగ లాడినవి.

ఇరువురుఁ గాలుసేతులు గడిగికొని నీరు పుక్కిలించి యమిసి కొంతద్రావి తిరిగి మెట్లెక్కఁ దొడఁగిరి. ఇంకను రెండుమెట్లున్న వనగఁ గాళకవి వెనుకకు రెండడుగులువైచి 'పాము పాముని' యఱచినాడు. పెద్దిదాసుని కీమాటలు వినిపించలేదు. పెద్దిదాసు పాదముల నంటియు నంటనట్లుగ నొక తెల్లని త్రాఁచుబాము జరజరఁ బ్రాకి గందపుమ్రాకు లున్న దెసకుఁ బోయినది. అది పోయినంత మేరకు సంపఁగితావులు చిమ్మఁగ్రోవితోఁ జిమ్మినట్లయినది. కాళకవి పాముఁజూచినాడు. బాలమురళీకృష్ణ పాదారవింద బద్ధచేతస్కుఁడైన పెద్దిదాసు చూడలేదు. వెనుదిరుగలేదు. కాళకవి యనుగమించినాడు.

తదియచంద్రుఁ డస్తమించినాడు. చీకట్లు గ్రమ్ముకొని వచ్చుచున్నవి. ముందునడచుచున్న పెద్దిదాసును జూడగనే కాళకవి కా లిస్తలో విచిత్రమగు నొకభావ మొదవినది. "ఈయన మానవాతీతుడా!" ఆతని దేహమంతయు నొక్కసారిగ జలదరించినది. ఆ మానసిక ప్రవృత్తి కీదైహిక సంచలనము. పెద్దిదాసనినఁ గాళకవికి గౌరవము మెండు. కాని యీనాటి యీభావమాయసను గూర్చి కాళకవి యేనాడు ననుభవింపలేదు. ఎందుకో మరల నొకసారి చేయెత్తి నమస్కరించవలె ననుకొనినాడు. ఇరువురును కృష్ణవిగ్రహమున కెదురుగనున్న లతామంటపమున కేగి యటనున్న నాపరాతితిన్నెపైఁ గూర్చుండిరి. కాళకవి కా విగ్రహము జీవవంతము, తోట బృందావనము, సహ్యాజ కళిందజగను భాసించి పులకితుఁడైనాడు. ఆతని దృష్టియందుఁ బెద్దిదాసొక మహాతపశ్శాలి.

పెద్దిదాసునకు రాజాస్థానమున గౌరవము జరుగవలెనని, జరిగినఁ దా నానందింపవలెననియు నాయన యభిమతము. సభలో విజయరాఘవ నాయకులవారికిఁ బెద్దిదాసునుగుఱించియు, నాయనభక్తి

పారవశ్యమునుగుఱించియుఁ జెప్పిన దీయనయే. కాళకవి విజయ రాఘవ నాయకునికి బాల్యస్నేహితుఁడు. రాజసభలో నాస్థానకవి. ఈయన రఘునాథనాయకుల వారి కాలమున బాలుఁడు. విజయరాఘవ నాయకులవారికిఁ గాళకవియందుఁ గవిత్వాపేక్షకన్న మిత్రత్వాపేక్షయే మెండు. అందువలన విజయరాఘవ నాయకులవారీ కార్యమున కీయననే నియోగించిరి. కాళకవి హృదయాంతరమునఁ బెద్దిదాసు రాజసభకు వచ్చుటకు నిరాకరించునని తెలియును. కాని పెద్దిదాసునం దాయనకుఁగల గౌరవాతిశయ మాయన నెట్లైని రాజసభాగౌరవ సన్మానముల కంగీకరింపఁజేసి యాస్థానపండిత కవీంద్రునిగ నిలువ వలెనని దృఢాభిప్రాయముఁ గలవానినిగఁ జేసినది.

పెద్దిదాసవధూతుఁడు. అవధీరితాద్వైతవాది. విశిష్టాద్వైత ప్రతిష్ఠాపనాబద్ధబుద్ధి. ముండితశిరస్కుఁడనవచ్చును. జ్ఞానచిహ్నముగ గోష్పాదమంత జుట్టున్నది. విశాలఫాలభాగమునఁ దీర్చిదిద్దిన తిరుమణి తిరుచూర్ణములు. ఆయన ముఖమున నాలుగైదుముడుత లున్నవి. ఆయన దేహకాంతి మిగులఁ బండిన జామపండుచాయ. ఆయన ధరించినవి లేఁతనీరాఁవిడుస్తులు. ఆయన నెన్నొసట నొకా నొకతరళజ్యోతి రేఖామాత్రముగ స్థిరదృష్టిఁ బరిశీలించిన గోచరించును. ఆయన కుటీరములోనికేగి దివ్వెఁ దెచ్చినాడు. ఇరువురు నొకరి కొక రెదురెదురుగ నుపవిష్టులైరి. పెద్దిదాసు వచ్చినపనియేమని కాళకవి నడిగినాడు.

కాళకవి:— తమ దర్శనముఁ జేసి చాలదినములైనది. అందుచే నేడిచ్చటికి వచ్చితిని. ఇచటి యీతోట, యీదైవము, యమునా తీరమును జ్ఞప్తికిఁ దెచ్చుచున్నవి. బృందావన మిటులే యుండి యుండెనేమో!

పెద్దిదాసు :— దానికేమి, ఆ మన్నారుదేవుని కృపాకటాక్ష మున్నచో జీవితమున నింకఁ గోరదగిన దేముండును? నాజీవితమును మన్నారుదేవుని పాదపూజయందుఁ గైంకర్య మొనర్చుకొనినాను. ఇన్నినాళ్లు గడచినిన నా జీవిత మింకమీఁదటఁగూడ నిట్లేనడచినచో నాకెట్టిచింతయు నుండదు. ముప్పాతిక భాగము గతించియే పోయినది.

కాళకవి :— అదేమండీ! దాసుగారూ! మీరు మహాభక్తులు. రసజ్ఞులు. కవిశేఖరులు. ఇంత విరాగమైననెట్లు? ఎంతపండితులైనను రాజాదరణమున్నచోఁ బసిడికిఁ దావియబ్బినట్లుండునుగదా! మీరు లోకజ్ఞులు. మీకుఁ దెలియని విశేషంబు లుండునా? విజయరాఘవ నాయకులవారు మిమ్ముల దర్శించుట కుత్సుకులగుచున్నారు. మా కవిబృందమంతయు మీ రాక కెదురుచూచుచున్నది. శ్రీమతి రంగాజమ్మగారు మీ ప్రతిభావిశేషములచే నాకృష్టయై మీదర్శనము నపేక్షించుచున్నది.

ఒక విసురుగాలితరగ వెదురుపొదలగుండ నీలలు వేయుచు దూసికొనివచ్చి వారిని చపేటములఁ జరచిపోయినది. రంగాజమ్మ యనినఁ బెద్దిదాసున కదొకవిధమైన భావము. ఆమె యభిలషితమును వినినంతనే, ఆయన నిరాదర సూచకమైన హాసమొనర్చెను.

కాళకవి :— మీరు రేపటి సభకు వత్తురని యాశింతును. నాముఖమున విజయరాఘవనాయకులవారు మిమ్ములను బ్రార్థించు చున్నారు.

ఆయననుండి యెట్టిసమాధానము వచ్చునో యని కాళకవి ప్రతీక్షించుచుండెను.

పెద్దిదాసు :— మీరన్యథా భావింపకుడు. నాకు రాజసభా గౌరవములపై వాంఛలేదు. ఇట్లని తిరస్కారముగ నెంచకుడు.

నా కీ నదీతటారామమునందుసల్పు భగవదారాధనమువప్ప.........
నా యీభావమును వేఱొకవిధముగ భావించవలదని రాజుగారికి
నావిన్నపము. నాజీవితమును యదువంశస్వామి సేవయందే యంకిత
మొనర్పనింతు.

కాళకవి :— మీరటుల ననినచో నేనేమి చేయఁగలను ? మీకు
రాజసభలో జరుగు గౌరవమర్యాదలను గాంచ నామన ముప్పొంగ్గారు
చున్నది. మీరు మాకెల్లరకు నేతలై యుందురని గర్వించుచుంటిని.
నా చిరవాంఛితము నీనాడు మీకు వెలిబుచ్చితిని. నా యాశలన్నియు
నడియాసలేనా ?

ఆతని కనులు ప్రార్థనాదీనములుగ నున్నవి.

పెద్దిదాసు :— మీ ర ట్లనరాదు. రాజసభకు నేను రారాదు.
క్షమింపవలయును. లౌకికములైన తుచ్ఛసుఖములకై, గౌరవములకై
ప్రాకులాడుట నాకు రుచించదు. శాశ్వత కైవల్యసంపాదనార్థమై
యర్చావతారుఁడైన రాజగోపాలు నుపాసించుచుండుటకన్న నితరమైన
సుఖమింకేమి కలదు ? నామన స్సన్యము నొల్లకున్నది.

పెద్దిదాసు స్థిరబుద్ధి కాళకవి కవగతమైనది. ఇఁక నెంతచెప్పినను
కార్యములేదని నిర్ణయించుకొనినాడు. ప్రొద్దుపోవుచున్నది. వెడలుట
కనుజ్ఞ వేడినాడు. పెద్దిదాసాయనవెంటఁ దోటబహిర్భాగమువఱకు
వచ్చి వెనుదిరిగినాడు. కాళకవికిఁ బెద్దిదాసునందుఁగల గౌరవము భక్తి
రూపముఁ దాల్చుచున్నది. తోటయంతయు గాఢతిమిరావృతము.
కీచురాలనిస్వనము. శర్వరీయువతి కృష్ణాభిసారికయై ధరించిన బంగరు
జరీ బుటేదారుపనిచేసిన నీలివలిపపు మేలిముసుగువలెఁ దోటలో
నంధకారమున ఖద్యోతములు జిగజిగ లాడుచుండెను. ఆరామ

మంతయు నానాసూనవితాన వాసనలచేఁ బరివ్యాప్తమైనది. పెద్దిదాసు కృష్ణవిగ్రహసమక్షమునఁ బద్మాసనస్థుఁడై ధ్యాననిమగ్నుఁ డయ్యెను. తోటయంతయు నిశ్శబ్దము. దీప మొక్కటి మాత్రము మిలమిలలాడుచున్నది.

౨

శుక్లచతుర్థి. నాడు రంగాజమ్మగారి యుషాపరిణయప్రబంధము విజయరాఘవనాయకులవారికిఁ గృతియొనర్ప నిశ్చయింపఁబడినది. విజయరాఘవనాయకులవారు భానూదయాత్పూర్వము నిదుర మేల్కాంచి, యెదుటనున్న నిలువుటద్దమునఁ దనప్రతిబింబము వీక్షించి, కపిలధేనువులను, పయఃపూర్ణ కనకకుంభములను, బ్రాహ్మణద్వయమునుఁ జూచి సంతుష్టాంతరంగుఁడై సుందరులైన రమణు లిర్వురు జలము లందీయ మజ్జనమాడి చలువలు ధరించెను. ఆపిమ్మట మహాభక్తితో నాదిత్యహృదయ మంత్రరాజమును ముమ్మారు పఠించి మన్నారుదేవుని కోవెలచెంగట గుడారమునానతి శ్రీముద్ర ధరించి రాజగోపాలస్వామిని ధ్యానించుచు ముత్తెపుసరులతో నష్టాక్షరీజపముఁ జేసెను. భాగవతము, రామచరితము కొంతతడ వాకర్ణించి నిత్యదానములు నిష్ఠగసల్పి బ్రాహ్మణులకుఁ జందనతాంబూలాదుల నొసంగెను.

కొలువుకూటమునకుఁ బోవువేళయైనది. పరిచారికలు సత్వరముగఁ దమపనులు సలుపసాగిరి. ఒక చకితనేత్ర నిలువుటద్దముఁ గొనివచ్చినది. మృణాళహస్త యొకర్తుక సంపఁగినూనెఁ జేతులఁ బూసికొని విజయరాఘవులవారి కేశములకు రాచినది. కిసలయాంగుళి యొకతె దంతపుదువ్వెనతోఁ జిక్కుదీయుచున్నది. మెఱుపుఁదీవెలఁ బోలిన యిర్వురు యువతులు కడానితట్టల నాభరణముల నటనుంచి

యదృశ్యులైరి. అలంకరణచాతుర్య నిష్ణాతయగు నొక నీలాలక విజయరాఘవప్రభువు నలంకరింపఁదొడగినది. సంపఁగి సుమములతో రచించిన మాలిక శిరమునఁజుట్టి సుప్పాణిముత్యముల కుల్లాయిఁబెట్టినది. ఆయన కెదురుగ బొక్కసములవారు నిలిచియుండిరి. ముత్యపు చొకట్టులు ధరించి బంగరు చుంగులుగల పట్టుపీతాంబరములనుఁ, ముత్తియముల నెక్కువగఁ దాపిన బవిరిచెక్కడపుఁ బచ్చలపదకంబును, తళుకులీను వజ్రముల యొత్తరిగెను, వజ్రాల చేసరులను, కెంపులుదాపిన మెఱుఁగుకడియములను మణికట్టుల నుంచెను. నాయకుఁడు నవరత్న ఖచితములైన బాహుపురులను నూత్న రత్నాంగుళీయములను దాల్చెను. మురువైన సాహిణ్యానాయుపెండారముఁ జరణమునఁ దొడిగి కొలువు శృంగారముఁ బూర్తిగావించి సభాభవనమునకుఁ బయలు దేరినాడు.

ప్రాతస్సంధ్యారుణిత బాలభాస్కర భానుద్యుతి హజారము శిఖరాగ్రములనున్న కాంచనకలశములపై కెఁగ్రొత్త మెఱుఁగులు దిద్దుచున్నది. సభాముఖద్వారము చిత్రచిత్రములైనచెక్కడములతో నలరారుచున్నది. కాశ్మీరదేశపు రత్నకంబళములు లోనఁబరువఁబడి వానిపై వరుసగ సోఫాలు, ఉన్నతాసనములు నమర్చఁబడినవి. సభాసదనము పట్టాభిరాముని భావచిత్రపుఁ బంగారుచెక్కడపుఁ జప్పరమునుగలిగి నీలిచాయలనీడలు దేరుచు నల్లచలువరాలతోఁ జాలవిశాలముగ నిర్మింపఁబడి రెండవపుష్పకవిమానమున నొప్పియున్నది. కూటమునఁ బశ్చిమభాగమున విజయరాఘవనాయకులవారి మణిమయ సువర్ణ సింహాసనమున్నది. సింహాసనమునకు దిగువభాగమున నష్టాపదపాద పీఠమొకం డమర్పఁబడియున్నది. సింహాపీఠి కిరువంకల సమాన రూపములుగల మరిరెండు బాలాసనములున్నవి. వామభాగమున

నాతిదూరముగ నొకసుందరమైన రజతాసనమున్నది. దానియందు రంగాజమ్మ యుపవిష్టయైనది. సింహాసనమునుండి మెట్లకుఁ గ్రింది భాగమునఁ దక్షిణపార్శ్వమున నైదు రజతాసనములున్నవి. అందు ప్రథమాసనముపై రాజగురువులైన శతక్రతు చతుర్వేది శ్రీనివాస తాతాచార్యులవారును, పట్టంపు కవియైన కామరుసు సోమయాజులు గారు రెండవదానిమీదను, తరువాత తారహారచిరత్న కంకణోదార తారానురూప ముక్తాకలాప హృద్యతరబిరుదవాద్య నానావాహనాది సమ్మాన మాననీయ శాశ్వతైశ్వర్యధుర్యం డగు కోనేటిదీక్షితకవి చంద్రుఁడును, పురుషోత్తమ దీక్షితమహాకవియు, చతుర్విధకవితావిశారద శాశకవిశేఖరుఁడును వరుసగ నధివసించిరి. మంత్రిసామంత దండనాథులును నానాదేశములనుండి వచ్చిన రాయబారులును, కరణములు, సంప్రతి కరణములును వామదిక్కునందుఁగల యథోచితస్థానములం దుపవిష్టులైరి.

సింహాసనమునకు ప్రాగ్భాగమున నర్ధచంద్రాకృతిగ శశికాంతోపలములతో నిర్మింపఁబడిన నాట్యరంగమున్నది. నాట్యరంగమునకు వెనుకతట్టుననున్న కుడ్యముపై మహేంద్రసభ, రంభోర్వశీమేనకాద్యప్సరోనృత్యభంగిమములును ద్రైవర్ణ్యకములుగఁ జిత్రింపఁబడినవి. సింహాసనముప్రోల శారదాధ్వజము గలదు. అది శర్కరామిశ్రిత స్వచ్ఛ వారిపూరమువలె మధురముగను, సాయంవికసిత నవమల్లిక వలెఁ బరిమళభరితముగను, ప్రాతర్మందానిలమువలె శీతలముగను, శరద్రాకాకళాధరస్నిగ్ధసుధాంశుమాలవలె నిరతిశయాహ్లాదకారియునై సర్వలక్షణసంపన్నమైనకవిత, యొక్క విజయరాఘవనాయకులవారికే గలదను దీనిని సూచించుచు వెలుఁగొందుచు. 'పద్యమునవనవోన్మేషమై వెలయవలెను. వాక్యవైఖరు లలంకారానుసారులుగావలయును. శబ్దము పాణినీయ వ్యాకరణప్రామాణ్యమై యుండవలయును. కవితాసందర్భము

కర్పూరమువలె సత్వరము గుబాళింపవలెను.' అని శారదాధ్వజమున వ్రాయఁబడి యుండెను.

అంత శంఖభేరీకాహళ మృదంగవాద్య సమ్మిశ్రితధ్వని తరంగములు వీనుల విందొనర్ప, వేత్రహస్తులు పైడిబెత్తముల జనసమూహముల నదలింప, హయారూఢులై మన్నీలు వెంటనంటిరా భద్రగజాధిరూఢుఁడై, దాసజనంబుస్వర్ణమౌక్తిక చ్ఛత్రచామరముల సేవించుచుండ నవనీసురశ్రేష్ఠులు వేదోక్తాశీర్వాదముల సేసలుచల్ల మహీసురపురంధ్రీగణమందస్మితవదనారవిందములనుంచి వెలువడు మంగళాశీస్సుల నందుకొని, కటాక్షవీక్షణమాత్రమునఁ బౌరజనంబులఁ బరామర్శించుచు విజయరాఘవనాయకులవారు కొలువుకూటమునొద్దకువచ్చి భద్రగజము నవరోహించి యువతులిరువురు కైదండయొసఁగ విలాసగమనుఁడై సింహాసనము దరియుచుండెను. ఆతనివెంట యువరాజైన మన్నారుదాసును చెంగమలదాసునుకూడనుండిరి. సభయంతయు నొక్కసారిగ లేచి నిలిచినది. వందిమాగధులు, "రాజగోపాలభజనానందసాంద్రా! రఘునాథనాయక రత్నాకరావతీర్ణ సంపూర్ణ పూర్ణిమాచంద్రా! పాండ్యతుండీరాది వైరిగజకంఠీరవ కిశోరా! కళావత్యంబికాకుమారా! చంద్రోపేంద్ర సురేంద్రనందనకందర్పకోటి సౌందర్యధుర్యా! జీర్ణకర్ణాటక సామ్రాజ్య సింహాసన స్థాపనాచార్యా! సమర సమయాచరిత సమస్తనిస్తుల తులాపురుషాది మహాదానాపదాన ప్రవర్తితకీర్తి ధౌరేయా! సంగరరంగగాంగేయా! ప్రతిదిన బహుసహస్ర బ్రాహ్మణాభీష్ట మృష్టాన్నదాన దీక్షాధురీణా! మానినీనూతన పఞ్చబాణా! విశ్వవిశ్వంభరాభరణ విచక్షణ దక్షిణ భుజాదండా! శాశ్వతైశ్వర్యధౌరంధర్యమేరుకోదండా! దక్షిణసింహాసన పట్టభద్రా! చతుర్విధకవితా నిర్వాహక సార్వభౌమా! బిరుదాంగద విరాజమాన

చరణాంభోజా! జనకచరణరాజీవ సేవావిధాయకా! విజయరాఘవ నాయకా! పరాకుస్వామీ! పరాకు," అని కై వారములు సల్పిరి. రాజుగారు సింహాసన మలంకరించిరి. బాలాసనములపై మన్నారుదాస చెంగమల దాసులు కూర్చుండిరి.

రంగాజమ్మగారి 'ఉషాపరిణయము' కృతిసమర్పణ జరుగవలసి యున్నది. మంగళవాద్యములు మ్రోసెను. రాజుగారి కనుసన్న నిరువురు సుందరీమణు లమూల్యాంబరములు, వెలలేని భూషణములు, కస్తూరి, జవ్వాది, హరిచందనము, పునుగు మొదలైన సుగంధద్రవ్య ములును, చేమంతి, కేతకి, మందారములును రంగాజమ్మగారికి సమ ర్పించిరి. రాజానుమతిని, సభికుల యామోదమునుఁబొంది రంగాజమ్మ తన యుషాపరిణయ ప్రబంధమునుండి, ఉషాస్వప్నము, శ్రీకృష్ణ బాణాసురయుద్ధము, ఉషానిరుద్ధుల వివాహఘట్టములుఁ దనకిన్నరీగళ మంజులధ్వనితోఁ బఠించి సభనంతను నాయానందములఁ దన్మయులనుగా నొనర్చినది. కవిసత్తము లామెనెంతగనో కొనియాడిరి. విజయ రాఘవనాయకులవారు సంతుష్టాంతరంగులై పండితామోదపూర్వక ముగ 'శృంగారరస తరంగిత కవిత్వ మహనీయమతిస్ఫూర్తి' యను బిరుదము నొసంగిరి. రంగాజమ్మ వినయవినమిత మధురలజ్జావనత మస్తకయై బిరుదమును స్వీకరించి సభకు నమస్కరించినది. రాజుగారికిఁ బెద్దిదాసు విషయము తలఁపునకు వచ్చినది.

విజయ :— కాళకవిశేఖరా! పెద్దిదాసుగారు నేటిసభకు వత్తు రనుకొంటిమి. వచ్చినట్లులేదు!

కాళకవి :— మహాప్రభూ! పెద్దిదాసుగా రీ లోకవ్యవహారసివలెఁ గానుపించుటలేదు. ఆయనయొక మహాభక్తుఁడు. ఈ రాజమర్యాదలు

కీర్తి ప్రతిష్ఠలు నాయనదృష్టిలో గణనీయములుకావు. ఆయన తన్నుఁ దాను పూర్తిగ రాజగోపాలుని సేవయం దర్పణ మొనర్చుకొనినాడు.

విజయ :— ఎట్టులైన నామహాభాగు దర్శనముఁజేయ నామన మువ్విళ్లూరుచున్నది. ఆయన నెట్లో నొకపర్యాయము మనయాస్థానమునకుఁ దీసికొని రానేవలయును.

కాళకవి :— చిత్తముప్రభూ! తమ యానతి నిర్వర్తింప యత్నింతును.

నాటి కార్యక్రమము ననుసరించి నాట్యారంభసూచక ఘంటారవము వినవచ్చినది ఎల్లరదృష్టులు నాట్యరంగమువైపునకు మరలినవి. యవనిక యపసరింపఁబడినది. సాంబ్రాణి యగురుధూపములు సుడులుసుడులుగ వ్యాపించి చిరుమబ్బులవలెఁ దోఁచినవి. పసుపుఁబచ్చని పట్టుచీర ధరించి చెమ్కీచుక్కల నీలికఞ్చుకముఁ దొడిగి, కరములఁదాల్చిన రత్నకంకణములు ఘలంఘలారావములు సల్పుచుండ గగనపరివ్యాప్త ఘనశ్యామకాదంబినీ విలసిత విద్యుల్లేఖవలె రూపవతీ వధూటి చౌపదముల నభినయించినది. బహువిధ జంత్రవాద్యముల యందుఁ బ్రవీణలైన యువతులు, వీణ, మురళి, రబాబు, తంబుర, చంగు, దండె, డక్కి, కిన్నర, ముఖవీణ, రావణహస్తము, స్వరమండలము, గట్టితాళము మొదలైన వాద్యముల వాయింపఁ దొడఁగిరి.

ఆకుపచ్చచీర గోఁచిపోసి మహారాష్ట్రసుందరివలెఁ గట్టి జడ చొళ్లెముఁజుట్టి, చేమంతిపూల నమర్చి చంపకవల్లి శబ్దచూడామణి నృత్య మొనర్చినది. నల్లని యుప్పాడజరీచీరెను, ఎరుకసానివలెఁగట్టి మెడలో నల్లపూసలఁదాల్చి, జుత్తు కొప్పుగ నమర్చి మందారములఁజుట్టి

కోమలవల్లి కొరవంజినృత్య మొనర్చి సభ్యుల హృదయములం దొక నొక విచిత్రసంచలన మొదవించినది. రంగాజమ్మముఖమున నానంద రేఖలు తొంగిచూచుచున్నవి. ప్రేక్షకులలో నీ నాట్యానందము రూపుమాయకముందే బంగారుపూలు కుట్టిన తెలిపట్టుచీరఁ గుచ్చెలులు కుచ్చెలులుగ విచిత్రముగఁ గట్టి వక్షోమండలభాగమున జరీస్తనవల్కలముఁ బిగించి, జుట్టువిరియఁబోసికొని రవ్వముక్కర తళుక్కులీనఁ గాలియందెలు ఘల్లనఁ జిరుగాలికిఁ దూగాడు శారదాభ్రశకలమువలె శశిరేఖ దేశినృత్య మొనర్చి సదస్యుల దిగ్భ్రాంతులనుగా నొనర్చినది. ఎఱ్ఱపట్టుగాగరా ధరించి, వక్షస్థలోపరిభాగమున మెఱయు చెమ్కీపద్మములుగల నల్లనిముఖమల్ రవికపై రత్నహారములఁ దాల్చి, జఘన భాగ పరివ్యాప్తకేశరాశి నిరుపాయలుగనల్లి రెండువైపుల వైచుకొని రూపొందిన రత్నపాంచాలికవలె రత్నగిరి దురువదముల నభినయించినది. చిత్రచిత్రవసన ధారిణులై, ఆ సూనృత్యోచితాలంకారముల హవణించుకొని భాగీరథీ, లోకనాయకీ, మూర్తిమతులు కలుకులు మీఱు మారుసెలగోలలు, పల్కెడుపూదీవెలు, పొలవులుగన్న వెన్నెలసోగల వలెఁ గ్రమముగఁ జేరణి, నవపదములు, జక్కిణి మొదలగు నృత్య భంగిమములఁ బ్రదర్శించిరి. యవనికాపాతమైనది.

మరలఁ దెర యపసరింపఁబడినది. నాట్యకర్త్రియలందఱు నానాముఖములనుండి యొక్కసారిగఁ దూసుకొనివచ్చు మరుబాణముల వలె నద్భుతరసోద్దీపనముగ గుమిగూడి క్షేత్రయ్యగారిమువ్వగోపాల పదముఁ బాడుచు పల్లీసక మొనర్చిరి. సభ్యులహృదయములు మధుర భక్తి ప్రపూర్ణములైనవి. సహృదయుల నయనయుగ్మములనుండి యానంద బాష్పకణములు తొంగిచూచినవి. నాట్యకర్త్రియలకు రాజుగా రుచితబహుమానములు స్వహస్తముతోఁ బ్రసాదించిరి. నాటిసభ ముగిసినది.

దాక్షిణాత్యశిల్పము పల్లవులనాటికన్న చోళులనాటికి, చోళులనాటికన్న విజయనగరరాజులనాటికి నంతకంత కభివృద్ధిఁ జెందుచు వచ్చినది. తంజాపూరుమధురలశిల్పమును దాక్షిణాత్య శిల్పచరిత్రలో విజయనగరశిల్పమునుండి విడఁదీయరు. మధుర తంజాపూరుల శిల్పము విజయనగర శిల్పముకన్న నెక్కువయభివృద్ధిఁ జెందినదని చెప్పవచ్చును. ఇందిరామందిరమున దాక్షిణాత్య శిల్ప సౌభాగ్యమ తయి మూర్తీభవించియున్నది. మణిమయవిరాజితము; చంద్రకాంతపు సంతనపుఁబనులుగలది. పగడాల కంబములు, మగరాల మదనచేతులు, దంతపుఁజేరుళ్లు మలచిన చీనపత్తులు, కెంపురాళ్లతోఁ జెక్కిన బోదియలు, పచ్చరాతిపలకల పైకప్పు, ఇంద్రనీలముల లోవరి, చలువరాలచే నిర్మింపఁబడిన కుడ్యములు, ద్వారబంధములకు వ్రేలాడఁ దీసిన కట్టాణిముత్యపుఁ జికిలికుచ్చులు, వైడూర్యపు ద్వారబంధములు, మగరాల సంతనపు మడతతలుపులును గలిగి శోభిల్లుచున్నది. కుడ్యములందు నాయకరాజుల విజయగాథలు చెక్కఁబడియున్నవి.

ఈమందిరమునంటుకొని సరిగ సమానరూపశిల్పముగల వేఱొక మందిరమున్నది. అది రాజగోపాలాంబిక యంతఃపురము. అంతఃపురము నుండి యిందిరామందిరమునకు ద్వారములున్నవి. అంతఃపురము నానుకొని నిష్కుటమొకటున్నది. అది వివిధప్రసూనలతా వితాన ములచే నలరారుచున్నది. ప్రాగ్భాగమునఁ జెవ్వప్పనాయకులవారు త్రవ్వించిన క్రీడాసరస్సు గలదు. (చెవ్వప్పనాయకులవారు విజయ రాఘవ నాయకులవారికిఁ బ్రపితామహులు.) దానియొద్దున రమ ణీయమగు విరజాజి మంటప మున్నది. ఆమంటప మనిన రాణిగారి కత్యంతమైనప్రీతి. తనగడచిన పదునేను వసంతముల ప్రణయజీవన

లతామంటపము. నేడు స్మృతిచిహ్నముగనున్నది. క్రీడాసరస్సున నాఁ డుంచిన జలయంత్రములవలనఁ బైకెగయు నీటితుంపురులు విరజాజులఁ బన్నీట నభిషేకించుచున్నట్లుండెడివి. నేఁ డవి సూన రహిత లతావితానముపై జాలువారు కన్నీటి జల్లులవలెనున్నవి. ప్రాతః సూర్యమందస్మితరాగరోచులు నీటితుంపురులమీఁద, జాజిజొంపము మీఁదఁ బ్రసరించి మిలమిలలాడినవి. ఒకనాఁ డా మిలమిలలు తనయను రాగ రసరంజిత దృక్ప్రసారములు. నేడవి తన విరహాకులితావమానవిదీర్ణ హృదయమున నన్నవిచిరుకటారిఁ దూర్చిలాగఁ జిమ్మినరక్తాసారములు. ఒకనాఁ డా నిష్కుటము తన సుమనోహర మనోగతవాంఛా పరిపూర్ణ స్వరూపము. నేఁడు తన్నుఁజూచి ఖేదపడు వికృతస్వరూపము.

ప్రతిదినము సుసన్సంధ్యాలం దామంటపమున విశ్రమించుట రాణికిఁ బరిపాటి. ఆమె కా మంటపము బాధాహేతువయ్యును బాధానివారకమును నదియు. కపర్దిని రాణిగారికిఁ బ్రేమపాత్రయగు పరిచారిక. ఆమె సర్వ సమయములందును రాణి నంటిపెట్టుకొనియే యుండును. ఆమెకు రాణిగారనినఁ బ్రాణము. రాజమందిరము నందలి యెట్టిదుర్భేద్య రహస్యములనైన సులువుగ గ్రహించగల సూక్ష్మబుద్ధి యామె. కాని పదునేనేండ్లక్రిందట నొకనా డర్ధరా త్రమునఁ దమనగరముఁ బ్రవేశించిన యొకయావనపతి రహస్యము మాత్ర మామెకు దురవగాహముగ నుండెను. ఆమెరాక రాణికి సూర్యోదుసంగమ మైనది. రాణికి విజయరాఘవ నాయకుని దర్శనము భోజనమువద్దఁదప్ప దుర్లభమైనది. పదునేనేండ్లనుండి రాణి యనుభవించు మనోవేదనను కపర్దిని గ్రహించుచున్నది.

ఇటీవల సభలో రంగాజమ్మకు జరిగిన గౌరవమును గనులారఁ గాంచినది. సహించలేకపోయినది. రాణిగారికిఁ జెప్పినది. ఆమె

చెప్పిన మాటలు రాణిహృదయమునకు మండుచున్నయగ్ని కాజ్యము వోసినట్లాయెను. ఆమె, అనాఁడొకకాలియు విరజాజి మంటపమున నున్న చంద్రకాంత శిలావితర్దికపైఁ గుడిచేయి ఫాలభాగమున నుంచుకొని మోచేయిఁ గుడితొడమీఁద నానించి కూరుచున్నది. ఆమె సౌందర్యవతి కాదన్నచో నవ్వును. సౌందర్యరాశియా యన్న కాదు. ఆమె మొగమునఁ బ్రావృట్సంధ్యాకాలావిల గాఢకాలాంబుదములఁ బోలిన రేఖలు చిక్కులు చిక్కులుగ నల్లుకొనినట్లున్నవి. ఆమెమనమున కపర్దిని చెప్పిన మాటలు ప్రతిధ్వనించుచున్నవి. తన ప్రతిస్పర్ధికి సన్మానమా! పదునేను సంవత్సరములు తనసౌభాగ్య మంతయుఁ దస్కరించిన తస్కరిణికి రాజసభాగౌరవమా! ఆమెకు దుఃఖము కుత్తుకబంటియైనది. కన్నీరు జలజల రాలినది. ఆమె యెదుట బాలఘాసముఁ గొరుకుచున్న లేడిపిల్ల చెంగున గంతిడినది. రాణి పరిచారిక వచ్చుచుండెనని త్వరగఁ గన్నీరొత్తికొనినది. వెను దిరిగి చూచుసరికిఁ గపర్దిని.

కపర్దిని :- నే డిట్లొంటరిగ వచ్చితిరేమి?

రాణి :- నాకేమియుఁ దోచుటలేదు. అందుచేఁ గొంచెము ముందుగనే వచ్చితిని.

కపర్దిని :- తమదర్శనము కొఱకు నెల్లుసోమయాజులుగారు వచ్చినారు.

రాణి :- అయినచోఁ ద్వరగఁ బోవుదము పద.

కపర్దిని :- మహారాణీ! తమముఖ మీనాఁ డింత వాడియున్న దేమి?

రాణి :- కపర్దినీ! నీకుఁదెలియని కారణమేమున్నది? నాజీవిత మింత యసుఖమగునని కలనైన నూహించలేదు.

కపర్దిని :- అదేమి, మహారాణీ! కష్టములు కలకాలముఁ గాపురము చేయునా? మహారాజునకు మీమీఁదఁ గొండంత గౌరవ మున్నది. యువరాజువంటి కుమారుఁడు మీకుండఁ జింతింపవలసిన దేమున్నది?

రాణి :- నీవు తెలివిదప్పి మాట లాడుచున్నావా? లేకఁ బరిహాసమా?

కపర్దిని :- తమ్ము పరిహాసముచేయునంతటి దాననా?

రాణి :- కాకున్న స్త్రీ భర్తనుండి వాంఛించునది గౌరవ మొకటియేనా? భార్య భర్తనుండి ప్రేమను, ఆదరమును, ఉపలాల నమును వాంఛించును. అంతియేగాని మధురమైనప్రేమను విడనాడి నీరసమైన గౌరవమును నెవ రర్థింతురు? ప్రేమరహితమైన గౌరవ మెందులకు?

కపర్దిని :- క్షమింపుడు, మహారాణీ! నాకు దెలియ కట్లంటిని. మన్నారుదేవునిదయవలన మహారాజులకుఁ గొలదికాలములోనైన నామె మీఁది మరులు మఱలకపోవు.

రాణి :- అట్టియదృష్ట మెన్నటికోగదా!

ఇరువురు నంతఃపురాంతర్భాగమునుండి యిందిరామందిరమునకుఁ బోయిరి. రాణి యచ్చటనున్న పరిచారికచే సోమయాజులకు రజ తాసనముఁ బెట్టించినది. కపర్దిని ఫలరసములఁ దెచ్చినది. రాణి రొమ్ముక వలుచని కావిరంగు వెండికలతారు తెరమాటునఁ గూర్చున్నది.

రాణి :- గురుపాదులకు నమస్కారము.

సోమ :- మహారాణిగారి కాశీర్వాదములు. కుశలమేకదా!

రాణి :- కుశలమున కేమిలెండు.........

సోమ :- మాటాడుటకు సంశయించుచున్నట్లున్నారు. దేని వలననో! నేడు మీమాటలలో దైన్యము గోచరించుచున్నది. నాకు వినరాని రహస్యమేమైన నున్నదా? మీకనిష్టకరమైన విషయమేమైన నుండినఁ జెప్పుటకు వెనుదీయుచున్నారా? నేను మీనాయన గారికి విశ్వాసపాత్రుఁడను. నాకు మీతల్లిగారి చిన్నతనమునుఁడియు మీకుటుంబముతోఁ బరిచయము. పుణ్యాదంపతు లిరువురునుఁ బైలోకమునుండి నన్ను దయార్ద్రదృష్టులఁ జూచుచునే యున్నారు. వారియెడలఁ గృతజ్ఞత దెల్పుకొనుటకుగాను నేను మీనిమిత్తము ప్రాణములనొడ్డియైన మీ మనఃక్లేశమును నివారింప యత్నింతును. చిన్నతనమున మీతల్లిగారే స్వయముగ నేస్వల్పసందేహ మొదవినను నన్నుఁ బిలువనంపి యడిగి సమాధానమునుబొంది తృప్తిఁజెందెడు వారు. మీ మా బాంధవ్యము లీనాటివిగావని వేఱచెప్పవలయునా?

రాణి మాటాడలేదు. సోమయాజులు తిరిగి చెప్పఁదొడగెను. "మీ మనస్సునందలి బాధను వెలువరింపుడు. నాచేయాపినంతకు నివారింప యత్నింతును."

రాణి కనుగొలఁకులనుండి ధారగాఁ గన్నీళ్ళు చెక్కిళ్ళమీఁదుగ జారుచుండెను. ఆమెదుఃఖోద్వేగము నాపుకొని యనినది.

రాణి :— నాకు మీవద్ద దాఁచఁదగినరహస్యము లేమియున్నవి? మీరుగాక పుట్టినింటి బందుగులుగఁ జెప్పుకొనఁదగినవారు నాకింకెవ్వరు? అయినను నాకెట్టిలోటునులేదు. ఇక్కడ నన్నియునున్నవి. ఏమియు లేవు. అన్నిసుఖము లుండియు.........

ఆమెకంఠము రుద్ధమైనది. మాట పెగిలివచ్చుటలేదు.

సోమ :— ఎన్నఁడులేనిదైన్య మెక్కడిదీనాఁడు వచ్చినది ! చాల చిత్రముగ నున్నది. అసలు మీ యాంతర్యముననున్న విషయముఁ జెప్పుడు.

రాణి :— మహారాజుగారి ప్రవర్తన.........

సోమ :— మహారాజుగారి ప్రవర్తనయేమి ? సంశయింపకుడు.

రాణి :— మహారాజుగారు నానాటికి.........కాదు........ రంగాజమ్మ మీకుఁ దెలియునా ?

సోమ :— రంగాజమ్మ యెవరు ?

రాణి :— మహారాజుగారి యాస్థాన కవయిత్రియట. ఇటీవల సభలో నామెకు గౌరవము జరిగినదట.

సోమ :— ఓహో ! మీ రధైర్యముఁ జెందకుడు.

రాణిమనమున నొక యానందకిరణము తొంగిచూచి మాయ మైనది. సోమయాజుల మనమునఁ గ్రొత్తక్రొత్త యాలోచనలు బయలుదేరినవి.

సోమ :— మహారాణీ ! సెలవా ?

రాణి :— మంచిది, నమస్కారము.

ఎల్లు సోమయాజులు వేదాధ్యయన సంపన్నుడు. వృద్ధుడనియే చెప్ప వచ్చును. జరాజీర్ణదేహయష్టి. నైష్ఠికుఁడును శీలవంతుఁడును. రాజగోపాలాంబిక తల్లిగారివెంట నీయన శరణపుఁ బండితునిగఁ బంపిరి. ఈయన తనసహజ సద్గుణములతో రాణి తండ్రిగారి యాదరమును చూరగొనినాడు. రాజగోపాలాంబిక తల్లిదండ్రుల కొక్కతియ బిడ్డ.

తల్లి చిఱుతప్రాయముననే మరణించినది. తల్లిలేని పిల్లకు సోమయాజులు ప్రేమతో చనవునుబట్టి విద్యాబుద్ధులు గరపినాడు. ఆమెకుఁ దండ్రివద్దకన్న సోమయాజులుగారి వద్దనే చనవు మెండు. రాణి చిన్నతనమున నీయనను తాతయని పిలిచెడిది. విజయరాఘవ నాయకునితో నుద్వాహము జరుగునప్పు డాయన యానందమునకు మేరలేకుండెను. విజయరాఘవులవా రన్నివిధములఁ దగిన వరుఁడని సంతసించినాఁడు. రాజగోపాలాంబిక నత్తింటికిఁ బంపునపుడు, ఆమె కీయనయెడలఁగల చనవును నీయనకామెయెడలఁగల వాత్సల్యమునుబట్టి రాజగా రీయననే యరణముఁ బండితునిగ నామెవెంటఁ బంపిరి. ఈయనకుఁ దనశీలము, రాణిగారివలని గౌరవము, వార్ధక్యముఁదోడై కోటవాకిలికడనుండు గుఱిగొల్లలుసైత మంతఃపుర ప్రవేశమున కాయన నడ్డుపెట్టకుండఁ జేసెను. కాలగతిని రాణిగారి తండ్రి యుద్ధమున వీరస్వర్గ మలంకరించిరి. తలిదండ్రులులేని రాణిపై వాత్సల్యము పొంగివచ్చినదాయనకు. ఆమె కెట్టి మనఃక్లేశ మొదవినను సోమయాజులు సహింపలేఁడు. ఆమెను కన్నాకువలెఁ గాచుచుండును. రాణిగారి కష్టములను జెప్పికొనుట కీయన తరువాత కపర్దిని యొకతె యున్నది. కపర్దినికూడ సరణముగ రాణిగారి వెంటవచ్చిన చెలికత్తెయే.

రాణిగారిమీఁది యీ క్రొత్తపిడుగుపాటు సోమయాజులును కలఁచివేసినది. ఆయన మనస్సంతయుఁ జీకాకైనది. కపర్దినికి వర్తమాన మంపినాఁడు. కపర్దినికి సోమయాజులుగారనిన మిగుల భక్తి. సాయంకాలమునకుఁ గపర్దిని వచ్చినది. నమస్కరించినది. ఆయన యాశీర్వదించి కూర్చుండుమనెను. ఆమె కూర్చుండెను.

సోమ :— కపర్దినీ! అయిన రంగాజమ్మయన నెవరో నీకుఁ దెలియునా?

కపర్దిని :— మనమహారాజగారి యాస్థాన కవయిత్రియట.

సోమ :— ఆమెను నీవెన్నడైనఁ జూచితివా?

కపర్దిని :— ఆఁ, ఒకటిరెండుమారులు చూచితిని.

సోమ :— చూచుట కెట్లుండును?

కపర్దిని :— మహాసౌందర్యవతి. ఆమెసౌందర్య మీలోకపు సంబంధమైనది కాదనిపించును స్వామీ!

సోమ :— వయస్సెంత యుండునో యూహించి చెప్పఁగలవా?

కపర్దిని :— సుమారు ముప్పదియైదు సంవత్సరము లుండవచ్చును.

సోమ :— అయినచో నామె యీపురవాసినియేనా?

కపర్దిని :— కాదుస్వామీ! పదునేనేండ్లకుఁబూర్వ మొకనాఁ డర్ధరాత్రమున నీమెను మహారాజగారీ పురమునకుఁ దెచ్చిరని జనశ్రుతి.

సోమ :— పదునైదు వత్సరము లైనదన్నమాట!

ఆయన హృదయమునఁ గరుణాజనకమైన యొక భావవీచిక యుదికి విలీనమైపోయెను.

సోమ :— రాజుగా రంతఃపురముకువచ్చి యెంతకాలమైనది?

కపర్దిని :— స్వామీ

వివరింపరాని యుపమానచ్ఛాయ లామెముఖమండలమునఁ బ్రకటితములయ్యెను. ఆమె పెదవులు కదలియుఁ గదలుటలేదు.

సోమ :— తెలిసినది. రాణిగారితోఁ జింతింపకుడని తెలుపుము.

కపర్ది ని సోమయాజులుగారికి నమస్కరించి సెలవు తీసికొని వెడలిపోయినది. సోమయాజులు సాంధ్యకృత్యములఁ దీర్చుకొనినాఁడు. ఇంటిలో నందాదీపము వెలిగించి. గృహప్రాంగణము ననున్న యొక బల్లపైఁ గృష్ణాజినముఁ బరచికొని నా డేకాదశి యగుటచే నుపవాస దినమగుటవలన బడలికచే నేఁదు శయనించి యాయన యాలోచింప మొదలిడినాఁడు. ' ఈమె మంత్రకర్త్రియా ? '

ఆకసము నిర్మేఘముగ నున్నది. నక్షత్రములు ప్రకాశించు చున్నవి. " రాణి కిట్టియిక్కట్టు సంప్రాప్తమైనది ! దీనిని వారించు టెట్లు ? అన లీ రంగాజమ్మ యెవరు ? ఏప్రాంతమో యేమో ! రాజుగారి కీమెతోఁ బరిచయ మెట్లైనది ? పరిచయమాత్రముననే యాయనతోఁ గలసివచ్చిన నీమెకుల మేమైయుండవచ్చును ? లేక కింకులయా ? కాదు. మహారాజుగారి ప్రేమ యొక కింకులయం దాబద్ధము కాఁగలదా ? సుందరి ! హీనజాతియం దింతయపూర్వ సౌందర్యము నమోఘమైన మేధావిభవమును సాధ్యములా ? వారాం గనయేమో ! కావచ్చును. రాజుగారి కిట్టిచర్య తగదని చెప్పఁ వచ్చునా ? అసంభవము. ఆయన యేమనుకొనును ? ఖిక్కరించిన వని పించునేమో ! అసలు ప్రస్తావించు టెట్లు ? రాజుగారికి మహారాణిపైఁ గూడ నాగ్రహము కలుగవచ్చును. అయిన నేమిచేయవలెను ? రంగాజమ్మనే యడుగుదునో ! ఆమెహృదయ మెట్టిదో ! నామాట నామె గౌరవించవలెనని యేమున్నది ? ఇంక నితరమార్గము లేమైన నున్నవా ?

ఆయన కేమియుఁ బాలుపోవుటలేదు. ఎటులో రంగాజమ్మ వద్దకే పోవలయును. ఆమె యొద్దనే కార్యసిద్ధి యొడగూడవలెను.

4

'నాన్యః పంథా విద్యతే'. హజారమున మూడవజాము దెలియఁ జేయు గంట గొట్టఁబడినది. ఆకసమునఁ గాలమేఘము చంద్రు నాక్ర మించినది. సోమయాజులకుఁ గునుకు పట్టినది.

౪

చంద్రగిరిలో నొకనాఁ డిద్దరుపురుషు లొకగృహారామము నందలి చలువరాతి తిన్నెలపై నుపవిష్టులై సంభాషించుచుండిరి. అందొకవ్యక్తి మంచిరూపసి, ఆజానుబాహువు, విశాలఫాలము, పొడుగైనముక్కు, వెడదయైన యురము, ఆకర్ణాంతనేత్రములుఁ గలిగి యుండెను. ఏబదియేండ్ల వయస్సునిపించును. మానిసి దబ్బపండు చాయ. గుబురైన మీసము. అంతబక్కపలచనకాని, స్థూలము కాని దేహము. కన్నులందు తేజస్సు తిరుమకొనివచ్చుచున్నట్లున్నది. మెడలో యజ్ఞోపవీతమున్నది. ఎదుటొమ్మమీఁద పచ్చలపతక మున్న ముత్యాలహారముండెను. దక్షిణహస్తమునకు బంగారు కడియము. జరీపట్టు ధోవతి ధరించెను. అట్టిదే రొంక యుత్తరీ యమును వలెవాటుగా వేసుకొనెను. మానిసి యుద్ధతుడు. చూచి నంతనే యాతఁడొక మహామేధావియని తోచును.

రెండవవ్యక్తి చామనచాయవాడు. అంత పొడుగరికాడు పొట్టియుఁగాఁడు. వాలకమును, వేషధారణమునుబట్టి యగ్రకులజు డనియే తోచును. అతని కన్నులు నిశితములై హృదయగర్భితమైన రహస్యములను సైతము వెలువరింపఁ జాలినంత తీక్ష్ణములై యుండెను. స్వార్థపరుఁడనిపించును. స్వకార్యనిర్వహణమునకు విరోధమేర్పడున దనుచోఁ దన స్నేహితునైనను బంధువునైనను మోసగించుటకు వెనుదీయని మనస్తత్వము. మహాసమర్థుడు రాజతంత్రమును నమగ్ర ముగా నెఱిగినవాఁడు.

రామరాజు :— ఏమందురు ? కళాప్రియుఁడనియా ?

వెంకన్న :— అవును. కేవలము కళాప్రియుఁడనియే కాదు విలాసినీ జనాపాంగ వీక్షణాబద్ధచేతస్కుఁడు.

రామరాజు :— అయినచో మనయెత్తు పారినదన్నమాట.

వెంకన్న :— అదే మంతనముగఁ వుగ సెంచుచున్నారు ? ఏమైన నుపాయము గోచరించినదా ?

రామరాజు :— మనము తిరుమల నాయకుడును, చెంజికృష్ణప్ప నాయకుడును, మన విజయనగరమునకుఁ గప్పముఁ జెల్లింపక యెదురు తిరుగుచున్నారుగదా! విజయరాఘవనాయకుఁడును వారితో చేతులు గలుపుచున్నాఁడట. వారు ముగ్వురేకమై నిలిచిన మనకు విజయము కష్టసాధ్యము. వారిలోనుండి యేయొక్కరినేనిఁ జీలదీయఁగల్గితిమేని కొంతనయము. ఈమధ్యఁ దిరుమలనాయకుఁడు చెంజి, తంజావూరు నాయకులతో మంతనములఁ జరిపి మనకర్ణాటాధీశ్వరునిపై దండెత్తు నుపాయముల యోజించుచుండిరని మనచారులవలనఁ దెలియవచ్చినది. ఇప్పుడు వారినిఁ జీలఁదీయుటకుఁ బథకము స్ఫురించుచున్నది. మధుర, చెంజినాయకులలో భేదభావము ఘటించుట పొసఁగదు.

వెంకన్న :— ఎందువలనఁ బొసఁగదు ?

రామరాజు :— అదియే చెప్పఁబోవుచున్నాను. పాండ్యతుండీర పతులు కేవలము మనకు విరుద్ధముగ నడచుటకే నిశ్చయించుకొనినట్లు కనఁబడుచున్నారు. కాని విజయరాఘవనాయకుఁడు మాత్రము మన ప్రభువుగారివల్ల సుహృద్భావము నెఱపుచునే వచ్చుచున్నాడు. అదియుఁగాక మధుర, తంజావూరు నాయకులకుఁ బూర్వమునుండియు

భావభేదములును, గృహకల్లోలములును బొడచూపి యున్నవి. ఎల్లని విజయరాఘవనాయకునే విడదీయవలెను.

వెంకన్న :— అదెట్లు సాధ్యమగును ?

రామరాజు :— చంద్రరేఖయందాశలు కల్పించుట ద్వారమున. ఇందు మీయభిప్రాయమేమి ?

వెంకన్న :— చంద్రరేఖ యనిన జ్ఞప్తికి వచ్చినది. ఆయనకు వివిధనాట్యములందును, నాట్యకత్తెలనినను నానక్తి మిక్కుటము.

రామరాజు :— అందువలననే చంద్రరేఖా పరిచయ ప్రస్తావము ద్వారా యీ విపత్తును గడువవలయును.

వెంకన్న :— బాగున్నది. చంద్రరేఖ విషయ మాయనకుఁ దెలియుటెట్లు ?

రామరాజు :— అదియే నేను మీనుండి యపేక్షించునది. అట్టికార్యము మీకువినా యనన్యసాధ్య మని నాయూహ.

వెంకన్న :— మీయాజ్ఞ, నాచే నైనంతవఱకు యత్నించెదను.

రామరాజు :— మీనుండి యీమాత్రము సాయము నాకుఁ జాలును. మీరు నేడేబయలుదేరి తంజనగరమునకుఁ బోవలయును. ఉపాయమున రాజసభాప్రవేశముఁ గలిగించుకొని సమయ మరసి చంద్రరేఖపై రాజునకు మరులు గొలుప యత్నింపవలయును.

వెంకన్న :— అట్లే యొనర్తును. శ్రీ రంగనాయకుల వారికి సాహాయ్య మొనర్చుట కన్న నదృష్టము మఱియుండునా ?

రామరాజు :— మీరీకార్యమును వీలైనంత త్వరలో నొనర్ప వలయును.

వెంకన్న :— తమ యాజ్ఞ శిరోధార్యముగ భావింతును. సెలవా ?

రామరాజు :— వెళ్ళిరండు. దైవము మీకుఁ దోడ్పడుఁగాక !

తాడిగోళ్ళ రామరాజు శ్రీ రంగరాయలవారి దండనాథుఁడు. రణనీతి విశారదుఁడు. కూటనీతిజ్ఞుఁడు. శ్రీ రంగరాయలవారి సామ్రాజ్య సౌష్ఠవమంతయు నీయన మేధావిభవముపైనే యాధార పడియున్నది. చతుర్విధోపాయములను చక్కఁగా నెఱిఁగిన యాయన యూహకు, సామమునఁ బాండ్యతుండీరనాయకులను సాధించుట దుర్లభ మనిపించెను. దానము వలన నంతకంటెనుఁ బొసఁగదు. మధుర, చెంజినాయకులయందు భేదోపాయమునకుఁ దావేలేదు. విజయనగర సామ్రాజ్యమున కీఁక విజయరాఘవనాయకుఁ డెల్లవిధములఁ బట్టు గొమ్మగ వర్తించుచుండెడివాఁడు. మధుర నాయకులకును తంజావూరు నాయకులకును మనస్పర్ధలును, విరోధభావములును పూర్వమునుండియుఁ గలవు. నేఁడవి సాకుగ విజయరాఘవనాయకుల కళాప్రియత్వము, సౌందర్యలోలుపత్వము నవలంబములుగ భేదోపాయమున నాథునను చీలఁదీయుటకు దారులు తీయుటయే సుగమమని యెంచినాఁడు.

నియోగి వెంకన్న యుక్తిశాలి. ఎత్తులకుఁ బైయెత్తులు వేయుటలో చాణక్యయౌగంధరాయణులకుఁ దీసిపోని చేయి. అతఁడు తలఁచిన సాధింపఁజాలని కార్యమే లేదు. కాని స్వార్థపరుఁడు. అతనికిఁ గ్రోధము కలిగినచోఁ ద్రాచుపాము పగఁబట్టినట్లే. ఇట్టి వాఁడని యెఱిఁగియుండుట వలననే రామరాజీ కార్యనిర్వహణమునకు వెంకన్నను నియోగించినాఁడు. వెంకన్నకుఁ గూడ నెందులకో

తంజావూరు రాజాస్థానమున నాశ్రయము సంపాదించవలె ననిపించినది. తానచ్చట నేదేని గొప్పపదవిని సంపాదింప వలెనని యాశవొడమినది. ఈయుదను కూడ నతని యూహాలకుఁ దోహద మనుకొనినాఁడు. కార్యోన్ముఖుఁ డగుటకుఁ ద్వరపడినాఁడు. నాఁడే తంజావూరునకు బ్రయాణము గట్టెను.

....

అది శుభకృన్నామ సంవత్సర శ్రావణశుద్ధ త్రయోదశి. నాఁటికి శ్రీ విజయరాఘవనాయకులవారు సింహాసన మధిష్ఠించి ముప్పది సంవత్సరము లైనది. ఆదినమున తంజావూరు నందలి ప్రతి గృహము నను పండుగయే. పురమున నేదెసఁ జూచినను నానంద దేవిలాస్యమే గోచరించుచుండెను. నాటి యుదయమున చిన్నిచిన్ని మేఘముల చాటునఁ దరణిబింబము దోబూచులాడుచున్నది. మంగసాలలో మ్రోగు ప్రాతఃకాల భేరీనినాదములు మేఘధ్వనులని బ్రమసి పెంపుడు నెమళ్లు పురులువిప్పి నృత్యమాడసాగెను. విజయరాఘవనాయకుడు సూర్యోదయమునకుఁ బూర్వమే లేచి కనకకలశాదుల నీక్షించి, అష్టాక్షరి జపించి, గురునానతి శ్రీముద్ర ధరించి, కపిలగోవునకు గ్రాసమందిచ్చి, రామచరిత పఠనశ్రవణ మొనర్చి, కవిపుంగవులతో సంభాషించుచుండెను.

ఊరేగింపునకు సమయము దగ్గఱుచున్నది. మావటీంద్రులు కాలమేఘము, నీలకంఠము, రామబాణము, రాజసింహము, రణ విజయుడు, ముద్దుమురారి, మొఱసరగండడు, బురుడనీలాద్రి, పవ మానికరావు, హనుమ, గరుడాద్రి, విష్ణుచక్రము, హాలాది గజరాజ ములను ముస్తీదుచేసి తీసికొని వచ్చిరి. భద్రగజంబైన యైరావత మును వానిముందట నిల్పిరి. భద్రగజము దంతములకుఁ బచ్చలు, గుజరాతిజాతి కెంపుల బవిరిచెక్కిన కొమ్ముకట్లును, నీలాలను,

వజ్రములను దాపిన తలమాళిగ, ముత్తెపునరుల చెవుల జిల్లులు, పుష్యరాగములు దాపిన పాలాదిగంటలు, మరకత వైడూర్య మాణిక్య కాంతుల వెదజల్లు నవరత్నఖచిత ఛత్రములును, వజ్రమంజి ముత్యాల రెయిరిజలు, వైడూర్యపు మెడగొలుసులు, కెంపురాళ్ళ త్రావి రేకలు, రవలు రత్నములు గలిపి పొదిగిన యందెలును, నునుపట్టుజాలుపైం గుట్టిన నరిగబొమ్మలు, ముత్యాల భవంతివలె ముద్దులుగుల్కు నూరెవుటంపుకురుచగద్దిగము నమర్చిరి.

విజయరాఘవనాయకుడు నమీపమున నున్న దొరలచేదండ దీసికొని "చటుల వాగ్వైఖరి నముఖా" యని కటికవారలు బల్కుచుండ, బంగారు నరుదు చప్పరమున నిలిచి భద్రగజమునెక్కి బయలుదేరెను. ప్రభువు వెనుక చిన్నయేనుగులమీద మంత్రులు, సామంతులు, దండనాథులును; హయారూఢులై నంప్రతికరణములు, అసమువారు, బొక్కనములవారు, మజాలశీలు మొదలైనవారును వెంటరా దమటములు, పసిడికాహళులు, డవిణెలు, భేరులు, ఢక్కలు, చిరుతమద్దెలలు, నాగనరములు, నరగజములు, ధవళశంఖములు మొదలగు వాద్యఘోషములు మిన్నుముట్ట గోలాహలముగ నూరేగింపు సాగినది. రాజవీథులన్నియు జాట్టివచ్చులైనది. బ్రాహ్మణులొనంగు వేదోక్తాశీర్వాదములను, రాజులొనంగు కానుకలను, వైశ్యులు నమర్పించు బహువిధామూల్యాభరణంబులను, శూద్రులొనరించు వందన సత్కారములను భోగస్త్రీలర్పించు కర్పూర నీరాజనములను, గౌరవానుగ్రహ వాత్సల్య కృపాకటాక్ష వీక్షణముల స్వీకరించుచు సభాభవనము జేరిరి. వందిమాగధులు కైవారములు నల్పిరి.

సభారంభమైనది. పరరాణువలు, బటువుపాగలు, పైఠిణీహంగులు, బంగారు గంటవుటారలు మొదలుగాగల యుపాయ

నములఁ జదివింపించిరి. దినసరులు చదువఁ బడినవి. కరణికు లాయవ్య యంబులు, మణియపు లెక్కలు, మనువర్తి లెక్కలు వినిపించిరి. కోనేటి దీక్షితచంద్రుఁ డష్టావధాన మొనర్చెను. రంగాజమ్మ కొన్ని సమస్యలను పూరించినది. కాళకవి ప్రభృతులు తమతమ రచించిన నవీన ప్రబంధములను, రసబంధుర కావ్యములను రాజుగారికిఁ గృతి సమర్పణ లొనర్చిరి. విజయరాఘవనాయక ప్రభువువా రందఱికి యథోచిత సత్కారములఁ గావించిరి. ఆసభ చాలింపఁబడినది.

సాయంకాలమున నాట్యమందిరమున నృత్యము జరుగవలసియుండెను. సభయంతయుఁ బండితులు, కవులు, గాయకులు, రసికాగ్రేసరులతో నిండి కలకలలాడుచుండెను. రాజుగారి కనుసన్న నృత్యము లారంభింపఁబడినవి. వివిధవాద్యములు ప్రయోగింప మొదలిడిరి. నాట్యకర్త్రియల కాలిగజ్జెలు ఘల్లని సభాస్తారుల దృష్టులను రంగభూమి వైపునకు మరలించెను. రూపవతి, శశిరేఖ, భాగీరథి, మొదలగువారు వాల్వాచి, గుజ్జలి, విశ్వేదు, దండలాస్యము, కందుకక్రీడ, యల్లిక, సామ్రాజ్యము, జిందు, నాట్యకదంబము మొదలైన నానానేక నృత్యనైపుణులను వెలయించిరి. ప్రేక్షకుల హృదయము లానందభరితము లైనవి. రాజగురువులైన శ్రీనివాస తాతాచార్యులవారు నాట్యకర్త్రియల నృత్యాభినయములను పలువిధములఁ బ్రశంసించిరి. సహృదయుల పొగడ్తలకు మేరయేలేదు.

పండితశ్రేణిపజ్జనే యాసీనుఁడైన నియోగి వెంకన్న తన్నుఁ బరిచయమొనర్చుకొన నిదియ యదనని తలఁచి యాసనమునుండి లేచి నిలిచి రాజుగారికి వినయపూర్వకముగ నమస్కరించి 'మహాప్రభూ! నాదొక విన్నపము.' అనినాడు. ప్రభు వంగీకారసూచకముగ శిరఃకంపన మొనర్చినాఁడు.

వెంకన్న :— మహాప్రభూ ! ఇచ్చటి నేటి యీ నృత్యము లత్యంత రమణీయములుగ నున్నవి. నాట్యకర్త్రియ లందరుఁ బ్రవీణలే యగుదురు ; సందియములేదు. అన్యథా భావింపకుందు రేని విశేష మొక్కటి మనవిచేసికొందును. ప్రభువులవంటి కళాభిజ్ఞులు, రసికా వతంసుల సంస్థానమునఁ జంద్రరేఖ యుండియున్నచో నీనాటిసభ సాక్షాన్మహేంద్రసభతోఁ దులతూగెడి దనుటలో నతిశయోక్తి లేదు.

చంద్రరేఖ యెవరాయని రంగాజమ్మ మనమునందు కళవళ పడినది. ఆస్థానకవులును, పండిత ప్రవరులును నీస్త్రీ కొత్తవ్యక్తి యెవరు? చంద్రరేఖ యేమియని వెలవెలఁ బోవుచు నొకరిమొగ మొకరు చూచుకొనఁదొడగిరి.

కోటలో జాముగంట కొట్టఁబడినది. నాటికి సభ చాలింపఁబడి నది. చంద్రరేఖ యను నామమే రాజహృదయమున నుఱకలు వెట్టించినది. ప్రభువువారాదినమున నాక్రొత్తవ్యక్తినిఁ దమ నువా రమున నుంచవలయునని కాళకవికిఁ జెప్పినారు. కాళకవి వెంకన్నను గలిసికొని రాజాజ్ఞను తెలియఁజేసినాఁడు. వెంకన్న తనయుక్తి ఫలోన్ముఖమైనటుల నెంచుకొని తృప్తిజెంది వెలికిమియి నగుపింప నీయక రాజాజ్ఞ శిరోధార్యమనియెను.

భోజనానంతరము వెంకన్న రాజుముదల లక్ష్మీసదనమునకు వచ్చి చేరెను. విజయరాఘవనాయకుకుఁ డంతకుఁ బూర్వమే యచటికి వేంచేసియుండెను.

వెంకన్న :— మహాప్రభువులకు నమస్కారము.

విజయరాఘవనాయకుడు మాటాడలేదు.

వెంకన్న :— మహారాజులకు నావంటివానివలనఁ గాదగిన కార్య మేమో దెలియ వచ్చునా?

విజయ :— మీ దేదేశము?

వెంకన్న :— పెనుగొండ ప్రభూ!

భయాందోళన లాయనహృదయమున నొక్కసారిగ వలము కొనినవి. యత్నపూర్వకముగ వానినణచుకొనఁ జాలినాఁడు.

విజయ :— చంద్రరేఖ యెవరు?

వెంకన్న :— ఆమెయొక నాట్యకత్తియ.

విజయ :— నీవంతగ శ్లాఘించిన యామెయందలి ప్రత్యేకతయేమి?

వెంకన్న :— ఏమనిచెప్పుదును ప్రభూ! ఆమెరూపమున రతీదేవి కనయగును. పేరణి భరతనాట్యములం దామె యందెవేసిన చేయి. అట్టి భువనైకమోహిని, నాట్యకళాధురంధర యే యాస్థానముననున్న నాయాస్థానమున కలంకారము.

విజయ :— ఆ చంద్రరేఖ యిప్పు డేయాస్థానమున నున్నది?

వెంకన్న :— చంద్రగిరి యందు శ్రీరంగరాయలు వారి యాస్థానమున.

విజయ :— వారియాస్థానముననున్న మనకెట్లు సాధ్యమగును?

వెంకన్న :— ప్రభువులు సంకల్పసిద్ధులు. తాముకోరవలెనేగాని మార్గమే యుండదా?

విజయరాఘవనాయకుని కీ నియోగివెంకన్న నడవడియెట్టిదో యూహకందుటలేదు. "అతఁడు గూఢచారియా? కాదేమో!" యనుకొనినాఁడు.

విజయ :— మార్గ మేమున్నది ?

వెంకన్న :— మార్గమునకేమి మహాప్రభూ ! రాయలవారు తమకు మిత్రులేకదా !

విజయ :— అయిననేమగును ?

వెంకన్న :— తమ్ముఁబోలిన మిత్రులు చంద్రరేఖను వాంఛించిన నిరాకరింతురని తోఁచదు.

శ్రీరంగరాయలమీఁది తమతియగుబాలునుగూర్చి వెంకన్నకుఁ జెప్పనగునా, తగదాయనువిచికిత్స విజయరాఘవనాయకుని మనస్సు నందుఁబొడసూపినది. వెంకన్నను క్షణకాలము స్థిరదృష్టిఁ బరికించినాఁడు. వెంకన్నకన్నులు మేధానైశిత్యముఁ జిమ్ముచున్నవి. ఆయన ముఖముఁ జూడఁగనే విజయరాఘవనాయకుని కాతఁడెంతటిదుర్ఘటకార్యమునైన నవలీలఁగ సాధింపఁగలఁడని తోఁచినది. శ్రీరంగరాయలపైఁ దమతియగు బాలునుగూర్చి యాయనకుఁ జెప్పవచ్చునని నిశ్చయించినాఁడు. ఏది యొట్లైనను చంద్రరేఖను దెచ్చుటయందతనిసాహాయ్య మెంతేనిఁ బ్రయోజనకారి కాఁగలదని యనిపించిన దాయనకు. చంద్రరేఖ యని వార్యముగఁ దనకుఁ గావలయును.

వెంకన్న :— మహాప్రభువు లేమో యాలోచించుచున్నారు.

విజయ :— ఏమియునులేదు. మధుర, చెంజినాయకులతో నొడంబడిక మాకొరకు దున్నది.

వెంకన్న :— అదియెట్టిదో యెఱుఁగ నగునా ?

విజయ :— మధుర, చెంజినాయకులు శ్రీరంగరాయలవారికిఁ గప్పముఁ గట్ట నిరాకరించి స్వతంత్రులగుటకు నిర్ణయించుకొనిరి.

ఇందులకు శ్రీ రంగ రాయలవా రామోదింపరేని తిరుగుబాటు సేయుదురట.

వెంకన్న :— అట్లనుటలోఁ బ్రభువుల భావమేమో తెలిసికొన వచ్చునా?

విజయ :— దెలియవలసిన దేమున్నది? స్వాతంత్ర్యమునం దిచ్ఛ ప్రతిజీవికిని నుండును. ఒక ప్రభువునకు మరొక ప్రభువు కప్పము గట్టుట యననేమి? కావున, మేము ముప్పురమును కప్పముఁ గట్టకుండుటకే నిశ్చయించుకొనినారము. ఇట్టులగుచో శ్రీ రంగ రాయలవారికి మేము శత్రువర్గములోనివారమే యగుదుముకదా! చంద్రరేఖఁ దెచ్చుట సాధ్యమగు టెట్లు?

వెంకన్న :— ప్రభువులు సాహస మనుకొనక మన్నింతురేని నాదొక మనవి.

విజయ :— ఏమది?

వెంకన్న :— మధురనాయకులకు మీ నాయనగారికిని నంతః కలహములు కలవుగదా! వారు మీ కెప్పుడును శత్రుకోటి లోనివారే యగుదురు. వారీనాఁడు బలమైన శత్రువును నిర్జించు టకుగా మిమ్ములను దమతోఁ జేర్చుకొనుచున్నారేమో గాని సరియైన యదనునఁ దిరిగి మీకు ద్రోహముఁ దలపెట్టరని నమ్మకమేమి? మధురనాయకులకును చెంజినాయకులకును నెడతెగని మైత్రి. అటులగుట వారిరువునుఁ జేరి మిమ్ములఁ బరాస్త మొనరింప యత్నింపరా? శ్రీ రంగరాయలవారి రాజ్యస్థాపన యందుఁ దామొనర్చిన సాహాయ్యము రాయలవారి కెన్నఁడును విస్మరింప రానిది. తమయందు వారి కత్యంతగౌరవ మున్నది.

అదియుం గాక యీనాటివఱకుం దా ముభయులును సుహృద్భావముతోనే మెలఁగుచుంటిరిగదా ! ఇప్పు డీ తిరుగుబాటును లేవదీసి మిమ్ములను గూడగట్టుకొన యత్నించుట మధురనాయకులకు తంత్ర మనకఁ జెల్లదు. తిరుమలనాయకుఁ డెటులేని దమసాహాయ్యముతో శ్రీరంగరాయలవారి నెదిరించి యాపిమ్మట మిమ్ములఁ గూడ వంచించుటకుఁ జేయుచున్న దుస్తంత్రమువలెఁ దోచుచున్నది.

విజయరాఘవనాయకుని మనమునఁ దన యక్కగారి మరణము కన్నులకుఁ గట్టినట్లు స్ఫురించినది. మధురనాయకుఁడైన తిరుమలశౌరికి రఘునాధనాయకులవారి కుమార్తె యగు నచ్యుత రఘునాధమ్మనిచ్చి వివాహముఁ జేసిరి. తిరుమలశౌరి తంజావూరు కోట యందమునకు మురిసి యదేపొంకమున మధురలో దాని కుద్దియగా కోటను గట్టించెను. తమకోట బాగుగ నున్నదా ? తంజావూరు కోటయా ? యని తిరుమలశౌరి పట్టమహిషియగు నచ్యుత రఘునాధమ్మ నడిగిరట. అందుల కామె పరిహాసముగ "మధురకోట చాల యందమైనదేగాని మాతండ్రిగారి కోటముందు మాత్రము కొంచెము శిల్పచాతుర్యమున కొఱవడు" నన్నదట. అందుల కాయన యాగ్రహపరవశుఁడై యామెను పొడిచి చంపెను. విజయ రాఘవనాయకుని మనమున నాక్షణమున నీభావము తటిల్లతవలె దూసుకొని వచ్చినది. ఆయనకుఁ గ్రోధము పట్టరానిదయ్యెను. మధురనాయకుల కుట్రలోఁ దాను చేరుదునని వాగ్దాన మొనర్చి నందులకు మిగుల చింతించినాఁడు. వారి నెటులైన సాధించి తీరవలయునని సంకల్పించుకొనినాఁడు. ప్రతీకారేచ్ఛ యాయనలోఁ బ్రబలమైనది. తా నీనాఁడు మధురనాయకులకు సాయమొనర్చుచో వెంకన్న చెప్పినటులఁ బామునకుఁ బాలుపోసి పెంచినట్లే యగును.

అదిగాక శ్రీరంగరాయలవారు తనపట్ల సుముఖులేగదా! కప్పముఁ జెల్లించినమాత్రమున వచ్చిన దోసఁగేమి? ధనాగారమున ధనము కొఱవడిన నావిషయము శ్రీ రంగరాయలవారితో సంప్రదించినఁ దీరిపోఁగలదు. ఈయన చాల యుక్తిపరునివలెఁ గనుపించుచున్నాఁడు. జాగ్రత్తగఁ గనిపెట్టి యుండవలయును. ఈయన సాహాయ్యము తప్పని సరియగునని తోఁచుచున్నది. ఈయూహాలన్నియు నొకదాని వెంట నొకటిగఁ దన మనమున నుద్భవించినవి.

వెంకన్న హృదయమున యాందోళన బయలుదేఱినది. తా నతిప్రసంగముఁ జేసినాఁడేమో! ప్రభు వెట్లుగాఁ దలఁచెనో! తనస్థితి యేమగునో!

విజయ :— నీ పేరేమి?

వెంకన్న :— నాపేరు వెంకన్న మహాప్రభూ! మీరాజధానిలో నున్న పెద్దిదాసు నాకు చుట్టము.

విజయ :— మీరు బ్రాహ్మణులా?

వెంకన్న :— కాదు. మేము నియోగులము.

విజయ :— (నవ్వి) కాని పెద్దిదాసుగారు బ్రాహ్మణులే. సరే గాని వెంకన్నా! శ్రీరంగరాయలవారి కిపుడు సాయమొనర్పవలెనని నుపాయమేమి? ఇన్నినాళ్లనుండియు మధుర, చెంజినాయకులతోడఁ గలసినట్లుండి యీనాఁ డాకస్మికముగ శ్రీరంగరాయలవారి పక్షమునఁ జేరుటనిన వారి కెట్లుండును? వారిరువురునుఁజేరి సంప్రదించుకొని తొలుతనే మనరాజ్యముపై దండెత్తి వచ్చెదరేమో!

వెంకన్న :— అవును ప్రభూ! మన మట్లు చేయరాదు. మనము మొదటనే వ్యతిరేకులముగా గనిపించిన వారట్లు దండెత్తి రాగలరనుటలో నాశ్చర్య మేముండును.

విజయ :— అయినచో నిప్పుడిక కర్తవ్యము?

వెంకన్న :— రణనీతి విశారదులగు తమకునేను చెప్పవలయున దేమి ప్రభూ! వారితోఁ గలసి మెలసి శ్రీ రంగరాయలవారిమీఁది దండు వెడలి యచట వారిరువురితో సంప్రతించి సాధ్యమైనంతవరకు యుద్ధమనునది లేకుండఁ జేయుట. వారందులకు సమ్మతింపకుండుచో యుద్ధమున వారిపక్షముననే పోరాడుచున్నట్లు నటించుచు నదనునఁ గార్యభంగమొనర్చి శ్రీరంగరాయలవారి సైన్యములో మీసైన్యమును గలిపివేయుటయే. ఇంతకన్న సుగమమైన మార్గము గోచరించదు.

విజయ :— బాగున్నది. నాకీపద్ధతియే నచ్చినది. అట్లే చేయుదము. కాని చంద్రరేఖ తుదకు మాకులభించునా?

వెంకన్న :— ఎంతమాటప్రభూ! చంద్రరేఖను దెచ్చి తమ స్వాధీనమొనర్చు భారము నామీఁద నుంచుఁడు. ఆమెకును మీపైని, మీయాస్థానమునందును గౌరవము మెండు.

విజయ :— నీవు చంద్రరేఖను మాకు సమర్పింపఁజాలుదువేని నీకు మాయాస్థానమున రాయసము పదవి నొసఁగెదము. నీవు మాయాస్థానమున నుండఁదగినవాఁడవు.

వెంకన్న :— ప్రభువుల దయయున్నచో నాకు లేనిదేమున్నది.

ప్రొద్దుపోయినది. రాజాజ్ఞపొంది వెంకన్న తనబసకుఁ బోయెను. ప్రభువు శయనమందిరమున కేగి పర్యంకమునఁ బరుండి యాలోచింప మొదలిడెను. 'ముక్కుమొగ మెఱుఁగని యొక బ్రాహ్మణునితోఁ దానిన్ని విషయములఁ జర్చించుట రాజనీతి విరుద్ధ మగునా? ఆయన కేవల మొక బ్రాహ్మణమాత్రుఁడు కాఁడు! ఆయన కనులలో కూటనీతిజ్ఞత ప్రతీయమానమగుచున్నది. ఆయన, మధుర, చెంజి, తంజావూరు, విజయనగరప్రభువుల రాజ్యాంగ మంతయుఁ దెలిసినవానివలె నున్నాఁడు. ఆయన ప్రవర్తన యెట్టిదో తెలియ రాదు. తాను కేవలము చంద్రరేఖమీఁది వ్యామోహామునఁబడి యాయనతో రాజ్యాంగరహస్యములఁ జర్చించుట పొఱపాటగునేమో! ఆయన స్థిరబుద్ధిగలవానివలె నున్నాడు. మధురనాయకులు తనకు బద్ధవైరులని తెలిసియు వారితో నొడంబడికఁ జేసుకొనుట తనకే విచిత్రమనిపించినది. వెంకన్న చెప్పినటుల వారు తొలుత శ్రీరంగ రాయల నోడించి తదుపరి తన రాజ్యముమీఁదికిఁగూడ వచ్చునంతటి దుష్టులే. తన శ్రేయోభిలాషి కానిచో నీ విషయములన్నియు వెంకన్న యేల చెప్పును? ఈతఁ డనుమానాస్పదుఁడు కాఁడు. చంద్ర రేఖ యెట్లుండును? ఆమె నిజముగ నంతసౌందర్యరాశియా? ఆమె తన సంస్థానమునందలి నాట్యకత్తె లందఱియందును రాణివలె నుండును కాఁబోలు! భాగీరథి పేరణి నృత్యముచేయును. కాని చంద్రరేఖ యానృత్యమునఁ బ్రవీణయఁట. ఇంతవఱకీ యాస్థానమున భరత నాట్యపుఁ బద్ధతి సమగ్రదశనందినదిలేదు. తద్భరతనాట్యశాఖా కళా ధురంధరనిరూఢి కామె పట్టుఁగొమ్మయఁట! ఆహా! ఆమె వచ్చిన పిమ్మట సభావైభవ మెట్లుండునోగదా! మధుర, చెంజినాయకులు తాను చెప్పు సరసోక్తుల నాలించి శ్రీరంగరాయలవారితో సంధి

కొప్పుకొందురా? ఒప్పుకొననిచో యుక్తితోఁ దాను చీలిపోవును. ఎటులైనను జంద్రరేఖ తన యాస్థానమున నుండవలెను.'

తూర్పున నుషారాగములు తోఁచుచున్నవి. పశ్చిమదిశ యందుఁ జంద్రరేఖ రాగరంజితమగుచున్నది.

౫

అదియొక విశాలమగు మంటపము. దానియందు వర్ణనీయ మగు శిల్పము లేకపోయినను శిల్పనైపుణి లేకపోలేదు. శుభ్రముగ నున్నది. మంటపమున నొక రత్నకంబళము పరువఁబడి యున్నది. అచటనున్న యొకయాసనముపై తాడిగోళ్ల రామరాజు వెంకన్న రాకనుగూర్చి యోజించుచుండెను. 'వెంకన్న యింతదనుక రాకుండుటకు హేతువేమి? ఆతని పథకము సక్రమముగ నిర్వహింపఁబడినదో లేదో! రాజసభాప్రవేశమే సాధ్యము కాలేదేమో! ఆతని గూఢ చారిగ భావించి బంధించిరేమో!' పరిపరి విధముల రామరాజు తలపోయుచుండు నంతలో ద్వారదేశమున నడుగుల సవ్వడి వినవైనది. రామరాజు తలయెత్తి చూచెను. వెంకన్న కనుపించినాఁడు. రామరాజుగారి యానందమునకు మేరలేకపోయినది. వెంకన్న ముఖవైఖరియే తమకార్య సానుకూలత సూచించుచున్నది.

వెంకన్న :— నమస్కారములు.

రామరాజు :— నమస్కారములు, కూర్చుండుడు. నేను మీ రాకనుగూర్చియే యోజించుచుంటిని. మీరునువచ్చినారు. వెళ్లిన కార్యమేమైనది?

వెంకన్న :— కార్యార్థము పోవుటయు కార్యము నిర్వహింపఁబడకుండుటయునా ?

రామరాజు :— అగుచో విజయరాఘవనాయకులవారు మన పక్షమునకుఁ దిరుగుట కెట్లంగీకరించినారు ?

వెంకన్న :— చంద్రరేఖగూర్చి నేను సభలోఁ బ్రస్తావించితిని. అది యాయన మనమున హత్తుకొనినది. నన్నుఁ బిలిపించి చంద్రరేఖ యునికిని గూర్చియు నామెసౌందర్యనాట్యచాతుర్యములఁ గూర్చియుఁ బృచ్ఛించిరి. ఆమెతన కెట్లొడగూడునని యడిగిరి. నేను చంద్రరేఖ యునికి మనయాస్థానమందనియు, ఆమె కావలయునేని మధుర చెంజి నాయకులవీడి శ్రీరంగరాయలవారికి సాహాయ్య మొనర్పవలసి యుండు ననియుఁ జెప్పితిని.

రామరాజు :— మీరు చెప్పినంతనే సరియనినారా? మధుర చెంజినాయకులనుండి విడివడుట కేరీతి సమ్మతింపఁజేసితిరి ?

వెంకన్న :— మధురనాయకులకును తంజాపురనాయకులకును గల గృహకల్లోలములను బైటికీఁద్రవ్వి, యెన్నటికైన మధురాధిపుడు తంజాపురికిఁ బ్రక్కలోని బల్లెమువంటివాఁడగునుగాని మిత్రుఁడు కాఁజాలఁడు; అట్టివానితో నొడంబడిక యేమని నుడివితిని. గృహకల్లోలమును గురించి స్ఫురణకుఁ దెచ్చినంతనే విజయరాఘవనాయకుడు మధుర తిరుమలనాయకునిపై మండిపడెను. తరువాతఁ జంద్రరేఖ మీఁది వ్యామోహము, కళాప్రియత్వము, మధురనాయకునిమీఁది కక్ష యన్నియుఁజేరి వారినుండి చీలిపోవుట కంగీకరించినారు.

రామరాజు :— వారినుండి చీలువిధాన మెట్లునిర్ణయింపఁబడినది ?

వెంకన్న :— తక్కిన యిరుపురితోడను విజయరాఘునాయకుఁడు సంప్రతించి యేదో యొకవిధముగ యుద్ధవిరమణమునకు వారినొప్పింప యత్నించుతుననియుఁ బొసగనిచో నడియుద్ధమునఁ బౌర్శ్వభంగమొనర్చి తాము మనసైన్యమునఁ జేరునట్లును నిర్ణయించినారు.

రామరాజు :— మీ మేధావిశేషము మెచ్చఁదగినది. ఈపద్ధతి బాగుగనే యున్నది. కాని పెద్దలు కీడెంచిగదా మేలెంచుమనిరి. ఒకవేళ విజయరాఘవనాయకులు మనతోఁ గలిసిరానిచోఁ దంజావూరు నెట్లుపట్టుకొననగునో యరసివచ్చితిరా ?

వెంకన్న :— ఆపనిచేయకుండ నెట్లుతిరిగివత్తును.

రామరాజు :— అచటి కోటయందలి విశేషములనుఁ జెప్పఁగలరా ?

వెంకన్న :— దానికేమి ? ప్రహరిలోపలిభాగమున మున్ముందుగ శిఖరాగ్రములయందు స్వర్ణకలశములతో నొప్పుహాజారము. తరువాత ఘనమైన గజఘుటలు కలిగి పెనులాగడపుఁ బెద్దభవంతియు నున్నవి. హాజారమునకుఁ గొంచెము దూరమునఁ దక్షిణపార్శ్వమునఁ బతాణిబవంతి సజ్జయు, సంప్రతికరణములు సమాలోచనములు సల్పి వ్రాయుచుండెడి విశాలమగు శాలయు నున్నవి. సంప్రతికరణముల శాలకు తరువాత శ్రీ రామభద్రశాల గలదు. దీనిని దాటి చనినఁ గోటవాకిలి. ఈ కోటవాకిలికడఁ గుతిగొల్ల లెల్లవేళలను వెదురు గఱ్ఱలు పుచ్చుకొని యనిమేషదృష్టిఁ గావలియుందురు. కోటవాకిలి దాటగనే సామంతరాజులకు వసతియైన లక్ష్మీవిలాసభవన మున్నది. దాని సమీపమునఁ జలువరాతితోఁ జెక్కిన సింగములుగల ద్వారము. ద్వారముదాటి లోనికేగినఁ బున్నాగవృక్షచ్ఛాయయం దచ్యుత

రంగకూటము. నాకపురీవిలాసగేహము, లాగులచప్పరము, గరడి కూటము, నవరత్నమయమైన నాటకశాల, మదనగోప విలాసమందిరము, శ్రీరామసౌధరాజములు నున్నవి. శ్రీరామసౌధముదాటి చనిన, సువర్ణద్వారములుగల విజయభవనరాజ మున్నది. అచ్చట నున్న వేదికపై నెల్లవేళలయందును గంచుకివర్గము కావలియుండును. విజయభవనరాజ స్వర్ణకవాటఘటిత మార్గము నధిగమించిన, మందిరములలో నెల్లఁ బ్రశస్తమైన యిందిరామందిర మున్నది. కోట దక్షిణభాగమునఁ గొంత శిథిలమైనట్లు కనుపించును. ఆవైపున నుండియైన ముట్టడివలన ననతిప్రయాసముతోఁ గోటలోనికిఁ బ్రవేశింప వచ్చును. ఇంతకుఁ బ్రతికూలము సంభవించినగద! విజయరాఘవ నాయకునికి శ్రీరంగరాయలవారనిన గౌరవము మెండుగ నున్నట్లు దోచుచున్నది.

రామరాజు :— విగ్రహము సంభవించిననే. అనుకొనినట్లు జరుగుచో నంతకన్నఁ గోరఁదగినదేలేదు. విపరీతము పరిణమించిన నుపాయ మేమిగలదని భావించి యడిగితిని.

వెంకన్న :— అటులే. భోజనసమయ మతిక్రమించుచున్నది. మరలఁ గలిసికొందునా?

రామరాజు :— అటులనే కానిండు.

వెంకన్న వెడలిపోయెను. వెంకన్న దూరాలోచనకు రామరాజు సంతోషించెను. "ఆయనతో జాగ్రత్తగ మెలఁగవలయును. ఆయనకుఁ దమకోట గుట్టుమట్టులన్నియుఁ దెలియును. ఆయన మిక్కిలి స్వార్థపరుఁడు. ఎట్టికష్ట మాయనకుఁ గలిగించినను నాయన మెదిరిపక్షమునఁజేరి తమగుట్టుమట్టులఁ దెలిపి తమ్మే వారిచే నిర్జింపఁ

జేయఁగల్గిన సాహసికుఁడుకూడ. కాని బింకములమారి. పొగడ్తల కుబ్బిపోవు రకము. ప్రశంసించు చుండినంతకాల మాతని నుండి తమ కెట్టి హానియుఁ గలుగఁ జాలదు. ఆయన వలన నెఱవేర్చుకొనఁదగిన కార్యము లనేకము లుండును.” అనుకొనినాఁడు.

నాఁడు చక్రవర్తి సైన్యములు మధుర చెంజి తంజాపుర సైన్యములు యుద్ధమునకు సన్నద్ధములైనవి. చక్రవర్తియైన శ్రీ రంగరాయల సైన్యములు దండెత్తి వచ్చినవి. ఉభయ సైన్యములు కావేరీ నదీ తీరమునందు సమకూడినవి. తిరుమల నాయకుని గుడారమున ముగ్గురు నాయక రాజులును సమావేశమై ముందు నడవ వలసిన యుద్ధ విషయముఁ గూర్చి యాలోచనలు జరుపుచుండిరి. మధురనాయకునిపై విజయరాఘవ నాయకునికిఁ గోప మంతరమున రగుల్కొని పోవుచున్నది. కాని యణచి పెట్టుకొనినాఁడు.

తిరుమల :— విజయరాఘవనాయకు లేమియు మాటాడ కున్నారు !

విజయ :— ఏమి మాటాడ వలయును ? వారి సైన్యములు తీర్చి యున్నవి. మన సైన్యము లెదురు తీర్చియున్నవి.

చెంజి :— అయిన నిప్పుడు కర్తవ్యమేమి ?

విజయ :— అసలు యుద్ధము జరుగకముందు జరుగవలసిన కార్యమొక డున్నదని మాయభిప్రాయము.

తిరుమల :— అది యెట్టిది ?

చెంజి :— మన నిర్ణయమునకు వ్యతిరేక మైనదియా ?

విజయ :— తొందర పడకుడు. మీ యాలోచనకు భంగ కరమగు విషయము కాదు. మనకు శ్రీ రంగరాయలకు కప్పముఁ గట్టు టనిష్టము. మనము స్వతంత్రులము గానెంచితిమి.

తిరుమల :— అవును, అయిన ?

విజయ :— ఈ విషయము మనము వారికిఁ గట్టిగఁ దెలియఁ జేయలేదు. వారు కప్పమడిగినపుడెల్ల మన మెలయించితిమి గాని 'మే మీయము మేము స్వతంత్రులముగా నుందు' మని నిశ్చయముగాఁ జెప్పలేదు.

తిరుమల :— మనమట్లు తెలియపఱచినను ఫలితమిదియే.

విజయ :— మనము తెలియఁ జేసిన బాగుగ నుండునని తోచుచున్నది. ఒకవేళ వారంగీకరింపవచ్చును. అగుచో నీయుద్ధము వలన ననవసరముగ నిరుకక్షులయందు దొదవు జననాశము, ప్రజాఘోషయుఁ దప్పును గదా! వా రంగీకరింపకేని యుద్ధము సిద్ధము. నా యభిప్రాయమున నొక పర్యాయము వారికి మన స్వాతంత్ర్యేచ్ఛను విశదమొనర్చి దానిఫలితమునుబట్టి కర్తవ్యమును నిర్వర్తించుట లాభదాయకముగఁ గనుపట్టును.

చెంజి :— ఆపద్ధతియు బాగుగనేయున్నది. మనయాశయ మును వారికిఁ దెల్పి వారు దానినిఁ ద్రోసి పుచ్చినపుడే యుద్ధము కావచ్చునని నాయభిప్రాయము గూడ. తిరుమలనాయకులయూహ యెట్టిదో ?

తిరుమల :— మీయిరువురి కంగీకృతమైన మార్గమును మేము మాత్ర మేల కాదన వలయును ? శ్రీ రంగరాయలవారు దీనికి సమ్మతింతురని తోచదు.

విజయ :— తెలియఁజఅచుట వీరలక్షణము.

తిరుమల :— ఏమని సందేశ మంపవలయును ?

విజయ :— ఏమనియా ? 'మీరును మేమును నొకే తెలుఁగు వారము. అందఱమును కలసిమెలసి యుండవలయును. అందఱకు సమానస్వాతంత్ర్యముండవలయును. ఒకరికొకరు కప్పముఁ జెల్లించుట యేమి ? అందరము సుహృద్భావముతో మెలఁగవలెను. కప్పముఁ గట్టుటయనఁగనే యొకరి యాధిక్యమును నొకరి యల్పత్వము, ఒకరి యున్నతి వేఱొకరి యవనతియు భాసించి కలహములకు దారిఁదీయును. అదియుఁగాక స్వాతంత్ర్యాభిలాష ప్రతిజీవికిని స్వతస్సిద్ధముగ నుండు లక్షణము. అట్టియభిలాష నణచివేయుచో నెట్టికల్లోలములకు దారి తీయునో యోచించుకొనుడు. మిత్రభావమున నెట్టి దుర్ఘట కార్యములనైన సులువుగ సాధించుకొనవచ్చును. అప్పుడందఱికిని నానందము. సేవ్యసేవకభావము హృదయమునఁ గలకఁ బుట్టించును. మనము నల్వురమును స్వతంత్రాధీశులవలె మెలంగుచు స్నేహము నభివృద్ధిఁ గావించుకొందము. మన దేశమును సురక్షితముగఁ గాపాడి కొందము. మీయభిమత మట్లు కాదేని మిమ్ములఁ బ్రతిఘటించుట మాకనివార్యమగును. మనలో మనము కలహించుకొనుటఁ గాంచినఁ బరరాజులకు మన తెలుఁగు సీమపై దండెత్తి వచ్చుట సులభమగును. కావున సర్వవిధముల యోజించి మీరొసఁగు నిర్ణయమున కెదురుచూచుచున్నా' మని తెలియఁ జేయుదము.

తిరుమల :— బాగున్నది. ఈ రాయబార మెవరికృతమున నెఱపఁదగును ?

చెంజి :— శ్రీరంగరాయల రాజ్యస్థాపననాఁడు విజయరాఘవ నాయకులవారు చాల సాయపడినారు. రఘునాథనాయకులవారును

వేంకటపతినాయకులవారును ప్రాణమిత్రులు. ఈ సంబంధములఁ బురస్కరించుకొని విజయరాఘవ నాయకులవారే యీ రాయ భారమును నిర్వహింప సమర్థులు. శ్రీరంగరాయలవారికి వీరియందు లక్ష్యమున్నది. కావున నీ కార్యనిర్వహణమునకు విజయరాఘవ నాయకులవారు పూనుకొనినచో నిర్విఘ్నముగఁ గొనసాఁగఁగలదు.

తిరుమల :— విజయరాఘవ నాయకులవారి యుద్దేశమేమిరో?

విజయ :— మననిర్ణయము ననుసరించి మీయిరువురి యభిప్రాయములును నేనేల స్వీకరింపకుందును? ఆపనిని నేనే నిర్వహించెదను.

తిరుమల :— ఈకార్యము నేడే ముగియవలయును.

చెంజి :— అవును. మీరు నేఁడే శ్రీరంగరాయలవారిని కలిసికొనవలెను.

తిరుమల :— అటులనే చేయుదము.

ఎవరిగుడారములకు వారు పోయిరి.

నాఁటి సాయంకాలము శ్రీరంగరాయలు సభతీర్చిరి. శ్రీరంగ రాయలవారు మణిమయ సువర్ణపీఠి నలంకరించిరి. సింహాసనమునకు దిగువభాగముననున్న యాసనములఁ దాడిగోళ్ల రామరాజును, ఆయన ప్రక్క నియోగి వెంకన్నయు నాసీనులైరి. కవులు, గాయకులు, పండితులు, కరణములు, దళకర్తలు, దండనాథులు మొదలగు వారం దఱు యథోచితాసనములఁ బరివేష్టించి యుండిరి. తగినంత పరివారముతో విజయరాఘవనాయకుడు సభకు విచ్చేసెను. శ్రీరంగ రాయలవారికి నమస్కరించెను. రాయలు సింహాసనముడిగ్గి యాతని గౌరవించి తనకు దక్షిణభాగమున నొకస్వర్ణపీఠముమీఁద గూర్చుండఁ

జేసెను. విజయరాఘవనాయకుని రాకకుఁ గారణమేమో రామ రాజునకును, వెంకన్నకును దురవగాహముగనున్నది.

శ్రీరంగ :— విజయరాఘవనాయకుల రాకకుఁ గారణ మేమై యుండును ?

విజయ :— ప్రభూ ! మధుర చెంజినాయకులు స్వతంత్రులుగ నుండుటకు వాంఛించుచున్నారు.

శ్రీరంగ :— ఇదియేమి ? మాసామంతుల యూహాలివియా ? సామంతులు స్వతంత్రులగుట యననేమి ?

విజయ :— చక్రవర్తికిఁ గప్పముఁ జెల్లించుట వారి కనిష్టమని తోఁచుచున్నది.

శ్రీరంగ :— అరిగాపులు కప్పముఁగట్టకున్న నర్థమేమి ?

విజయ :— వారికి వ్యయ మమితముగ నగుచున్నదఁట. దేశరక్షణకు ఖర్చులు పెరిగిపోవుచున్నవఁట. అందుచే నింతంత గప్పములఁ జెల్లించుట యసాధ్యమట.

శ్రీరంగ :— అట్లైన సామంతచిహ్నముగ నేకొలఁదిదైనను దెచ్చి ప్రతివర్షమునను మాయొనర్చు నుత్సవములయందుఁ బాల్గొన నైన వలయునుగద ? ఇది యీనాటి విధానముగాదు. పూర్వము నుఁడియు వచ్చుచున్న యాచారము.

విజయ :— అది నిజమే. కాని ప్రభూ ! వారు ప్రతిసంవత్సర మును రాజ్యమును వదలి రావలయుననిన నచటి రాజ్యవ్యవస్థ సక్ర మముగ నడుపదు. అందువలన రాఁజాలరఁట,

శ్రీరంగ :— సాకులువెట్టి స్వతంత్రులగుటకు యత్నించు వీరి నూరక విడిచిపుచ్చరాదు. వారు సామంతులైనప్పుడు సామంతుల వలెనే నడుచుకొనవలయును. కాని యీ యాగడమేమి? కప్పమెట్లు చెల్లింపకుండెదరో చూచెదము.

విజయ :— అటులైన, మధుర చెంజినాయకులకును, మీకును యుద్ధము సిద్ధము.

శ్రీ రంగరాయల హృదయము నీ మాటలు కలఁచివైచినవి. రామరాజు దేనఁ దనదృష్టిఁ బ్రసారించెను. ఆతనిమోమున నిశ్చలత యున్నది. అతనికన్నుల మందహాసము చిందుచున్నది. శ్రీరంగ రాయలు తృప్తిఁజెందినాఁడు.

శ్రీరంగ :— యుద్ధ మిఁక ననివార్యముగదా! విజయరాఘవ నాయకా! నీవిక వారి పక్షమువానివలెఁ గనుపించుచున్నావు.

విజయ :— చక్రవర్తీ! ఎంతమాట! నేను సర్వదా మీకు విధేయుఁడనే. ఆ మాట వేరుగఁ జెప్పవలయునా?

వెంకన్న హృదయమున నొక యానందతరంగ ముబికినది.

శ్రీరంగ :— విజయరాఘవనాయకా! అయినచో మీసైన్యమును విజయనగరసైన్యముతోఁ గలిపెదరా?

విజయ :— మహాప్రభువుల యాజ్ఞ. అటులనే చేయుదును.

కవితా గోష్ఠులకు, నృత్యగాన విలాసములకు సమయముగామిఁ జక్రవర్తి సభ చాలించెను.

మరునాడు తెల్లవారుసరికి నేల యీనినట్లు నాలుగైదు మైళ్ల పొడవుగ నుభయ సైన్యములుఁ దారసిల్లినవి. శ్రీరంగ

రాయలవారి గజ తురగపదాతి దళములు వరుసగ నిలబెట్టఁబడినవి. వీనికి సూటిగ నెదిరి పక్షమునఁ దిరుమలనాయకుని గజపదాతి దళములు నిలుపఁబడినవి. శ్రీరంగరాయల యశ్వదళమునకు సూటిగ దక్షిణ పార్శ్వమున విజయరాఘవ నాయకుల యశ్వసైన్యమున్నది. గజదళమున కెదురుగ వామభాగమునఁ జెంజినాయకుల పదాతిదళమున్నది. మధుర చెంజినాయకుల యశ్వసైన్యము ప్రధాన సైన్యమునకు దూరమున నిలిపిరి. చెంజినాయకుని దళములు వామ భాగమునను, మధురనాయకుని దళములు దక్షిణ భాగమునను గలవు. ప్రథమమున శ్రీ రంగరాయలవారి పదాతిదళ మెదురుగ నున్న తిరుమలనాయకుని పదాతిదళముఁ దాకినది. గజదళము చెంజి కృష్ణప్ప నాయకుని పదాతిదళమును సమీపించినది. రాయలవారి యశ్వదళ మొకటి విజయరాఘవ నాయకుల యశ్వదళమును డీకొనినది. రెండు దళములు నొకదానితో నొకటి కలిసిపోయినవి. అంతట నా రెండు సైన్యవాహినులును జేరి సరాసరి తిరుమలనాయకుని యశ్వ సైన్యమును వెనుకకుఁ దరిమినవి. రాయల గజదళముతోఁ బోరు చున్న చెంజినాయకుని పదాతిసైన్యము బలము క్షీణించినది. దానికిఁ దోడుగ విజయరాఘవుని గజదళము వచ్చినటుల వచ్చి యా పదాతి బలమునే పరిమార్పఁ దొడగినది. తిరుమలనాయకుని యశ్వదళములఁ దరిమి వేసినది. విజయరాఘవుని యాశ్వికసైన్యము వెనుకపాటుగ వచ్చి తిరుమలనాయకుని పదాతిబలముతోఁ బోరొనర్చుచున్న రంగరాయలవారి పదాతి బలమునకు బలముఁ జేకూర్చినది. వీరి రువురి బలములుఁ గలసి తిరుమలనాయకుని పదాతి దళములఁ దెగ టార్చినవి. మధురనాయకుని సైన్యముయొక్క దురవస్థ చూడగనే శ్రీరంగ రాయల గజదళముతో యుద్ధమొనర్చుచున్న చెంజినాయకుని పదాతిదళము ధైర్యముఁ గోల్పోయి తిరోగమింప సాగెను.

మధుర చెంజినాయకులకు విజయరాఘవ నాయకుఁ డొనర్చిన మోసము కన్నులకుఁ గట్టినట్లైనది. ఆయన యాచరించిన విద్రోహమునకు మండిపడిరి. తా మన్నివిధములఁ జిక్కునఁ బడిరి. నలువైపుల శత్రువులు చుట్టుముట్టిరి. తాము మధ్యఁ జిక్కుకొనిపోయిరి. తమ యశ్వపదాతి బలములు చాలవఱకు ధ్వంసమైనవి. తాము చేయున దేమియునులేదు. శేషసైన్య సమీకరణ మొనర్చి తుదిదాకఁ దెగించి పోరాడుటయే. అదియే నిశ్చయ మొనర్చుకొనినారు. సంకులసమర మైనది. శ్రీరంగరాయల గజబలమును, విజయరాఘవనాయకుల యాశ్వికసైన్యమును వైరిబలములతోఁ దీవ్రముగఁ బోరినవి. క్రమ ముగ మధుర చెంజినాయకుల యాశలు సన్నగిలఁ జొచ్చినవి. విజయరాఘవనాయకుఁడు తమకు మాటయిచ్చి యింత ఘోరమున కొడఁబడెనా? ఈక్రోధము వారినింకను రణోన్మాదుల నొనర్చినది. పోరు ఘోరమైనది. తుదకు మధుర చెంజినాయకులు శ్రీరంగరాయల సైన్యధాటిని నిలువరించలేకను, ఆకస్మికముగ విజయరాఘవనాయకుఁ డొనర్చిన విద్రోహచర్యవలనను పరాజితులైరి. సంగరరంగమున నెటు చూచినను బీనుగపెంటలు, నఱుకఁబడి విరిగిన దేహములుగల గజములు, అశ్వములు, నెత్తురులమడుగులు, బీభత్సముగ, జుగుప్సాకరముగ నున్నది.

మధుర చెంజినాయకులు సమాధాన పడకఁ దప్పినదికాదు. ఇరువురును శ్రీరంగరాయలవారికిఁ దిరిగి కప్పములఁ గట్టుటకును, యుద్ధము వలననైన నష్టపరిహారమును జెల్లించుటకును నంగీకరించి యవశిష్ట సైన్యములతో మధుర చెంజి నాయకు లెవరిదారిని వారు బట్టిరి. వారి వెనువెంటఁ గప్పములఁ దీసికొని వచ్చుటకు గాను భటులను బంపిరి. శ్రీరంగరాయలవారు తమ కీయుద్ధమునం దత్యంత కౌశ

లమును మేధాసంపత్తిని వినియోగించి విజయమునకుఁ గారకులైన రామ రాజుగారిని బహువిధముల నుతించి యమూల్యములగు బహుమతు లను బిరుదములను బ్రసాదించిరి. విజయరాఘవ నాయకుల వారిని మధురచెంజినాయకులనుండి చీలఁదీయుటయందు తన మేధా విభవము నంతయు వినియోగించి కార్యసాఫల్యముఁ గావించిన నియోగి వెంక న్నను మిగుల మెచ్చుకొని యుచితరీతిని సత్కరించిరి. విజయరాఘ వులవారి కేమి యొసఁగినను తీరనిఋణ మున్నది. ఆయనను గౌరవించు టెట్లు ?

శ్రీరంగ :— విజయరాఘవనాయకా! మీసాహాయ్యము మరువ రానిది. మీరు మాకిట్టిసాహాయ్యముఁ బొనర్చుట కిది రెండవ పర్యాయము. మీకెట్టి ప్రత్యుపకృతిఁ జేయవలయునో బోధపడ కున్నది. మీకు వలయుదానినిఁ గోరుకొనుఁడు.

విజయ :— చక్రవర్తుల కృపయున్నచో మాకంతియ చాలును. అయినను తాము కోరుకొను మనినారు గనుక.........

శ్రీరంగ :— చెప్పుటకు సంశేహించుచున్నారు !

విజయ :— ప్రభువులతో నేకాంతముగ.........

శ్రీరంగరాయలు కనుసన్న నచటనున్న పరిజన మంతయు వెడలి పోయినది.

శ్రీరంగ :- మీకోరికను వెలిబుచ్చుఁడు.

విజయ :— మాయాస్థానమున నష్ట విధములగు నాట్యములును, వానియందుఁ బ్రవీణలైన నాట్యకత్తియలుఁ గలరు. ఇంకను బలు రకముల నాట్యములున్నవి. కాని భరతమున మాత్ర మంత ప్రసిద్ధి

నఁదినవారు లేరు. ప్రభువుల సంస్థానమునఁ జంద్రరేఖయను నామె భరతమునందుఁ జతుర యని చెప్పుకొందురు. ఆమెను దాము మా యాస్థానమునకు బహూకరింప వలనువడునా ?

శ్రీరంగరాయలవారి మొగమునఁ జిఱునవ్వంకురించినది.

శ్రీరంగ :— ఇంతమాత్రపుఁ గోరికయేనా ? ఆమెను పంపుటకు మాకెట్టి యభ్యంతరమునులేదు. ఆమెను తప్పక మీకొసఁగెదము.

విజయ :— అంతకుమించి నాకుఁ గావలసినదిలేదు.

విజయరాఘవనాయకులవారి హృదయమున నానందము వెల్లువలై ప్రవహించినది. తనకుఁ జంద్రరేఖను బంపుదు మన్న శ్రీరంగరాయలవారికిఁ దాను జీవితాంతము కృతజ్ఞుడుగ నుండెద నను కొనినాఁడు. నాఁడంతయుఁ జంద్రరేఖమీఁది మధుర భావములతోఁ గడపెను.

నాడు సభాసదన మంతయుఁ గ్రిక్కిరిసి యున్నది. విజయ నగరసంస్థానము నుండి వచ్చిన క్రొత్తనాట్యకత్తియయగు చంద్రరేఖ నృత్యమొనర్చును. ఆవేళఁ దంజాపురియందలి సభ్యజను లందరును సభా భవనముననుండి రనిన నతిశయోక్తి లేదు. విజయరాఘవ నాయకులవా రింకను సభకు విచ్చేయలేదు. సభయందు నాడు జరుగఁ బోవు నృత్యముఁ గూర్చియు, నాట్యమును గూర్చియు, నాట్యకత్తె యను గూర్చియు వివిధ ప్రసంగములు జరుగుచుండెను.

ఒకరు :— చంద్రరేఖ భరతనాట్యమునఁ మిన్నయట. ఎంత ప్రవీణురాలైనను మనయాస్థానమునందలి నాట్యకత్తియ లందఱను మించుశక్తి యీామె కున్నదా?

కాళకవి :— శక్తియున్నదా యను ప్రశ్నయేమి? మన యాస్థానమునందలి వారే యందఱికన్న సమర్థురాండ్రని నీవు చెప్పుట మాత్ర మేనంత బాగుగ నున్నది?

పురుషోత్తమ దీక్షితులు :— అసలు చంద్రరేఖయం దేవిధమైన ప్రత్యేకత, వైశిష్ట్యము లేనిచో విజయరాఘవనాయకులవా రామె నేల స్వీకరింతురు?

కోనేటి దీక్షితులు :— రాజుగారు దీసుకొని వచ్చుటకును నృత్యమునకును సంబంధమేమి?

కాళకవి :— మహారాజులు భరతశాస్త్రపారంగతులు. అట్టి వారి యనుగ్రహమునకుఁ బాత్రమైన యామెఁగూర్చి యిచ్చకు వచ్చినట్లు మాట్లాడరాదు.

కోనేటి :— నేను మహారాజుగారి నేమియు ననలేదు. ఆమె భరతనాట్యము నేర్చుకొనినది. ఒక గురువు నేర్పినాఁడు. ! ఆయన నేర్పినటులఁ జేయును. దీనిలో విశేషమేమున్నది? అది నేర్చుకొనిన మన యాస్థానపు నాట్యకత్తియలు మాత్రమామెకుఁ దీసిపోవువారగుదురా?

పురుషో :— అటులకాదు. గురువు చెప్పును. శిష్యుఁడభ్యసించును. ఒకానొక శాస్త్రముమున్నది. అది కొందఱి కలవడినటుల మఱికొందఱి కలవడదు. సంగీతమున్నది. కొందరి గాత్రమున నది విచిత్రముగ నొదుగును. మఱికొందఱికిని సంగీతమునకును నగమెఱిక.

అటులే నృత్యమును. గురువునొద్ద నందఱును నొకేరీతి నభ్యసించెదరు. కాని యా నృత్యము కొందఱికి కలవడినట్లు మరికొందఱి కలవడదు. అందుచే మన మెవరినిఁ దృణీకరింప రాదు. గురువువద్ద నేర్చుకొనునది విద్య. ఆ విద్యనే యీమె మనకుఁ బ్రదర్శించును. విశేష మేమి యన రాదు. ఒక్కొక్క ప్రకృతి కొక్కొక్క విద్య సులువుగ స్వాధీన మగును. అది వారిలో ననితరముగఁ గనుపట్టును. అటులే యీమె భరతనాట్యమునఁ బ్రశస్తి నొందినది కావలయును.

మహారాజుగారు వచ్చుచున్నటుల భేరీకాహళ మృదంగ ధ్వానములు వినవచ్చినవి. సభయంతయు వారిరాక కెదురుచూడఁ దొడఁగిరి. విజయరాఘవ నాయకులు యువతులు కై దండయొసగ, వందిమాగధులు కైవారములు సలుపఁ దనకుమారు లిరువురుఁ వెంటరా నేతెంచెను. సభయం దెల్లరు నొక లిప్తకాల మాసనముల నుండి లేచి నిలువఁబడిరి. మరల నందఱుఁ దమతమ యాసనముల యందుపవిష్టులైరి. విజయరాఘవ నాయకులకు దక్షిణ పార్శ్వమున నున్న హేమపీఠిని మన్నారు దాసును, వామ పార్శ్వమున నున్న సువర్ణాసనమున చెంగమలదాసును నాసీనులైరి. నాట్యరంగ మున యవనిక వేయఁబడియున్నది. సభయంతయు నాట్యారంభ మెప్పుడాయని నిరీక్షించుచున్నది. నాట్యసూచక ఘంటారావము వినవచ్చినది. యవనిక యపసరింపఁబడినది. తోడనే సభాసదుల కన్నులు జిగజిగ మనునటుల మణిదీపములు మెఱసినవి. వివిధ వాద్యములు నారంభమైనవి. సభయందంతటను బరీమళములు గుబా ళించినవి. ఇంతలో రంగమున నపరరతీదేవివలెఁ జంద్రరేఖ కనిపించి నది. ఆమె కాలిగజ్జెలు ఘలఘలలాడినవి. ఆమె యొక్క గులాబిరంగు చీరఁ గుచ్చెలులు కుచ్చెలులుగఁ వెనుకకు విరిచి గోచిపోసి కట్టినది.

దాని బంగరు జరీయంచు పాదములనుండి యూరు భాగమువఱకు నర్ధచంద్రాకృతులుగఁ గట్టబడినది. పైని నీలిరంగు ముఖమలుకాసె బిగించినది. వక్షోమండలమున బంగరు జరీ న్తనవల్కలమును గట్టినది. కేశములను రెండు పాయలుగ నల్లి వానిని రెండు చోళ్లెములుగ రెండు వైపులఁ జుట్టినది. శిరమున హిరణ్మయ కిరీటమున్నది. ఆమె ముంగాముఱారి, రత్నకంకణములు, ఉంగరములు, ముత్యాల మురువులు, ముత్యాలకంటె, ముంగర, సందికండలు, గంటల మొలనూలు, ఒడ్డాణము, పచ్చతావలకల పాదపల్లవము, అందియలు, గిలుకుమట్టెలు, కిరీటి, వజ్రాలసరులు ధరించినది. ఆమె కిరుపార్శ్వముల మెఱుపు దీగెలవలెనున్న యిరువురు యువతులు బంగారు పావడలు ధరించి విచిత్రాభరణములఁ దాల్చి నిలుచుండిరి. వారిరువురిమధ్యనున్న చంద్రరేఖ మణిమయదీపముల తళతళలు ప్రసరించి విద్యుల్లేఖలచేఁ గొలువఁబడుచున్న చంద్రరేఖవలెఁ దోచినది. ఆమె యట్లు గానంబడి సభకు నమస్కరించినది. రంగమునఁ దీపముల కాంతి యించుకంత తగ్గింపఁబడినది. చంద్రరేఖ పాడుచు నభినయింప నారంభించినది.

(అసావేరి - త్రిపుట)

ఎందుకు పగచేసెనో కమలజఁ డికనైన లెస్సవ్రాయఁడో
అందుకందుకు చెలు లమరికతో నున్నారు
చందమామ యీరేయి చల్లనుండడే దైవమా ॥ఎం॥

పగవారితోఁ జేరెనో సామిమనసు
బాళిలేనట్లాయెనో చిగురుబోడిరో వినవెచిననాటి నాపైని
తగుమే లెల్ల దిగఁజేసెనో దైవమా ॥ఎం॥

ఇట్లు పాడుచు నభినయించు నంత వఱకును సభాసదులెల్లరి దృష్టు లనిమేషముగ నామెదెస నాబద్ధమైయుండెను. ఆమె యభినయమున నొక్కొక్కసారి పవనాహత వల్లరివలెఁ గంపించును. ఒక్కొకసారి నిద్రాలసవలె నభినయించును. ఎవరినో ప్రతీక్షించుచున్నటులఁ జూచును. ఆశనిరాశగాఁ గనుల నీరువెట్టుకొనును. ఆమె యభినయించి నంత పర్యంతము నామె శరీరాంచల రేఖలు, అవయవ విన్యాసము, నేత్ర నిమీలనోన్మీలనములు, భ్రుకుటీవిలసనములు చిత్ర చిత్రములుగ భాసించి జగన్మోహనముగనున్నది. ఆమె హస్తములన్నియుఁ బట్టగలదు. ప్రతి సహృదయ హృదయముననను, ఆమె భరత శాస్త్రమంతయు రూపముఁగొని తనయెదుట సాక్షాత్కరించునటుల ననుభూతమైనది. తెర వేయఁబడినది. సభలోఁ జర్చలు బయలు దేరినవి.

కాళకవి :— ఆమె యభినయ మేనాయికను సూచించుచున్నది?

కోనేటి :— విప్రలబ్ధవలె నున్నది.

పురుషోత్తమ :— కాదు. విరహోత్కంఠితవలె నున్నది.

కామరుసు :— ప్రభువులెట్లు భావించినారో!

విజయ :— విప్రలబ్ధకును విరహోత్కంఠితకును మధ్య నున్నది.

శ్రీనివాసతాతా :— అవును. ఆమె యభినయ మటులనే యున్నది.

తిరిగి యవనిక యపసరింపఁ బడినది. చంద్రరేఖ వేషము మార్చినది. కేశముల విరియఁబోసికొనినది. ఎఱ్ఱని పట్టుపావడ ధరించినది. అంచలములు బంగరురంగుగలిగి మణిదీపికలముందు విచిత్రముగ మెఱయుచున్నవి. బంగరుపూలు కుట్టిన వలిపపుఁ బైఁటవైచినది. ముత్యములుకుట్టి సుందరముగనున్న నల్లని

ముఖమలు కంచుకముఁ దొడిగినది. పరిమితముగ భూషణములు దాల్చినది. శిరస్సున దక్షిణపార్శ్వమున బంగరుచంద్రవంక యుంచి నది. రత్నముల పాపటబొట్టుఁ దీర్చినది. రంగమున సాలంకృతము లైన మూడుఘటము లుంచఁబడినవి. ఇరువురు యువతులు నిరు వైపులను, చంద్రరేఖ మధ్యగను పేరణినృత్యము సల్పిరి. ప్రేక్షకు లామె పేరణి దర్శించి దిగ్భ్రాంతులైరి. ప్రతిదినమును, భాగీరథి పేరణి నృత్యము సల్పును. ఆ నృత్యమునకు నీ నృత్యమునకు నెంత తారతమ్యము! ఈమె నృత్యము, నాట్యము, అభినయము దివ్యములు కాని వేరుగావు. నాట్యాంతమున నామెసోయగముతో సభానమస్కార మొనర్చి వినీతభావ భంగిమమున నిలిచినది.

విజయరాఘవనాయకులవా రొక బంగరుపళ్లెరమున ముత్య ములు, రత్నహారములు, జహుమూల్యాంబరములు, వివిధభూషణములు నునిచి యామెకందఁజేసి బహూకరించిరి. ఆమె వానిని సవినయముగ స్వీకరించి యాపళ్లెరమునఁ గొన్ని ముత్యము లుంచుకొని యందియలు ఘల్లుఘల్లనుచు మధురముగ మ్రోయఁ గంకణములు శ్రుతి కింపుగ ఝుణఝుణ ధ్వనులసీన విలాసముగ నడచివచ్చి ప్రభువువారి పాదములఁ గొన్ని ముత్యములఁ జల్లినది. ఆ ముత్యములు విజయరాఘవ నాయకులవారిపాదములఁ బడి తమ తా భాగ్య మబ్బినందులకు గర్వించుచున్నటుల ధవళరోచుల వెలిగ్రక్కుచు హేమపీఠమునఁ జారినవి. గండపెండారపు నీలిమణులకాంతి వానిమీఁదఁ బ్రసరించి యవి యానీలములవలెనాయెను. విజయరాఘవనాయకుని మందహాస సుందర సితాపాంగచ్ఛటలు చంద్రరేఖశరీరమునంతయుఁ గిలికింతలు వెట్టి జారిపోయినవి. ఆమె నిలువెల్ల మధురలజ్జాపరిశకలితమూర్తియై విలాసముగ విజయరాఘవనాయకులవారిని గడగంటఁజూచి మందహాస

మొనర్చినది. రాజుకన్నులుజ్జ్వలములైనవి. రంగాజమ్మ మనస్సున నేదో కలుక్కుమనినది. వెలికేమియుఁ దెలియకుండఁ గూర్చుండెను. చంద్రరేఖ రంగాజమ్మనుఁ జూచి యామె నిరుపమానాద్భుత సౌందర్యమునకు దిగ్భ్రాంతినొందినది. విజయరాఘవనాయకులు వేరొక పళ్లెరమున నిండుగ చంద్రరేఖ కిచ్చినటువంటి యాభరణములు, అంబరములు రంగాజమ్మకు నిప్పించెను. రంగాజమ్మ వానిని స్వీకరించి నమస్కరించినది. ఆమె కనులలో నొక నీలినీడ కానిపించి మాయమైనది. అది యెవరును గమనించరానిది. చంద్రరేఖ కామె ఠీవిని జూడగనే యాశ్చర్యమొదవినది.

విజయ :— కాళకవిశేఖరా! పెద్దిదాసుగా రీమారైనరాలేదు! కారణమేమి ?

కోనేటి :— ప్రభువులు మధుర చెంజినాయకుల రణమున నిర్జించి శ్రీరంగరాయలవారిచేఁ బ్రశంసలందుకొని వచ్చినవిషయ మాయనకుఁ దెలిసియుండదేమో !

కాళకవి :— ప్రభువుల విజయమున కాయన యెంతయో సంతసించినారు.

కోనేటి :— అంత సంతసించినయాయన రాజసభ కేందులకు రాగూడదు.

పురుషో :— తెలిసియు రాకుండుటలో నాయనకు రాజసభ యనినఁ దిరస్కారభావ మున్నటు లున్నది. ఎంతభక్తులైనను రాజావమానము చాలదోషము.

కాళకవి :— ఆయనకు రాజాస్థాన మనినఁ దిరస్కారబుద్ధి యేమాత్రమునులేదు. రాజుగారనిన గౌరవముకూడ చాలనున్నది.

కోనేటి :— మీ మాటలన్నియుఁ జాల నద్భుతములుగ నున్నవి. అంత గౌరవము కలవాఁడైన రాజుగారు వర్తమాన మంపినను రాకుండుటలో నర్థమేమైననున్నదా ? ఆయన నిరతము ధ్యానించు రాజగోపాలదేవునకును, రాజుగారికిని భేదమేమున్నది ? ఆయన యర్చావతారము. 'నావిష్ణుః పృథివీపతిః' అను నార్ష వాక్కు ననుసరించి ప్రభువులు నంశావతారమే.

విజయ :— దీక్షితచంద్రు లట్లనరాదు. గోపాలదేవునకును మాకును నభేదవ్యవసాయముఁ జేయకుఁడు. ఆదేవుని యంశలేమైన మాలో నుండవచ్చును. అసలు పెద్దిదాసుగారిని బోలిన భక్తులు సభకు వచ్చిన నానందింతమనుకొనుచున్న మనసభకు వారు రాక పోవుట కేదేని బలమైన కారణ ముండవలయును.

పురుషో :— ఆకారణము కాళకవివర్యునకే తెలియవలెను.

విజయ :— కాళకవీంద్రా! మీయభిప్రాయ మింకేమైన నున్నదా ?

కాళకవి :— మహాప్రభూ! ఆయన మీకవితాగోష్ఠులకుఁ గాక తక్కినసమయముల రాఁగలవనుటలో సందియములేదు.

విజయ :— కవితాగోష్ఠు లున్నచో నేందులకు రానిచ్చగింపరు ?

కాళకవి :— ఆయనకు శృంగారాదులు సరిపడవు. ఆయన యెల్లవేళలందును భక్తియుతములగు కీర్తనలు వ్రాయును. భక్తి ప్రధానములగు గ్రంథములఁ జదువుచుండును.

కోనేటి :— వారిసిద్ధాంతముననుసరించి భగవంతుఁడే పురుషుఁడు. భక్తులందరు స్త్రీలుగదా! వారికి శృంగారము దూరముకాదు.

కాళకవి :— వారియభిప్రాయ మట్టిది.

విజయ :— మార్గశిర పౌర్ణమినాడు మనసభకు క్షేత్రయ్యగారు వత్తురు. ఆయన మహాభక్తుడు. ఆనాటికైన మీరు పెద్దిదాసు గారిని సభకుఁ దప్పక తీసికొనిరావలెను. నాటిసభకు వచ్చుటకు మాయాజ్ఞయని తెలుపుడు.

కోనేటి :— నవరసములలో శృంగారమునకుఁ బూర్వకవు లగ్రస్థానము నిచ్చిరి. అట్టి శృంగారము మనయాస్థానమున నత్యంత ముగఁ బోషింపఁబడుచున్నది. ఆశృంగారమును నిరసించుట పెద్ది దాసుగారికిఁ దగనిపని.

కాళకవి :— ఆమాట మీరు ననఁగూడదు. రాజుగారి భావమునకు భిన్నమగు భావమే యుండరా దనుట యేమంత బాగుండును ? ప్రభువులు గొప్పవారు. కాని వారును మానవ మాత్రులే. ప్రతిజీవికిని రకరకముల మనోభావము లుండును. భావ భేద మున్నంతమాత్రమున రాజుగారియం దాయనకు గౌరవమే లేదనుట సముచితముగాదు.

ఆప్రసంగ మప్పటి కాపివేయఁబడినది. రాజుగారి యాజ్ఞాను సారము రంగాజమ్మ తన మన్నారుదాస విలాసమునుండి కొంతభాగముఁ జదివి సభాస్తారుల మనముల మధుర మధురభావములను గుమ్మరించినది. తరువాతఁ గాళకవిలేచి తనరాజగోపాల విలాసమునందలి రసవత్తర ఘట్టములను కొన్నిటిని వినిపించినాఁడు. చివరకు విజయరాఘవ నాయు కులవారిధీరత్నమును సూచించుచు—

సీ॥ చేరి కొల్చినఁ గల్గు తారహారావళు
లనుమాట నిజమె పాండ్యక్షితీంద్ర !
కని కొల్చినను గల్గు కనకకోటీరంబు
లనుమాట నిజమె మద్రాధినాథ !
భక్తి గొల్చినఁ గల్గు బాహుకేయూరంబు
లనుమాట నిజమె కొంగావనీశ !
నమ్మి కొల్చినఁగల్గు నవరత్న కమ్మలు
ననుమాట నిజమె యాంధ్రాధినాథ !

అనుచు మును మంత్రు లనుమాట లనువదింతు
రనుదినంబును సింజిత వ్యాజమునను
విజయ రాఘవ మేదినీవిభుని యంఘ్రి
గండ పెండెంపు బొమ్మలై యుండు దొరలు.

అని చదివెను.

సభయంతయు జయజయ ధ్వానములతోఁ బిక్కటిల్లినది సభ ముగిసినది. చంద్రరేఖ సరాసరి తనకు విజయరాఘవులవారిచే నొసఁగఁబడిన భవనమునకు వెడలినది.

అది రెండంతరువుల మేడ. లోన విశాలములగు గదులున్నవి. గదిలో నేలమీఁదఁ బాలగచ్చు చేయఁబడియున్నది. ద్వారబంధములఁ జిత్ర చిత్రములగు లతలు, పువ్వులు చెక్కఁబడినవి. మేడ నానుకొని ప్రహరిలోపల నొకచిన్న పూఁదోట యున్నది. దానియందుఁ బలురకముల పూలమొక్క లున్నవి. చంద్రరేఖ భవనమునకుఁ బోయినది; కాని యామెమనమున రంగాజమ్మమూర్తియే గన్పట్టుచున్నది. ఆమె యెంతసౌందర్యవతి ! మానవదుర్లభమైన దా సౌందర్యము. ఆమె

కనులలో నెంతకళికనుపించుచున్నది ! ఆమె యేదియైన మాటాడినచో నాజ్ఞవలె నుండును. ఆమె యెవరో! ఆమె కంఠస్వర మెంతమధురమైనది. సభనంతయు మధుర భావవీచికలం దోప్పదోగించినదే! ఆమె కవితా గాన మొనర్చునప్పుడు స్వర్గసీమలకుఁ గొంపోవుచున్నట్లున్నది. అట్టి సౌందర్యము, గాన మధురిమ, కవితావిభవము నొకచోఁ గూడియుం డుట దుర్లభము. అవియన్నియు నీమెలో మూర్తీభవించియున్నవి.

ఈమెకును రాజునకును సంబంధమేమైనఁ గలదా? ఆమె మనము నందు రంగాజమ్మను గూర్చిన భావన వినా యితరభావము లిముడుట లేదు. దాసివచ్చినది. "అమ్మా! భోజనము సిద్ధమైనది. స్నాన మునకు నీరుతోడి సిద్ధముఁజేసితిని, వత్తురా?" యనినది.

చంద్రరేఖ :— అట్లేకాని, రంగాజమ్మ యెవరే?

దాసి :— రంగాజమ్మగారా ? ఆమెయొక సుప్రసిద్ధమైన కవయిత్రి.

చంద్రరే :— ఆమెతో మీరాజుగారికేమైన ...

దాసి :— అయ్యో! ఆమె నిచటికి రాజుగారు స్వయముగఁ దీసికొనివచ్చిరి.

చంద్రరేఖ :— ఆమె యసనీ పురవాసిని కాదన్నమాట.

దాసి :— కాదు. ఆమెను ప్రభువువారు పదునైదు సంవత్సరముల క్రిందటఁ దీసికొని వచ్చిరి.

చంద్రరేఖ :— పదునైదు సంవత్సరములక్రిందటనా !

దాసి :— ఈమె వచ్చినప్పటినుండియుఁ బ్రభువులు రాణిగారి సంపర్కమే వదలినారని చెప్పుకొందురు.

చంద్రరేఖ :— అటులనా! సరి. అయినచో రాజుగారు న న్నిచటికేల దెచ్చినారో నీకుఁ దెలియునా ?

దాసి :— మీరీ సంస్థానమునఁ గొలువసేయున్న నాట్యపద్ధతి యందు నిపుణలట.

చంద్రరేఖ :— రంగాజమ్మను మొదటఁ బ్రేమించియే ప్రభు వులు తీసుకొని వచ్చినారన్నమాట.

దాసి :— అవును. వచ్చిన కొలఁదికాలముననే యామె కొన్ని గ్రంథములు వ్రాసి ప్రభువులకుఁ గృతినిచ్చినది. క్రమముగ నాస్థాన కవయిత్రియై ఖ్యాతిఁ గాంచినది.

చంద్రరేఖ :— ఊహుఁ. రాణిగారిపై విముఖతకుఁ గారణము రంగాజమ్మ ప్రోద్బలమా ?

దాసి :— అటు లనుకొనరాదు. పాప మామె రాణిగారిపై ననుగ్రహ ముంచుడని శతవిధములఁ జెప్పునట. ఆమెవలనఁ దప్పేమియు లేదు.

చంద్రరేఖ :— ప్రభువు......

దాసి :— అవును. ప్రభువులు మొదటినుండియు నింతియే. కాని రంగాజమ్మగారు వచ్చిన పిమ్మట మాత్ర మట్టి ప్రవర్తన కాను పించుట లేదు.

చంద్రరేఖ :— అటులనా! రంగాజమ్మ......

దాసి :— ఏమియో చెప్పఁబోవుచు నాపివేసినారు.

చంద్రరేఖ :— ఆఁ, ఏమియును లేదు.

వారిరువురును స్నానపుగదికిఁ బోయిరి. రంగాజమ్మ వచ్చిన పిమ్మట విజయరాఘవనాయకులవారిట్లుండిరనుటలో సందియము లేదు. అకస్మాత్తుగ చంద్రరేఖ మనమున నేదో ప్రతికూలభావము తోచినది. రాజునకు నామీఁద మరులు లేవుకద ! ఇట్లనుకొనుటలో నామె నిలువెల్ల వణకినది. దాసి యదేమని యడిగినది. చంద్రరేఖ సమాధానము చెప్ప లేదు. నాడు కృష్ణదశమి. రోహిణీనక్షత్రమును వీడిన చంద్రుఁడు, అనూరాధను వీడు చంద్రుఁడు, చిత్తానక్షత్ర సంయోగలగ్నమానసుఁ డగుచున్నాఁడు. కృష్ణదశమినాటిచంద్రుఁడే యాశ్చర్యము ! అస్తమించు చుండియుఁ బ్రాగ్దిశావలంబియై యున్నాఁడు.

౭

పెద్దిదాసు తనయారామమునఁ బూలమొక్కలకుఁ బ్రోది సేయు చున్నాఁడు. ప్రాతర్మందానిలములు గట్టులనొరసి ప్రవహించు సహ్యాజ మీఁదఁ దారాడుచువచ్చి తోటయందంతటను వ్యాపించుచున్నవి. వికసిత కుసుములతోఁ దోట సుందరముగ నున్నది. బాలభానుని మసృణారుణ కిరణజాల మాప్రసవములపైఁ బ్రసరించి విచిత్రముగ వెలు గొందినది. పెద్దిదాసు నదికిఁ బోయి స్నానమొనర్చి ధ్యానమొనర్చు కొను నిమిత్తము కృష్ణవిగ్రహము కడకుఁ బోయి యచటి స్థలమును శుభ్రపరచుకొనఁ దొడఁగినాఁడు. ఇంతలో రాయసము వెంకన్న యచ టికి వచ్చెను.

వెంకన్న :— నమస్కారములు.

పెద్దిదాసు మొదట వెంకన్నను గుర్తింపఁజాలకపోయెను. ఊరక చూచుచు నిలబడినాఁడు.

వెంకన్న :— నన్ను మఱచిపోయితిరా ? వెంకన్నను.

పెద్దిదాసు :— ఓహో ! నీవా ? ఎప్పుడురాక ? పెనుగొండ విశేషము లేమి ?

వెంకన్న :— విశేషము లేమున్నవి. ఎల్లరుఁ గుశలముగనే యున్నారు. నేనిచటికివచ్చి సుమారొక నెలదినమైనది.

పెద్దిదాసు :— నెలదినములైనదా ? అసాధ్యుఁడవే ! యుద్ధమునకుఁ బూర్వమే వచ్చితివన్నమాట.

వెంకన్న :— అవును. యుద్ధమునకు ముందేవచ్చితిని.

పెద్దిదాసు :— అయిన నీకిక్కడఁ గాఁదగిన కార్యము లేమైనఁ గలవా ?...... లేక— ?

వెంకన్న :— అవును. కావలసిన యవసరములుండియే వచ్చితిని.

పెద్దిదాసు :— ఆయవసరములు నేను తెలిసికొనఁదగినవేనా ?

వెంకన్న :— దానికేమి ? విజయరాఘవనాయకుల వారి యాస్థానమున నేదేని పదవి సంపాదించవలెనని వచ్చితిని.

పెద్దిదాసు :— వచ్చినందుకు కార్యసాఫల్యమైనదా ?

వెంకన్న :— మహారాజులు నాకనుగ్రహమున రాయసముపదవిఁ బ్రసాదించినారు.

పెద్దిదాసు :— బాగున్నది. నీవదృష్టవంతుఁడవే.

వెంకన్న :— మీరు నన్నదృష్టవంతుఁడ వనుచున్నారు. ఎన్నిమారులు సమాచారమంపినను మీరుమాత్రము రాజసభకుఁ బోకున్నారట. ఎందువలన ?

వారిరువురును స్నానపుగదికిఁ బోయిరి. రంగాజమ్మ వచ్చిన పిమ్మట విజయరాఘవనాయకులవారిట్లుండిరనుటలో సందియము లేదు. అకస్మాత్తుగ చంద్రరేఖ మనమున నేదో ప్రతికూలభావము తోచినది. రాజునకు నామీఁద మరులు లేవుకద! ఇట్లనుకొనుటలో నామె నిలువెల్ల వణకినది. దాసి యదేమని యడిగినది. చంద్రరేఖ సమాధానము చెప్ప లేదు. నాడు కృష్ణాష్టమి. రోహిణీనక్షత్రమును వీడిన చంద్రుఁడు, అనూరాధను వీడు చంద్రుఁడు, చిత్తానక్షత్ర సంయోగలగ్నమానసుఁ డగుచున్నాఁడు. కృష్ణదశమినాటిచంద్రుఁడే యాశ్చర్యము! అస్తమించు చుండియుఁ బ్రాగ్దిశావలంబియై యున్నాఁడు.

౭

పెద్దిదాసు తనయారామమునఁ బూలమొక్కలకుఁ బ్రోది సేయు చున్నాఁడు. ప్రాతర్మందానిలములు గట్టులనొరసి ప్రవహించు సహ్యాజ మీఁదఁ దారాడుచువచ్చి తోటయందంతటను వ్యాపించుచున్నవి. వికసిత కుసుమములతోఁ దోట సుందరముగ నున్నది. బాలభానుని మసృణారుణకిరణజాల మాప్రసవములపైఁ బ్రసరించి విచిత్రముగ వెలు గొందినది. పెద్దిదాసు నదికిఁ బోయి స్నానమొనర్చి ధ్యానమొనర్చు కొను నిమిత్తము కృష్ణవిగ్రహము కడకుఁ బోయి యచటి స్థలమును శుభ్రపరచుకొనఁ దొడఁగినాఁడు. ఇంతలో రాజునము వెంకన్న యచ టికి వచ్చెను.

వెంకన్న :— నమస్కారములు.

పెద్దిదాసు మొదట వెంకన్నను గుర్తింపఁజాలకపోయెను. ఊరక చూచుచు నిలబడినాఁడు.

వెంకన్న :— నన్ను మఱచిపోయితిరా ? వెంకన్నను.

పెద్దిదాసు :— ఓహో ! నీవా ? ఎప్పుడురాక ? పెనుగొండ విశేషము లేమి ?

వెంకన్న :— విశేషము లేమున్నవి. ఎల్లరుఁ గుశలముగనే యున్నారు. నేనిచటికివచ్చి సుమారొక నెలయైనది.

పెద్దిదాసు :— నెలదినములైనదా ? అసాధ్యుఁడవే ! యుద్ధమునకుఁ బూర్వమే వచ్చితివన్నమాట.

వెంకన్న :— అవును. యుద్ధమునకు ముందేవచ్చితిని.

పెద్దిదాసు :— అయిన నీకిక్కడఁ గాఁదగిన కార్యము లేమైనఁ గలవా ?...... లేక — ?

వెంకన్న :— అవును. కావలసిన యవసరములుండియే వచ్చితిని.

పెద్దిదాసు :— ఆయవసరములు నేను తెలిసికొనఁదగినవేనా ?

వెంకన్న :— దానికేమి ? విజయరాఘవనాయకుల వారి యాస్థానమున నేదేని పదవి సంపాదించవలెనని వచ్చితిని.

పెద్దిదాసు :— వచ్చినందుకు కార్యసాఫల్యమైనదా ?

వెంకన్న :— మహారాజులు నాకనుగ్రహమున రాయసముపదవిఁ బ్రసాదించినారు.

పెద్దిదాసు :— బాగున్నది. నీవదృష్టవంతుఁడవే.

వెంకన్న :— మీరు నన్నదృష్టవంతుఁడ వనుచున్నారు. ఎన్ని మారులు సమాచారమంపినను మీరుమాత్రము రాజసభకుఁ బోకున్నారట. ఎందువలన ?

పెద్దిదాసు :— నాకు రాజసభాగౌరవాదులపై వాంఛ లేదు. ఈ యారామము, పూలు, శ్రీకృష్ణదేవుఁడు ఇంతకన్నఁ గావలయునదే ముండును ? ఈ తోటఁ బోషించుకొనుచు నీ సుమములతోఁ గృష్ణదేవు నర్చించుకొనుచు నా జీవితమును పరమానందముగఁ గడపుకొందును.

వెంకన్న :— మీమాటఁ గాదనను. కాని ప్రభువులు తామె మీకెన్నిమారులో యాహ్వానములఁ బంపినారట. మీరొకపర్యాయమేని రాజసందర్శన మొనర్పకున్నారు. వారేమనుకొందురు ?

పెద్దిదాసు :— ఏమనుకొందురు ? ఏమైన ననుకొనుటకును, అనుకొనకుండుటకును నాకు రాజుగారియందు గౌరవము లేకుండినఁ గద.

రాయసము వెంకన్న మారాడలేదు. గుఱ్ఱపు డెక్కలధ్వని వినవచ్చినది. వెంకన్న యారామ ప్రవేశమార్గమువైపునకుఁ జూచుచున్నాఁడు. ఒక జాత్యశ్వమునుండిదిగి, యువరాజు మన్నారుదాసు తోటలోనికిఁ బ్రవేశించి పెద్దిదాసునకు నమస్కరించినాఁడు. రాయసము వెంకన్న మన్నారుదాసును మిగుల గౌరవించినాఁడు. పెద్దిదాసేమియు ననలేదు. ఊరకఁ గూర్చుండి యుండెను. వెంకన్న మన్నారుదాసును దనప్రక్కనున్న నాపరాతిపై నాసీనునిఁ జేసెను. వెంకన్నకుఁ బెద్దిదాసు తత్వమేమియు బోధపడుటలేదు. 'యువరాజంతటివాఁడు వచ్చిన మర్యాదఁ జేయఁడేమి ? ఈయనదొక విచిత్ర ప్రకృతివలెనున్నది. యువరాజునకుఁ బెద్దిదాసుమీఁదఁ గోపము రాదేమి ? ఆశ్చర్యముగనున్న' దనుకొనినాఁడు.

వెంకన్న :— పెద్దిదాసుగారూ ! యువరాజుగారు వచ్చి నమస్కరించిన మీ చేయుమర్యాద లివియేనా ? ఇంత నిర్లక్ష్యభావమేమి ?

పెద్దిదాసు :— మన్నారుకు నేను మర్యాద చేయకపోయినను గోపము రాదు.

మన్నారు :— వెంకన్నగారూ! పెద్దిదాసుగారు నాకు గౌరవము(జేసిననే గోపము వచ్చును. వారు పెద్దలు. నాకు గురుతుల్యులు.

పెద్దిదాసు :— మన్నారెప్పుడును నిచటికి వచ్చిపోవుచునే యుండును. నేనెప్పుడు నింతే. మన్నారు కెన్న(డును గోపము రాలేదు.

వెంకన్న :— వారు కినియకుండు టటుంచుడు. మనస్థానము నెఱిఁగి మనము నడచుకొనవలదా? మన్నారా!

మన్నారు :— వెంకన్నగారూ! పెద్దిదాసుగారు మహాభక్తులు. వారనిన నాకు భక్తిగలదు. మీరట్లనరాదు.

వెంకన్న కొంతసేపటివఱకు మాటాడలేదు. తరువాత పెద్దిదాసు నుద్దేశించి యనినాఁడు :

వెంకన్న :— నిన్నటిసభకు మీరు రానందులకుఁ బ్రభువులకుఁ గోపముకూడ కల్గినదాయనునట్లు మాటాడినారు.

పెద్దిదాసు :— నిన్నటి సభయని యొక్క పల్కుచున్నావు, విశేషమేమైన నున్నదా!

మన్నారు :— నేను చెప్పెదను, వినుడు. మా నాయనగారు కర్ణాటాధీశ్వరులకు సాయమొనరించి, మధుర చెంజినాయకుల మాయోపాయమున నోడించి యా కర్ణాటాధీశ్వరుని సంస్థానమునం దుండిన చంద్రరేఖయను నొక నర్తకినిఁ దీసికొనివచ్చిరి.

పెద్దిదాసు :— చంద్రరేఖ కంత ప్రాధాన్యమిచ్చుట కామెయం దున్న ప్రత్యేకత యేమి?

మన్నారు :— ఆమె భరతనాట్యము నందుఁ బ్రవీణయుట. అదియుఁగాక మహారాజులవారికోర్కెఁ గాదనుట కెవ్వరు సాహ సింతురు?

మాటాడుచున్నంత సేపును మన్నారు దాసుని వదనమున నొక విధమైన నీరసభావమే కనిపించినది. ఆయన కీ చంద్రరేఖరాక యనిష్టమని యవగత మగుచున్నది. రాజసమున కాభావ మిదమిత్థ మని తేలలేదు.

వెంకన్న :— యువరాజా! మీరు మాటాడువైఖరి చమ త్కారముగ నున్నది.

మన్నారు :— ఇందుఁ జమత్కార మేమున్నది? నిజమంతియు. లేకున్న మా నాయనగారి వయస్సేమి? ఆయన ప్రవర్తనయేమి?

వెంకన్న :— యువరాజులు తొందరపడుచున్నారేమో! రాజు గారు పరమభక్తులు, రణధీరులు, దానశీలురు. వారిసిట్లు నీరసముగ మాటలాడుటఁ జూడ చిత్రముగనున్నది. వర్షాకాలమున నొకప్పుడు ప్రభువులు వంటచెఱకభావమున తమ భవనము నొకదానినిఁ బడ గొట్టించి యా కలపతో వంటఁ జేయించి బ్రాహ్మణ సహస్రమునకు భోజనము పెట్టించి, తరువాతఁ దాము భుజించిరట. పెద్దిదాసుగారూ! యీ వృత్తాంతము తమకుఁగూడఁ దెలియుననుకొందును.

పెద్దిదాసు :— తెలియకపోవుటేమి? ప్రభువుల దానశీలత కర్ణున కైనయగును.

మన్నారు :— అసలాగాధయేమి ?

పెద్దిదాసు :— ఓా నాయనగారికి ప్రతి దినమును సహస్ర బ్రాహ్మణుల కుదయమున జాముతిరుగకమున్నే సంతర్పణఁజేయు దీక్ష యున్నది. అది మీకునుఁ దెలియును. ఆ సంవత్సరమున వర్షములు బహుళమై జలప్రళయమువలె మాసములకొలదిఁ దెఱపి యీకుండెను. ఒక యింటిమనిషి వేఱొకయింటి కరుగుటయే దుర్లభ మయ్యెను. అప్పటి కింకను మీరు జన్మించియుండలేదు. బయటినుండి వంటచెఱకుఁ దెచ్చుటకిమ్ము గలుగకుండెను. సంగ్రహించి యుంచిన వంటచెఱకంతయు వ్యయమయ్యెను. వంటచేయుటకే వీలులేక పోయి నది. అప్పు డన్నదానశాఖ కార్యకర్తలు విజయరాఘవనాయకుల వారిఁ జేరవచ్చి 'మహాప్రభూ! దివారాత్రము లెడవిడువక వర్షములు పడుచుండుటచే నెక్కడఁజూచినను జలప్రవాహములు నదుల ననుక రించుచున్నవి. గృహములవీడి మనుజ సంచారమేలేదు. ఇంధనము లకుఁ జాల చిక్కువాటిల్లినది. నిలువయున్న కట్టెలన్నియు నేటితో వ్యయమైనవి. రేపటినుండి బ్రాహ్మణసంతర్పణ సాగుట దుర్లభము. కనుక సంతర్పణను నిలిపివేసి వర్షములు వెలిసి బయటినుండి కట్టెలు వచ్చినపిమ్మట యథావిధిగఁ దిరిగి యత్నముఁ జేయవచ్చు'నని మనవిఁ జేసిరట.

ఆనుడువులు ప్రభువులకుఁ గర్ణకఠోరములైనవి. దిగ్గునలేచి "అటులైన మేమును నగరియందలివారును నంతవఱకు నిరాహారులుగ నుండవలసినదేగాని భోజనముకూడ" దని నుడివిరి. కార్యకర్తలు గడగడ వడఁకుచు, 'స్వామీ! మాయం దెట్టిదోసమునులేదు. తమ యాజ్ఞ ననుసరింతు' మనిరట. ప్రభువు లంతట మిద్దెలను బ్రాంత వానిని వీడఁగొట్టించి దూలములు పలకలు తలుపులను జీల్పించి వానిని

వంటచెఱకుగ నుపయోగించునట్లు చేసి బ్రాహ్మణ సంతర్పణమునకు మాత్రము లోటులేకుండ నడిపించ వలసినదిగ సెలవిచ్చిరి. అట్లు రెండు మూడు దినములు మరల సంతర్పణ సాగినది. తిరిగి వంట చెఱకభావమయ్యెను. కార్యకర్త లావిషయమును రాజునకు నివేదించిరి. అంతటఁ బ్రభువులు రాచనగరునందలి యనర్ఘమైన వస్త్రాదులన్నియుఁ దెప్పించి యుగ్రాణముననున్న యంగళ్లన్నిటియందును గల నూనెకుండలు, నేతికుండలుఁ దెప్పించి వానియందావస్త్రములను ముంచి వానిఁదగులఁబెట్టి వంటచేయుడని సెలవిచ్చిరి. ఆప్రకారమొనర్చిన మీఁదటఁ బొగచుట్టుముట్టి వంటవారెంత శ్రమపడినను పాకముదుర్లభమైనది. బ్రాహ్మణభోజనమునకుఁ బూర్వము తాము భుజింపమని ప్రభువుల వ్రతము.

ఇది యిటులుండ శ్రీరంగమున వెలసియున్న దేవి నాంచారమ్మ యమ్మవారి ముత్యముల ముక్కెర కానరాక యాదేవళము నందలి యధికారి స్థానికులను, అర్చకులను రప్పించి యందులకు సమాధానమిండని యతికఠినముగ నడిగిరట. అమ్మవా రంతట నొక బ్రాహ్మణి ముత్తైదువయం దావేశించి "వీరు నిరపరాధులు. వీరిని దండింపనేల? నాభక్తుఁడు విజయరాఘవనాయకుడు బ్రాహ్మణసంతర్పణమునకు వంట శీఘ్రముగఁగామి వ్రతభంగమున కియ్యకొనక తాను నుపవాసమున్నాడు. కనుక నేనా వంటశాలకుఁ బోయి వంట త్వరగ నగునట్లు చేసినందున నచ్చటి పొగ నాకండ్లలోనికిఁ బోయి యిబ్బంది పెట్టినది. అప్పుడు బియ్యముఁ గడుగు కొప్పెరయొద్ద ముక్కు జీదివేసితిని. ముక్కెరయూడి తొట్టిలోఁ బడినది." అని చెప్పినది.

అంతట దేవాలయాధికారి, స్థానికులను, అర్చకులను దండింపక విడిచిపుచ్చి యాక్షణముననే రాజగు చొక్కనాథుని

సముఖమున నీవిషయమును వినిపించెను. చొక్కనాథులవారి యనుజ్ఞ ననుసరించి వారిభటవర్గమును గుడిస్థానికులును తంజావూరునకు వచ్చి విజయరాఘవనాయకులవారి కీ విషయమును నివేదించిరి. ప్రభువులు దీనిని విని యాశ్చర్యము నొందిరి. అందఱును వంటశాలను జేరి కడుగు తొట్టిఁ బరిశోధింపఁజేసిరి. అమ్మవారిముక్కఱ యందుండెను. రాజుగా రా ముక్కఱకు నమస్కరించి కండ్లకద్దుకొని శిరమునఁ జేర్చుకొని యానందబాష్పములు జాలువార నీయుపచార మేరీతిగఁ బావుకొందు మని యమ్మవారినిఁ దలంచుకొని నమస్కరించిరి. పిమ్మట నట్టివే పం ౘ్రెండు ముక్కఱలను ముత్యములతోఁ జేయించి యందు రత్నములఁ దాపింపఁజేసి వానిని, యిరువదినాలుగువేల వరహాలనుకలిపి, అమ్మవారి ముక్కఱతోసహా పల్లకియందుఁ బెట్టించి నగారా, నౌబత్తు మొదలగు నష్టాదశ వాద్యములతో నటనాటకులతో శ్రీరంగమునందలి యమ్మ వారి సన్నిధికిఁ బంపిరి. అది మొదలు మీ నాయనగా రమ్మవారి సన్నిధికిఁబోవుటకు తంజావూరునకును శ్రీరంగమునకును మధ్యనున్న మూడామడల దూరమునకు నేబదిజోళ్ల బోయీలను నిరంతరము తపాల యుంచిరి.

వెంకన్న :— మీరు ప్రభువులను గురించి యింతగఁ జెప్పు చున్నారు, వారి యెడల మీకిట్టిగౌరవమున్నది. వారి సభకుమాత్రము మీరరుగరు. అచటి కవిబృందమంతయు మీరాకకెదురు చూచు చున్నది.

పెద్దిదాను :— ఆసభయంతయు శృంగార ప్రధానముగ నుండును. అందు జరుగు చర్చలు, నృత్యములు, కవితాగానములు నన్నియు శృంగార రసోద్దీపకములు. అదియుఁ గేవలము దైహిక సంబంధమైన శృంగారము. సభయంతయుఁ గామచర్చాదూషితము. నా ప్రకృతి కది

పరిపడనివి. అట్టితావులం దెట్టివారికైనఁ జిత్తవైకల్యము కలిగి తీరును. శృంగారరసము నందలి కాముకభావము జాంతవప్రాయమైనది. అట్టి కామోద్దీపిత శృంగారము రుచింపక పోవుటయే నా సభావైముఖ్యము మునకుఁ గారణము.

మన్నారు :— అవును. పెద్దిదాసుగారు నుడివిన దక్షరశః నిజము. మాానాయనగారిసభ కేవల మటులేయున్నది. వారు తమ వయస్సునఁ జేయరాని కార్యము లొనర్చుచున్నారు. మహాపతివ్రత మాయమ్మ గారిఁ జూచిన నాకు గుండెకరుగుకొనిపోవుచున్నది. ఆమె దినదినము శుష్కించి పోవుచున్నది. రంగాజమ్మగారి నగరప్రవేశమే యీామనఃస్థితి కంతకుఁ గారణము. తిరిగి చంద్రరేఖ యొకతె వచ్చినది. ఏమి గానున్నదో, ప్రభువువారి, కిది తగనిపని.

రాయసము వెంకన్న మన్నారుదాసు చెప్పుచున్న దంతయు నతిశ్రద్ధగ వినుచుండెను. ఆతని కనులలో నేదియో తళ తళ లాడినది. పెద్దిదా సాయనవైఖరి గనిపెట్టుచునే యున్నాఁడు. ఆయనముఖమున నైవర్ణ్యము తోఁచినది. మన్నారుదాసు వదనసీమ నించుకంత క్రోధ మంకురించినది.

వెంకన్న :- యువరాజుగా రెన్నియైనఁ జెప్పవచ్చును. సాక్షాత్తు శ్రీకృష్ణస్వరూపుడైన తండ్రిగారి నంత తిరస్కారముగ మాటలాడుట భావ్యముగలేదు. అంత భక్తాగ్రేసరుని, దానశీలుని ...

మన్నారు :— అవునటులేయుండును. అయినను మీా కేమి తెలియును లెండు.

పెద్దిదాసుని హృదయమున నేదో శిక్షితమైనది.

వెంకన్న :— అంత తెలియరాని రహస్యమేమైన నున్నదా ?

మన్నా :— మహారాజుగారి దానధర్మము లన్నియు నెందులకుఁ జేయుచున్నారో నాకుఁ దెలియును.

వెంకన్న :— మహారాజుల దానశీలతనే శంకించుచున్నారా?

మన్నారు :— శంకించుట కాదు.

వెంకన్న :— కానిచో మరియేమందురు?

మన్నారు :— మహారాజుగారు దామొనర్చిన ఘోరపాతకముల నుండి విముక్తు లగుటకుసల్పు కార్యములివి.

వెంకన్న :— ఎంతమాట! మహారాజుగారును; ఘోరపాతకములునా!

మన్నారు :— అవును. తమ యగ్రజులిరువుర కనులఁ బీకించి వేసిన మహాపాపము మీకెల్లు తెలియును? ఆపాపోపశమనమునకే యీ దానధర్మ నియతి.

రాయసము వెంకన్న మనమున నొక విచిత్రమగు భావము తోఁచినది. వా రిరువురియొద్ద సెలవు దీసికొని వెడలి పోయినాఁడు. పెద్దిదాసు మన్నారుల మధ్య కొన్ని నిముసములు నిశ్శబ్దముగఁ గడచినవి.

పెద్దిదాసు :— మన్నారూ! నీవు పసివాఁడవు. నీకేమియుఁ దెలియదు.

మన్నారు :— నేనేమి చేసితిని?

పెద్దిదాసు :— వెంకన్న యెదుట నిన్నిమాట లంటివి. వాఁడు వట్టి కుత్సితుఁడు. కయ్యాలమారి. వానిది వక్రబుద్ధి. వానియాలోచన లన్నియుఁ గుటిలములు. తలఁచుకొనినఁ గూడుకొను కాపురములఁ

గూలద్రోహము గలఁడు. వానిప్రకృతియే యట్టిది. ఈమాటల నాధారము చేసికొని యెంతలేసి కార్యముల నైన సాధింపఁగలఁడు.

మన్నారు :— ఆయన యంత వానివలె నాకుఁ దోచలేదు. మొన్న జరిగిన యుద్ధమునఁ జూచితినిగదా !

పెద్దిదాసు :— అందులకే చెప్పుచున్నాను. అతఁడు తేనెఁ బూసినకత్తి. పైకి సాధువువలెఁ గానుపించును. కాని వానిఁబోలిన దుర్మార్గుఁడులేఁడు. నీపై నిప్పుడు మహారాజుతో నేమైనఁ బలుకఁగలఁడు. వాని కనులలో నాకట్టి దుర్భావము గోచరించినది. మీరు కానున్న ప్రభువులు.

మన్నారు :— ఇందులో నేమున్నది లెండు.

పెద్దిదాసు :— అటులఁ గాదుబాబూ ! నీఁ డిట్లాకస్మికముగ వెళ్లిపోవుట కూడ నాకంత శుభసూచకముగ లేదు.

మన్నారు :— ఆయన నన్నేమిచేయఁగలఁడు ? ఏమియు భయము లేదు. ప్రొద్దెక్కి వచ్చినది. సెలవొసఁగెదరా ?

పెద్దిదాసు :— మంచిది బాబూ ! పోయిరమ్ము. నీకు శుభముగుఁగాక !

మన్నారుదాసు పెద్దిదాసుగారికి నమస్కరించి వెళ్ళిపోయినాఁడు. పెద్దిదాసునకు మన్నారుదాసనిన నమిత వాత్సల్యము. మన్నారుదాసు నిష్కళంక హృదయుఁడు. దైవభక్తి గలవాఁడు. ఎల్లరను మంచివారుగనే భావించి విశ్వసించును. కొంచెము మమాయకుఁ డనియే చెప్పవచ్చును. పెద్దదాసునెడల మన్నారునకు వినయవిధేయతలు, గౌరవము నెక్కుడు. పెద్దిదాసు మన్నారు పోవుచున్న దెనకుఁ గనుచూపు

మేర చూచుచు నిలుచుండెను. జాము ప్రొద్దైనది. ధ్యానమున కెన్న డంత విలంబము కాలేదు. 'నియోగి వెంకన్నకు రాయసము పదవియు, రాజుతో నింత దగ్గిఱితనమును దంజావూరున కంత శ్రేయోదాయక ములు గావు. అసలు వెంకన్న తంజావూరునకుఁ బదవీ వ్యామోహ ముతో వచ్చినటులలేదు. మన్నారుదాసుదెస నదొకరీతిగఁ జూచుచు వచ్చినాఁడు. మన్నారు పాపము పసివాఁడు. ఆతనిపై రాజున కెట్టి కొండెములఁ జెప్పునో! తంజాపురభవిష్య దాంధ్ర మహావైభవో న్నతికతఁడు ధూమకేతువువలె నవతరించినాఁడు. ఆతనివాలక మటులే యున్నది. ఆదినమునఁ బెద్దిదాసునకు ధ్యానము కుదురలేదు.

౨

ఆ సౌధము నగరమునకుఁ గొంచెము తుదిభాగముననే యున్న దనవచ్చును. అది విజయరాఘవవిలాససదనమును బోలుచు నంత కన్న నించుక చిన్నదిగ నున్నది. దానియందున్నంత శిల్పచాతు ర్యమునైతే మిందు లేదు. కాని దర్శనీయముగ నుండును. ఆసౌధము విజయరాఘవనాయకులవారి యష్టమహిషులలో నొక తెయగు ధీరాం బికాదేవిది. చెంగమలదాసుని తల్లియామె. విజయరాఘవనాయకు లను ప్రేమించి పెండ్లియాడినది. ఆమెకు రాజుగా రేమియొసర్చినను నంతనమే. తానాయనకు భార్యనగుటయే యాబిడకుఁ జాలును.

రాయసము వెంకన్న యొందులకో యా సౌధాభిముఖముగఁ బోవు చున్నాఁడు. ఆయన భ్రుకుటీసంకోచముతో నేదియో తీవ్రముగ యోజించుచున్నట్లున్నది. ఆకసమున నొక కారుమొయిలు తోచి

దక్షిణమునకుఁ గ్రమ్ముకొని వచ్చుచున్నది. రాయసము వెంకన్న సౌధముఖ ద్వారమునఁ బ్రవేశించినాఁడు.

చామనచాయదేహముగలవాఁడు, ఆజానుబాహువు, ఆకర్ణాంత విశాలనేత్రుఁడునగు చెంగమలదాసు సోఫాలోఁ గూర్చుండియుండెను. ఆతఁ డన్నివిధముల తండ్రిపోలిక. తండ్రియనిన నచంచలమగుభక్తిగల వాఁడు. తల్లి సుగుణములన్నియుఁ బుణికిపుచ్చుకొనినాఁడు. మహారాజేమిచెప్పిన నంతయాతనికి. ఏమిచేసిన నదియంతయుఁ దనమంచి కొఱకని భావించును. చిఱుగాలి నాతనిముంగురులు కదలాడుచున్నవి. ఆతని వయస్సు పదునారు సంవత్సరముల లోపుండును. వెంకన్న సరాసరి యాయన సమీపమునకేగి 'మహారాజులకు నమస్కారం' మనినాఁడు. చెంగమలదాసాయనను జూచి యాశ్చర్యముఁ జెందెను. 'ఈయన యీసౌధమునకు వచ్చినపనియేమో!'

చెంగమలదాసు :— ఓహో! వెంకన్నగారు! రండు, కూర్చుండుఁడు.

వెంకన్న యచటనున్న మఱియొక సోఫాపై నాసీనుఁడయ్యెను.

చెంగమలదాసు :— వెంకన్నగారిట కేమిపనిమీఁద వచ్చిరో తెలియవచ్చునా?

వెంకన్న :- విశేషమేమియునులేదు. మహారాజులను మిమ్ముఁ జూచి చాల దినములైనది, ఒకసారి తమదర్శనము చేయుదమని వచ్చినాను.

చెంగ :— మానాయనగారు కుశలమేగద! మాయువరాజును చూచి నాలుగైదురోజులైనది. అచటి విశేషములేమియుఁ దెలియుట లేదు.

వెంకన్న :— మహారాజా! మీనాయనగారు కుశలమే. మొన్న నీయుద్ధమై మధుర చెంజినాయకులను బరాజితుల నొనర్చి వచ్చిననాటి నుండియు మీ మన్నారు దాసునకును మహారాజునకును బడకుండ వచ్చి నది. మన్నారుదాసుగారు రాజుగారి పరోక్షమున వారి ననరాని మాట లనుచున్నాడు.

చెంగ :— మాయువరా జంతటివాఁడుకాఁడు. అతఁడు చాల బుద్ధిమంతుఁడు. అతఁ డిట్లు తండ్రిగారినిగుఱించి మాటలాడునని నే ననుకొనను.

వెంకన్న :— మీరింకను చిన్నవారు మహారాజా! ఆయన వర్తన మేమియు బాగుండలేదు. ఆమాట నేననినచో మీకుఁ గోపము రావచ్చును.

చెంగ :— మీరింతగ మాటలాడుట కాతఁ డేమనినాఁడు?

వెంకన్న :— మీనాయనగారు తమ యన్నగారిరువురకండ్లు పీకించి వేసిరట. ఈసంగతి మీకుఁ దెలియునా? తెలిసినంతవఱకు నిజమా?

చెంగమలదాసునకుఁ దన తండ్రినిగుఱించిన యీ ఘోరవార్తను వినినంతనే క్రోధము కలిగినది.

చెంగ :— మా నాయనగారా! అగ్రజులకండ్లు పీకించిరా? మీ కెవరు చెప్పిరి? ఆయన సాక్షాద్విష్ణుస్వరూపుఁడు, పుణ్యాత్ముఁడు. ఆయనపై నీ నీచమైన నిందలు మోపినదెవరు?

వెంకన్న :— ప్రభువులాపనిఁ జేయలేదన్నమాట. నాకేమి తెలియును. ఎటులఁ జెప్పిన నటులనే విశ్వసించితిని. ప్రభువు లట్టి

దుష్కృత్యములఁ జేసియుండుటవలన నిప్పు డిట్టి సత్కర్మల నాచరించి య్యాపాపమును బోగొట్టుకొనఁ జూచుచున్నారఁట.

చెంగమలదాసునకుఁ గ్రోధము పెరిగి పోవుచున్నది. ఆతనికన్ను లెఱ్ఱబడినవి. రాయసము వెంకన్న కనుల నవ్వు చిందినది.

చెంగ :— ఈ మాటలన్న దెవరు? చెప్పితిరి కారేమి?

వెంకన్న :— మహారాజా! ఇంకను తెలిసికొనలేదా? అందు లకే మిమ్ము నేను చిన్నవారంటిని.

చెంగ :— మీారే చెప్పుఁడు.

వెంకన్న :— మన్నారు దాసుగారే. ఇప్పుడు ప్రభువులకును, మన్నారు దాసుగారికిని సరిపడుటలేదు. మన్నారుదాసుగా రనినఁ మీానాయనగారి కిష్టములేదు.

చెంగ :— ఆఁ, మాయన్నగారే యనినారా! హరిహరీ! తండ్రి గారి వట్లనవచ్చునా?

వెంకన్న :— ఇంతే కాదు. తమ తల్లిగారిని చూచుటయే లేదఁట. అవమానించుచున్నారఁట. ప్రభువులు నిరంతర కామలీలా తత్పరులట. ఇంకను రకరకములుగ మాట్లాడినారు.

చెంగ :— తాను యువరాజు. కాఁబోవు ప్రభువు. తండ్రిగారు కేవలము మన్నారు దేవుడేను. వారి నిట్లాడుట కూడనివని.

వెంకన్న :— అవును, మహారాజా! వయసునఁ బెద్దయైనను మీాకున్న ప్రాజ్ఞత యాయనకులేదు.

చెంగలదాసునకు వెంకన్న తన్ను 'మహారాజా!' యని సంబో ధించుట వింతగఁ దోచెను. వచ్చిన క్షణమునుండియుఁ దన్నట్లే సంబో

ధించుచున్నాఁడు. తన ముఖము నూరక పరిశీలించుచున్నాఁడు. ఆ పరిశీలన, యీ సంబోధనము చెంగమలదాసున కాశ్చర్యమును గలిగించినవి.

చెంగ :— వెంకన్నగారూ!

వెంకన్న :— ఏమి? మహారాజా!

చెంగ :— అదియే నేను నడుగఁబోవునది! మీరు వచ్చినప్పటి నుండియు నన్ను 'మహారాజా!' యని సంబోధించుచున్నారు. కారణ మేమెూ?

వెంకన్న :— నాకది యేమియో మీరు మహారాజు లగుదు రని పించుచున్నది. మీ ముఖమున మహారాజకళ యుట్టిపడుచున్నది.

చెంగ :— అదెట్లు? మా యువరాజు మన్నారుదాసుండగా మేము రాజగుట యెట్లు సంభవించును?

వెంకన్న :— మీ జన్మనక్షత్రముఁ జెప్పఁగలరా?

చెంగ :— అటులనే తెప్పించెదను.

లోపలినుండి ధీరాంబిక జాతకచక్రము నొక దాసిచేఁ బంపినది. వెంకన్న దానిని జూచి యనినాఁడు: "మీ జాతకమునుబట్టి మీరేక చ్ఛత్రాధిపత్యముగ భూమి నేలఁ జాలి యుందురు".

ధీరాంబిక నన్నని జలతారు తెర మరుగుననుండి యతిశ్రద్ధగ నాలకించుచుండెను. చెంగమలదాసుని హృదయమున నానంద మురకలు వేసినది. రాయసము వెంకన్న చెంగమలదాసునకుఁ జెప్ప మొదలిడినాఁడు.

మకరోత్తరార్థమందు బలయుక్తుఁడైన శని, సింహమున రవి, తులయందు శుక్రుడు, మేషమునఁ గుజుడు, కర్కాటకమునఁ జంద్రుఁడు, కన్యయందు బుధుఁడును నున్నారు. ఇట్టిగ్రహముల కూడలిలోఁ బుట్టినవాఁ డేకచ్ఛత్రాధిపత్యముగఁ బృథివినేలు రాజగును. మీజాతక మిట్టిది.

ధీరాంబికకుఁ దనకుమారుని పట్టాభిషేకమహోత్సవము కను లకుఁ గట్టినట్లైనది. రాయసము వెంకన్న చెంగమలదాను చేయిఁజూచి చేతిలోని రేఖలుగూడ జాతకమున కనుగుణముగ నున్నవని చెప్పి నాడు. తల్లి కొడుకుల యానందమునకు మేరలేకుండెను. వారికి వెంకన్న దేవునివలెఁ దోచినాఁడు. చెంగమలదాసుమనమున నొక సందేహము పట్టుకొనినది. ఆతఁడేమియు మాటాడకుండుటఁ జూచి రాయన మనినాఁడు. "ప్రభువులేమో యోజించుచున్నారు. నాజ్యోతిష మబద్ధమనియా ?"

చెంగ :— ఎంతమాట! మీమాటను కాదందునా? కాని నాకొక సందేహ మున్నది.

వెంకన్న :— ఏమది? చెప్పుడు. నాకేమైనఁ దెలియునేమో ?

చెంగ :— ఎంత తండ్రిగారితో మాటలు లేకపోయినను రాజ్యము మన్నారుదాసునకు సంక్రమించునుగాని మాకెట్లు లభించును ?

వెంకన్న :— ఇదియా మీ సందేహము ? మన్నారుదాసునకుఁ బట్టభద్రత్వములేదు.

చెంగ :— అది మీరెట్లు చెప్పఁగలుగుదురు ?

వెంకన్న :— మీరు మహారాజు లగుదురని యెట్లు చెప్పు చున్నాను.

చెంగ :— మీరాతని జాతకమునుగూడ జూచితిరా ?

వెంకన్న :— అవును, అతనికి రాజ్యభ్రష్టత యున్నది. రాజు కావలసిన యోగమే లేదు. ఆతనిలో రాజలక్షణములులేవు. పైగా ప్రభువున కాతనిపైఁ గినుక యున్నది. అదియుఁ గాక యొకవేళ రాజ్యలక్ష్మి చేకురినను సంబాళించుకొనఁజాలఁడు. మధుర చెంజినాయకు లకుఁ దంజావూరనిన దీరని క్రోధ మున్నది. వారు మనపైఁ గసిపట్టి నారు. విజృంభించి మనరాజ్యముపై దండెత్తవచ్చును. యుద్ధముఁ జేయు సామర్థ్యము మన్నారుదాసునకు లేదు. అన్నివిధముల మీరే సమర్థులు. మీకుఁ దండ్రిగారనిన నత్యంత గౌరవయుతమైన ప్రేమ. తండ్రిగారికి మీరనిన నపరిమితమగు వాత్సల్యము.

చెంగమలదాసునకు వెంకన్న యనిన నపారమగు గౌరవమొదవి నది. వెంకన్న చెప్పినదంతయు వేదవాక్యముగ నున్నది ధీరాంబికకు. తెరవెనుక గాజులు గలగల లాడినవి. మహారాణులకు స్వస్తివాచక మనినాడు వెంకన్న. "తల్లీ ! మీబిడ్డ మహారాజు కాఁదగి యున్నాఁడు. జాతకము ననుసరించి మీ కుమారులేకచ్ఛత్రాధిపతుఁ కాఁగలరమ్మా !"

ధీరాంబిక :— ఏమో, మహాత్మా ! పట్టమహిషి కుమారుఁ డుండ మా కొడు కెట్లు రాజు కాఁగల్గును ?

వెంకన్న :— పట్టమహిషియు నామె కుమారుఁడును ప్రభువు నెంతమాత్రము లెక్క సేయకున్నారు. ఎంతెంత మాటలనుట కైన వెనుదీయుటలేదు. అందుచే ప్రభువులకు వారనిన నాదరము క్షీణించు

చున్నది. ప్రభువులు రంగాజమ్మను దీసికొని వచ్చిరట. వారు మోహాంధకారమునఁబడి కనులు కానకున్నారట. ఇవన్నియుఁ బట్టపు రాణి నుడువులు.

ధీరాంబిక :— మహారాజులు సాక్షాత్తు శ్రీకృష్ణ స్వరూపులు. వారు రంగాజమ్మను దెచ్చిన నేమి? ప్రభువుల యభిమత మది. ప్రభువు లేమి యొనర్చినను జెల్లును. ప్రభువులు పుణ్యాత్ములు. అయినను రంగాజమ్మయంత మహాసౌందర్యవతి తా నగునా? ప్రభువు లామెయందనురాగబద్ధులగుటలో దోసమేమి? ప్రభువు లెన్నఁడు బహుపత్నీకులేగదా? తానెంత పట్టమహిషి యైనను బ్రభువుల నట్లుదూరుట తగనిపని. చిన్నవాఁడు మన్నారుమాత్రము తల్లిమాటవిని తండ్రిగారి నట్లు తేలికఁజేయవచ్చునా? అది యాతని దుడుకుతనమును వెల్లడిచేయును.

వెంకన్న :— అదికాదు తల్లీ! మీరిట్లు మాటాడుచున్నారు. మీపద్ధతియే వేరు. మీరన్నచోఁ బ్రభువులకుఁ గూడఁ గొండంత గౌరవమున్నది.

ధీరాంబిక :— కాదు వెంకన్నగారూ! పట్టమహిషి యైనను మనస్థితినిమించి మాటలాడిన బాగుండునా! అందులో భర్తను మహారాజును. మహారాజునుగనుక సరిపోయినది. లేకున్న వీరి తిరస్కారములేమి ఏమేమి!

వెంకన్న :— తల్లీ! అటులనే, ప్రభువుల మంచితనము వారల కలుషైనది.

ధీరాంబిక మాటాడలేదు. ఆమెమనమున నానందతరంగము లెగయుచున్నవి. తెరచాటుననుండి చెంగమలదాసు నీక్షించినది.

ఆతని విశాలఫాలమున నానందము తాండవించు చున్నది. ఆతని కనులూర్ధ్వములై తీయనితలఁపులలోఁ దేలిపోవుచున్నవి. పెదవులు కదలీకదలని మందహాస మాతనిమోమునఁ దొణికిస లాడుచున్నది. ధీరాంబిక కన్నులనుండి మంచుబిందువులను బోలిన రెండశ్రు బిందువులు రాలినవి.

ప్రదోషమైనది. దాసి మణిదీపములనమర్చి వెళ్లిపోయినది. ధీరాంబిక బంగరుపళ్లెరమునుంచి కొన్ని ఫలములను రాయసమునకుఁ బంపినది. రాయసము వానినిస్వీకరించెను. తాను పోయివత్తునని నాడు వెంకన్న. చెంగమలదాసు వెంకన్నకు నమస్కరించినాఁడు. వెంకన్న సింహద్వారముదాటి వెలుపలికివచ్చెను. చలిగాలి వీచు చున్నది. రాత్రికేమైన వర్షముపడునేమో! ఆతని హృదయము తేలికయైనది. వెంకన్నను సాగనంపి చెంగమలదాసు లోని కేగెను. ఆతనికెదురుగఁ దల్లి నిలిచియున్నది. ఆమెకు స్వర్గసీమలఁ దేలి పోవు చున్నటులున్నది.

చెంగ :— అమ్మా!

ధీరాంబిక :— నాయనా!

వారిరువురి కనులుఁ గలసినవి. ఇరువురి మనముల నానందము, ఆశ, తృష్ణ, ప్రేమ తళుక్కు మనినవి. చెంగమలదాసు ధీరాంబికకు నమస్కరించినాడు. ఆమె యాతని వదనమును ముద్దువెట్టినది.

చెంగ :— అమ్మా!

అతనికి మాట పెగిలి వచ్చుటలేదు.

ధీరాంబిక :— మహారాజవు కమ్ము నాయనా!

ఆమె కనుగొలఁకులనుండి యానందబాష్పము లాతనిశిరమున రాలి ముత్తెపు సేసలవలె, రత్నదీపముల వెలుగున మిలమిల లాడినవి.

౯

ఆదినమున నాకసమునఁ బ్రొద్దుటినుండియు మేఘములు పట్టియే యున్నవి. తరణిబింబ మే రెండుమూడు మారులో మాత్రము కనిపించినది. మరి కనిపించ లేదు. వచ్చెడిజల్లు పోయెడిజల్లుగ నున్నది. చల్లనిగాలి వీచుచున్నది. ప్రకృతి యంతయు మందగతి ననుకరించుచున్నట్లున్నది.

రాజగోపాలాంబికకు నాఁడేమియుఁ దోచుటలేదు. ఆమె తన మేలి మునుగున నొడలెల్ల నిముడ్చుకొని పర్యంకముపైఁ బన్నుండెను. కపర్దిని ప్రక్కనే కూర్చున్నది. రాణి హృదయమున నేదో తీరని బాధ వేధించుచున్నది. ఎల్లు సోమయాజులు తానేమో సాధించెద ననినాఁడు. అట్టిదేమియుఁ గానిపించుటలేదు.

రాణి :— కపర్దినీ !

కపర్దిని :— ఇచ్చటనే యుంటినమ్మా !

రాణి :— సోమయాజులుగా రీమధ్య నెప్పుడైనఁ గనిపించినారా !

కపర్దిని :— రెండు నెలలై యీమధ్య కనుపించలేదు. నిన్న సాయంతనమున నగుపడి రేపు మీ రాణిగారి దర్శనమునకు వత్తు మనినారు.

రాణి :— ఏమో !

చల్లగాలి కిటికీగుండ దూసికొని వచ్చినది. కపర్ది ని కిటికీ తలుపులు మూసివైచినది. మన్నారుదాసు వచ్చినాఁడు. కపర్ది ని వెడలి పోయినది. రాణి లేచి కూర్చున్నది. మన్నారుదాసు తల్లికి సాష్టాంగముగ నమస్కరించినాఁడు. రాణి యాతని చిబుకముఁ బుణికి ముద్దు పెట్టుకొన్నది.

రాణి :— లెమ్ము నాయనా! దీర్ఘాయుష్మంతుఁడవు కమ్ము.

రాణి కన్నుల నీరు గ్రమ్మినది. ఆమె దానిని క్రిందఁ బడనీయక కన్నులలోనే నిలువుకొనినది. మన్నారుదాసు తలయెత్తి చూచినాఁడు. తల్లికనులనీటి పొరలు గ్రమ్మూట కనుఁగొనినాఁడు. ఆతనిహృదయమున నొక వేదనాతరంగములేచి కలవరము పెట్టినది. తనతల్లి యెంత కుమిలి పోవుచున్నదో! ఆతనినయనము లశ్రుసిక్తము లైనవి.

మన్నారు :— అమ్మా!

ఆతనిస్వరమున గాద్గద్యము కానుపించుచున్నది. తన్నుఁ గూర్చి కుమారుఁ డెంత బాధఁ జెందుచున్నాఁడు! ఆమెహృదయమునఁ బుత్రప్రేమ వెల్లువలై ప్రవహించినది. కొడుకును రెండుచేతులతో నెత్తి లేవఁదీయుచు ననినది.

రాణి :— లెమ్మునాయనా! నీవే నా యాశాజ్యోతివి. నయన మణివి. నా ముద్దులపట్టివి.

ఆమెకుఁ బుత్రుని మొగమున నశాంతి, విచారముఁ బెనవైచు కొన్నట్లనిపించినది. ఆతని నెట్లైనఁ సంతసింపఁజేయవలయును. ఆతఁడు పసివాఁడు. తానన్న నపరిమితమగుప్రేమ. తనకెట్టి కష్టము కలిగినను, సహించుకొనలేఁడు. కష్టమన నెఱుఁగనిబిడ్డ. పాపము తనమూలమునఁ దండ్రి కిష్టుఁడు కాకపోవుచున్నాఁడు. ఆతని కెటులయినఁ దండ్రియెడ

వైముఖ్యము పనికిరాదని చెప్పవలయు ననుకొనినది. ఒక చిన్న జిల్లు వచ్చినది. ప్రాంగణమున బాలతృణమును గొఱుకుచున్న హరిణశాబకము చెంగుచెంగున గంతులిడుచు గదిలోనికి వచ్చినది. మన్నారుదాసు దానినిఁ దనదగ్గఱకుఁ దీసికొనినాఁడు. అది యాతని చేతిలో గిలగిలలాడి రాణిసమీపమునకుఁ బోయినది. రాణి కుమారుని వంకఁజూచినది. పరాకుగ నున్నట్లున్నాఁడు. చిక్కియున్నాఁడు. రాణి కన్నుల దైన్యము గురిసినది.

రాణి :— మన్నారూ!

మన్నారు :— ఏమమ్మా!

రాణి — నీవు భోజనముఁ జేసితివా?

మన్నారు :— చేసితినమ్మా!

రాణి :— నీవు దినదినమునుఁ గృశించి పోవుచున్నావు. ఎందు వలన నాయనా? మహారాజులు నీతో సరిగ మాటలాడుచున్నారా? నిన్ను జూచిన నా కదేమో దిగులుగనున్నది. నీ వీవేళ భోజనముఁ జేసి నటుల లేదు.

మన్నారు నవ్వి యనినాఁడు: "అమ్మా! తల్లులందఱకుఁ దమ తనయులు చిక్కుచున్నటులనే గానుపించెదరు. ఇందుఁ గ్రొత్త యేమున్నది? కృశించిపోవునది నేనుకాదు."

రాణి :— నాయనా! నీమనమునందున్నబాధ నాకుఁ దెలియు నయ్యా! మహారాజేదో నాయెడల సక్రమముగఁ బ్రవర్తించుట లేదని నీ యభిప్రాయము. నా యదృష్టము నాది. అందులకై నీవు బాధ పడి తండ్రితో విరసముగ నుండిన బాగుండదు. ఇటుఁ జూడుము నాయనా! నీమొగముఁజూచిన నాకుఁ గడుపులో చేయిపెట్టి కలఁచిన

ట్లున్నది. నీమోమునఁ జిరునగవుఁజూచి యెన్నినాళ్లైనది. ఏదీ ఒక్కసారి నవ్వుము.

మన్నారు :— అమ్మా!

రాణి :— ఏమి నాయనా!

మన్నారు :— అదికాదు. మహారాజెవరితో నెటులుండినను మిమ్ము సవ్యముగఁ జూచినఁ జాలును. మీాయం దాయన కింత నిర్లక్ష్యము. నిరాదరము నెందులకు ?

రాణి నవ్వినది. ఆ నవ్వులో నవ్వుదనములేదు. తెచ్చిపెట్టుకొని నటులున్నది. ఆమె పెదవులయందలి లేనగవు చిరుగాలితరగచేఁ గద లాడిన గన్నేరుపూవు కదలికవలె నున్నది. ఆమె కన్నులలో విషాదమే తొంగి చూచుచున్నది. దానిని గప్పిపెట్టఁ బ్రయత్నించినది. కన్నీటి కెరట మడ్డువచ్చినది. రాణి తనదృష్టినిఁ గ్రిందికిఁ ద్రిప్పుకొనినది. ఆమె కనుకొలకలనుండి జారి నాలుగైదు పెద్ద కన్నీటిబొట్లచటనే యున్న లేడిపిల్ల తలమీాఁదఁ రాలినవి. అది బెదురు బెదురుగఁ జూచినది. రాణి దానిని చెంతఁ జేర్చుకొనినది.

రాణి :— ఇదియా నీ సందేహము? బాగుగనే యున్నది! మహారాజు నన్నాదరముగఁ జూచుటలేదని నీకెవరు చెప్పినారు ? వారు నన్నాదరింపక పోవుటేమి ? నీ కీ దిగులేమి ? నీ మనస్సు ననవసరముగఁ జీకాకుఁ బెట్టుకొనకుము. నీవు కాబోవు ప్రభువవు. నీకుఁ దండ్రి గారితో మనస్పర్థ కూడదు.

మన్నారు :— ఏమోనమ్మా! తండ్రిగారి నడవడి నాకు నచ్చుటలేదు. మీారాయనను సమర్థించుచున్నారు. మిమ్ము సాదర ముగఁ జూచుచున్నా రనుచున్నారు.

రాణి :— కాదు నాయనా! మహారాజులు నీవు భావించునట్లుగ లేరు. వారు నన్ను సర్వవిధములఁ జూడఁ దగినట్లుగనే చూచుచున్నారు.

మన్నారుదాసునకుఁ గోపము వచ్చినది.

మన్నారు :— మీరన్నియు నిట్లే దాచుచున్నారు. మీరెప్పుడు నింతియే.

రాణి మాటాడలేదు. మరల తుప్పర మొదలు పెట్టినది. మన్నారుదాసు కోపముతో నాజల్లులోననే వెడలి పోయినాఁడు. రాణి యభ్యంతరపెట్టలేదు. ఆమె కుమారుఁడుపోవుచున్న దిక్కునకుఁ జూచుచు నిలిచినది. ఆమెచూపులోఁ గదలికలేదు. నిశ్చలముగ నున్నది. తాను చూచుచుంటి ననుజ్ఞాన మామెకులేదు. ఆమె కనుల కేమియుఁ గనుపించుటలేదు. ఆమె చెక్కిన ప్రతిమయో! చిత్రించిన చిత్రమో! జడమూర్తియో! ఆమె యటులఁ జాలసేపు నిలువలేక పోయినది. పర్యంకమున వ్రాలిపోయినది. మన్నారుదాసు వర్షములోఁ బోవుచుండఁ దాను చూచుచునిలబడినది. పసివాఁడు; పాపము తన్నుఁ జూడ వచ్చినాఁడు; తానాతని మందలించినది. ఆతనిహృదయ మెంత బాధపడినదో! లేకున్న నతనికిఁ దనపైఁ గోపము రాదు. తన యీ నీరసనిరాశాంధకార జీవితమున నతఁడొక్కఁడే యాశాకిరణము. పాపము వానలోవెళ్ళిపోయెనే! వలదని వారించుజ్ఞానముకూడఁ దనకు లేకపోయినది. ఆమెలో నీ భావమే యామ్రేడితముగ రా మొదలు పెట్టినది. ఆమె మనసంతయుఁ జీకాకుచెందినది. ఆమె పెద్దతడ వేడ్చి యేడ్చి నిదురపోయినది. నిదురనుండి లేచునరికిఁ జీకటిపడినది.

కపర్దినివచ్చి మెల్లు సోమయాజులుగారు వచ్చినారని చెప్పినది. రాణి సత్వరముగలేచి యిందిరామందిరమునకుఁ జనినది. సోమయాజుల నుచితరీతి గౌరవించినది.

రాణి :— మీరు నా కన్నిట నాదుకొందు రనుకొంటిని. మీ రటులనే చెప్పితిరి. ఫలితమేమియుఁ గానుపించుటలేదు.

రాణికిఁ దానేమి మాటాడుచుండెనో తెలియుటలేదు.

రాణి :— మీరు మాటలను చెప్పుచునే యుండుఁడు. వత్సరములు గతించుచున్నవి.

సోమయాజులకు రాణి యీనాటిప్రవర్తన మాశ్చర్యముఁ గొలిపినది. ఆమె యెన్నడు నట్లు మాటాడియెఱుఁగదు. "నేఁ డిదే మిట్లు సంభాషించినది? ఈనాఁ డీమెమనస్సునకు బాధకలుగువిశేష మేమైనఁ జరిగియుండవలయును. తుద కీమెజీవిత మిట్లు పరిణమించుచున్న దేమి!"

సోమ :— మహారాణీ! నే నా ప్రయత్నముననే యుంటిని. ఏమఱియుండ లేదు. రెండుమూడు పర్యాయములు రాజుగారినిఁ గలిసికొని మాట్లాడవలయునని యత్నించితిని. కాని దర్శనమే దుర్లభమైనది. ఏమిచేయుదును? చంద్రరేఖద్వారా దర్శనమున కవకాశ మొదవునేమో యనిపించుచున్నది. అది యీరోజుననే యత్నింతును. మీమనస్సీనాఁ డేలనో కలకఁ జెందినట్లున్నది.

రాణి :— ఏమట్లనుచున్నారు? నేనేమైనఁ దొందరపడి మాటలాడితినా? అయిన క్షమింపుడు. మన్నారింతకుముందు వచ్చి వెళ్లినాఁడు. ఆయన నన్నుఁగూర్చి యేమో బాధఁ జెందుచున్నాఁడు. నేను తన తండ్రిగారిని వెనుకవైచుక వచ్చుచుంటినట. కృశించుచుంటినట. అందుల కాయన తండ్రిగారే కారణమట. అట్లని మహారాజుగారితో వైరస్యముఁ బూనుట బాగుండునా? ఆయన

మొగముఁ జూచిన జాలి పొంగి వచ్చుచున్నది. ఎటులో సమాధాన
మిచితిని. కినిసి వానలో వెడలిపోయినాఁడు.

ఆమెకు మాటలు తడబడుచున్నవి. కంఠము నేదో నొక్కి
పట్టినట్లున్నది.

రాణి :— మన్నారును జూచి నైన మీరు......

సోమయాజులకు రాణి, నాటిదుఃఖము, తొందరపడి మాటాడు
కుఁగల కారణమును దెలిసినవి. కొడుకు రాకయే యామె
ట్లొనర్చిన దనుకొనినాఁడు.

సోమ :— నేను వెళ్లివచ్చెదను మహారాణీ!

రాణి :— మంచిది. ఆవిషయమును మాత్రము విస్మరింపకుఁడు.

సోమ :— రేపే ప్రయత్నించెదను.

రాణి మరి మాటాడలేదు. సోమయాజులు వెళ్లిపోయినాఁడు.
చంద్రరేఖ మూలమున రాజదర్శనమనుమాట రాణి హృదయమునుండి
నారాచమువలె దూసికొనిపోయినది. రంగాజమ్మ యొక్క తెలోనే
చిక్కుగనున్న మరల నీమె యెవతె? రాణి కేమియుఁ బాలు వోవుట
లేదు. చంద్రరేఖ క్రొత్తయావిడ ఆమెముందుఁగూడ దనయునదతనము
బయల్పరుపఁబడ వలయునా? ఏమో! సోమయాజులుగా రెందు
ట్లనినారో! మన్నారు పాపము వానలో వెళ్లినాఁడు. తడిసె
నేమో! వలదనినైనఁ దా ననకపోయెనే! ఏమనుకొనినాఁడో!
చంద్రరేఖ తనసంగతి నంతయు విని నవ్వివేయునేమో! తన
తలిదండ్రు లున్న నెట్లుండెడిదో! ఆమెలోఁ బలువిధములుగ భావ
తరంగము లెగయుచున్నవి.

మఱునాఁడు సోమయాజులు చంద్రరేఖకు వర్తమానమంపినాఁడు. "తనవద్ద నందికేశ్వరుని భరతనాట్యగ్రంథ మున్నది. అది సామాన్యముగ నెచ్చటను లభింపనిది. చంద్రరేఖను బోలు భరతనాట్య ప్రవీణవద్ద నుండవలసిన గ్రంథము. ఆ భరతము నాట్యములలోని కెల్ల నుత్కృష్టమైనది" అని.

చంద్రరేఖ నందికేశ్వరుని భరతముకొఱకుఁ జాల ప్రయాసపడినది. శ్రీరంగరాయలవారి యాస్థానమున నున్నప్పుడు నందికేశ్వర భరతశాస్త్రగ్రంథముకొఱకుఁ జాలమంది భరతశాస్త్రవేత్తల నడిగినది. కాని దానిజాడఁ జెప్పినవారైన లేకుండిరి. చూచాయగ నా విషయము సోమయాజులకుఁ దెలియవచ్చినది. తనవద్ద నా గ్రంథ ముండుటచే దాని సాహాయ్యమునఁ దనకార్యమును సాధించుకొనవచ్చునని భావించి యామె కా విషయముఁ దెలియఁజేసినాఁడు. ఈ వార్త వినినంతనే చంద్రరేఖ యానందమునకు మేరలేకపోయినది. సోమయాజులనే తన యావాసమునకు రమ్మని యాహ్వాన మంపినది. సోమయాజు లామె సదనమున కరిగినాఁడు. చంద్రరేఖ యాయనను మిక్కిలి గౌరవించినది. ఫలముల నర్పించినది.

చంద్రరేఖ :— మీశుభనామము నెఱుఁగవచ్చునా

సోమ :— నన్ను యెల్లు సోమయాజు లందురు.

చంద్రరేఖ :— నందికేశ్వర నాట్యగ్రంథము తమవద్ద నున్నదా?

సోమ :— అనియే కదా తెలియఁజేసితిని.

చంద్ర :— నాకేల వర్తమాన మంపితిరి?

సోమ :— నీవా భరతశాస్త్రముకొఱకుఁ జాల యత్నించితివని వింటిని.

చంద్ర :— అయినచో మీరు నాకాగ్రంథము నీయఁగలరా? నిజముగ నే నా నాట్యశాస్త్రముకొఱకు చాలమంది నడిగితిని. కాని లభింపలేదు. నేటికి మీవద్ద నున్నట్లు తెలిసి యెంతయో సంతసించితిని.

సోమ :— దానిని నీకిచ్చుటకు నాకెట్టి యభ్యంతరమునులేదు. కావుననే తెలియఁజేసితిని.

చంద్రరేఖ యానందమునకు మేరలేకపోయినది. తానిఁక నంది కేశ్వర నాట్యము నభ్యసించును. తన కదికూడ వచ్చును. తా నొక నాటి సభలో నానాట్యముఁ జేయును. సభయంతయుఁ గన్నులై యామెను జూచును. ఆమె సోమయాజులకు మనసునందే నమస్కరించుకొనినది.

సోమ :— అమ్మాయీ! నీకు దీని నిచ్చెదను. కాని నీవు నాకొక సాహాయ్యముఁ జేయవలెను.

చంద్రరేఖ :— అది యెట్టిది? నాకు సాధ్యమైన దైనచో నటులే యొనర్తును.

సోమ :— నీ కసాధ్యము కాదనియే తలంతును.

చంద్రరేఖ :— ఇంత కదియేమో తెల్పుము.

సోమ :— చల్లకువచ్చి ముంత దాచనేల? చెప్పుచున్నాను. మహారాజుగారు రంగాజమ్మగారిమీఁది మోహామునఁ బట్టమహిషి రాజగోపాలాంబికను జూచుటకూడ మానివేసినాఁడు. ఆమె యెన్ని మారులు పిలువనంపినను తిరస్కరించుచున్నాఁడు. నీవైన మహారాజుతోఁ జెప్పి రంగాజమ్మనుండి యాయన బుద్ధిని మరల్పఁగలవేమో యని......

చంద్రరేఖ :— చాల కష్టమైన పనియే. నాకు సాధ్యమైనంతలో యత్నింతును.

దాసివచ్చి మహారాజుగారు వచ్చుచున్నారని చెప్పినది. సోమయాజులచ్చటనైనను దనకు రాజదర్శన మగునని సంతసించినాడు. విజయరాఘవనాయకులవారు వచ్చినారు. చంద్రరేఖ యమిత భక్తి శ్రద్ధలతో వారిని గౌరవించినది. రాజుగారు సోమయాజులను జూచి, ఆయన యటకేల వచ్చెనో యనుకొనినారు.

సోమ :— మహారాజులకు మంగళ మగుగాక!

విజయ :— మీరిట కేల వచ్చితిరి?

సోమ :— మహారాజా! తామూ మహారాణి, పట్టమహిషి రాజగోపాలాంబికాదేవినిఁ బలుకరించుటయే లేదు. ఆమె కృశించి పోవుచున్నారు. ఆమె నొకసారి చూడనైన వచ్చునే! ప్రభువులు మిన్నకుండినఁ దుద కామెస్థితి యేమగునోయని భయము గలుగుచున్నది. మీయాగమనమునకై యామె యనుదినమును క్షణములు లెక్కించుచుఁ గృశించి పోవుచున్నారు. శల్యావశిష్టయై యున్నారు. తల్లిగారిస్థితినిజూచి యువరాజు మన్నారు దాసుగారు కుమారిల్లి పోవుచున్నారు. ప్రభూ! ఆయన మొగమును జూచియైన మహారాణి ననుగ్రహింపుడు.

సోమయాజుల మాటలలో దీనత్వమును జాలియు నుట్టిపడుచున్నవి. చంద్రరేఖమనమున రాణియునిన నొకవిధమైన గౌరవము, ప్రేమ, జాలి ముప్పిరిగొనినవి. రంగాజమ్మయెడల విచిత్రమగు భావము గలిగినది. రాజుగారిదెసఁ జూచినది. ఆయున మొగ మెఱ్ఱవడినది. ఆయన పెదవులు చలించుచున్నవి. చంద్రరేఖ యుండగా

వేళావేళలు లేకుండ మాటాడిన యా బ్రాహ్మణుని సమలిగ్రమింగుద మనిపించినది రాజుకు. కాని యాయన సాహసమునకు రాజు నివ్వెఱ పోయినాఁడు. సోమయాజులు సమాధానమేమైనవచ్చునా యని యెదురు చూచుచున్నాఁడు. చంద్రరేఖ నొకపరిఁ దిలకించినాఁడు. ఆమె మొగ ముస నైర్మల్యము గానసగుచున్నది. సోమయాజు లటనుండి వెళ్ళి పోయినాఁడు. రాజునకుఁ బ్రాణములు కుదుటఁబడిన ట్లనిపించినది.

చంద్రరేఖ యింటికి రాజు వచ్చును. కాని యేమి మాటాడవల యునో, ఏమి చేయవలయునో యాయనకు బోధపడదు. చంద్రరేఖ యనిన రాజునకు మోహసంబంధమగు ప్రేమయున్నది. రాజు శృంగార ప్రియుఁడు. చంద్రరేఖను జూడగనే రాజునకుఁ గామభావ మొదవును. ఆమె కది గిట్టదు. రాజామె నెన్నిరీతులనో యనునయించును ఆమె యనంగీకారముఁ జూపును. ఆమె విలాసవతి. తన విలాసవైభవముచే రాజును దనకు వశవర్తినిగఁ జేసికొనును రాజామె విలాసములకు ముగ్ధు డైనాఁడు. కాని, ఆయన వాంఛాపరిపూర్తి మాత్ర మెన్నటికిని గానిది. ఆమె యిచ్ఛావతివలె నున్నది. ఆమె ప్రకృతియే విచిత్రము. ఆమె యెదుట నున్నంతసేపు రాజు తన్నుఁదాను మరచిపోవును. స్థానచ్యుతి కలిగిన భావచ్యుతియు కలుగును. చంద్రరేఖ రాజును సమీపించి యనినది. "మహాప్రభూ! పట్టమహిషుల యంతఃపురమున కేనాఁడును వెళ్లరట, ఇదియేమి?"

విజయు :— చంద్రా! ఆయన యట్లే యనును. మన్నారుదాసు నకు మేమనిన బొత్తుగ లక్ష్యగౌరవములు లేకుండఁ బోవుచున్నవి. దీని కంతటికిఁ గారణ మాతని తల్లియే. వా రిరువురుఁ జేరి నన్ను లెక్క సేయుటలేదు. తప్పంతయుఁ దనవద్ద నుంచుకొని యీసమాచార ములు పంపుటయేమి? ఆమె పద్ధతి నా కెంతమాత్రము నచ్చుటలేదు.

చంద్రరేఖ :— ప్రభువు లిట్లనుచున్నారు. పాపము, మహారాణి తమకై ప్రతీక్ష సేయుచుఁ దమ దర్శనమునకై తపించిపోవుచున్నారట.

విజయ :— ఆమె ప్రసక్తి నావద్ద తేకుము.

చంద్రరేఖ :— మహారాణిగారి నట్లు......

విజయ :— చంద్రా! నీవేమైన ననుము. నాహృదయమునఁ నామెకు స్థానముండఁజాలదు. ఆమె మాకుమారుని మాకే కాకుండఁ జేసి మామీఁదికే పంపుచున్నది.

చంద్రరేఖ మాటాడలేదు. రాజుగారికి రాణివిషయమున జంద్రరేఖ తనతో నట్టి ప్రసంగముఁ జేయుట మనస్కరించలేదు. చంద్రరేఖ విలాస వీక్షణములకు ముగ్ధుఁడై కొంతతడ వామె నృత్యగానములచే నానందించెదమని వచ్చినాఁడు. ఎప్పుడామెవద్ద కేగినను నిట్లే యేదోయొకవిషయ మడ్డువచ్చుచుండును. రాజుమనస్సునందు వైకల్య మొదవినది. ఆయనయౌదాసీన్యముఁ గనుఁగొని చంద్రరేఖ యని నది "ప్రభూ! నేనొక క్రొత్తనాట్యము నభ్యసించుచున్నాను. అది నాట్యములలో నెల్ల శ్రేష్ఠమైనది."

రాజు మాటాడలేదు. చంద్రరేఖమొగము ముడుచుకొనినది. రాజదిగ్రహించలేదు. మెల్లగ నటనుండి వెడలిపోయినాఁడు. ఎటులైనఁ రాజుమనమును రంగాజమ్మనుండి మరలించి రాణిగారియెడల సుముఖముగ నొనర్పవలెనని చంద్రరేఖ యాశయము. ఆమె యట్లు సంకల్పించుకొనినది.

తిరిగి సోమయాజులు వచ్చినాఁడు.

చంద్రరేఖ :— రండు, ఆసీనులుకండు.

సోమ :— ప్రభువులేమనినారు ?

చంద్ర :—ప్రభువులేలనో పట్టమహిషియనిన మండిపడుచున్నారు. ఆమెగారు తమకుమారులను ప్రభులకుఁ గాకుండఁ జేసివేయుచున్నారట. తల్లికొడుకు లిరువురును జేరి తమ్ముఁ దిరస్కరించుచున్నారట. ప్రభువులమాట లన్నియు నీతీరుననున్నవి.

సోమ :— మరిమార్గమేమి ?

చంద్రరేఖ :— మీరిపుడు రంగాజమ్మవద్ద కేగవలయును.

సోమ :— పోయి ?

చంద్రరేఖ — ఆమెకిట్లుఁ జెప్పవలయును "అగ్నిసాక్షిగఁ బెండ్లియాడినభార్య పట్టమహిషి యుండగా నీవెవ్వతవు ? మగనికి మరులు గొల్పితివి, మందుఁబెట్టితివి. ఇరువదియేండ్లనుండి మహారాజును గుప్పిటఁ బెట్టుకొనినావు. అంతఃపురమున రాణి కుమిలిపోవుచున్నది. నీకిది శుభముకాదు. ఆమె మహాపతివ్రత. ఆమెయుసురు నీకుఁ దగులగలదు. ఇప్పటికేని రాజుగారిని మహారాణిగారి యెడఁ బ్రసన్నునిఁ జేయుము. లేనిచో నీకు మంచిదికాదు." ఆమెయేమనునో చూడుడు.

సోమయాజులు వెళ్ళినాఁడు. రంగాజమ్మ యిందులకు సమ్మతించునా యనుకొనినది చంద్రరేఖ. ఏమగునో కాని మ్మదే తేలఁగలదని భావించినది.

ఆదినముననే సాయంకాలమున సోమయాజులు రంగాజమ్మ గృహమునకు వెళ్ళినాఁడు. ఆమందిరము చిన్నదేకాని సుందరముగ నున్నది. ఇందిరామందిరమునకుఁ జెల్లెలివలె నున్నది. ద్వారమున నిరువురు యువతులు కావలియుండిరి. సోమయాజులు మందిర ప్రవేశ

మున కంగీకారము నడిగినాఁడు. వారిరువురిలో నొకతెపోయి రంగాజమ్మతో నీవిషయమును మనవిజేసినది. రంగాజమ్మ యొక చిన్న బంగరు తూగుటుయ్యెలలోఁ గూరుచుండి పైడిగంటముతోఁ దాళపత్రములపై వ్రాయుచుండెను. ద్వారపాలిక వచ్చినంతనే భ్రుకుటిఁజిట్లించినది. "ఇప్పుడెవరికిని బ్రవేశములేదు" అని చెప్పిపంపినది. ద్వారపాలిక వచ్చి సోమయాజుల కీవార్తఁ దెలియఁజేసినది. ఆయన తల పంకించినాఁడు. నేను చంద్రగిరినుండి వచ్చిన బ్రాహ్మణుఁడను. అచటి వార్తలఁ గొనితెచ్చితిని" అని రంగాజమ్మతోఁ జెప్పుమని ద్వారపాలికకుఁ జెప్పినాఁడు. ఆమె మరల లోనికిఁ బోయినది. రంగాజమ్మ గంటము క్రింద నునిచి యామెపైఁ గసరుకొనినది.

ద్వారపాలిక :— అమ్మా! ఎవరో చంద్రగిరినుండి వచ్చిన బ్రాహ్మణుఁడఁట. అచటి వార్తలఁ దీసుకొని వచ్చెనట. మీ దర్శనముఁ జేసికాని పోవడఁట.

రంగాజమ్మ :— చంద్రగిరి బ్రాహ్మణుఁడా! అయినచో లోనికిఁ గొనిరమ్మ,

ఆమె తిరిగి వెళ్లినది.

"చంద్రగిరినుండి వచ్చెనా? ఆతన యెవరో!" అనుకొనినది రంగాజమ్మ.

తన యుక్తి పారినందులకు సంతసంచి సోమయాజులు లోనికిఁ బ్రవేశించినాఁడు. రంగాజమ్మ మిగుల గౌరవించిన దాయనను. మందిరమునందలి శిల్పచాతుర్యమునకు ముగ్ధుడైనాఁడు సోమయాజులు. రాణిగారిసౌధమునకన్న నొకింత యీ మందిరమే మెఱుగేమో!

ఆయన కనులు తిరిగిపోయినవి. రంగాజమ్మ, ఆయన యాశ్చర్యపడు టను గుర్తించక పోవలేదు. రంగాజమ్మ ప్రక్కనున్న యొక దాసి "తాము చంద్రగిరినుండి వచ్చినారా? అచటి విశేషములఁ జెప్పు" డని యడిగెను.

సోమ :— నేను చంద్రగిరినుండి వచ్చినవాఁడనుగాను. మహారాణి వద్దనుండి వచ్చితిని.

రంగాజమ్మ :— మహారాణి యనిన?

సోమ :— పట్టఁపుదేవి, రాజగోపాలాంబిక.

రంగాజమ్మ :— ఆమె కిట నేమి పని యున్నది! నానుండి యామెకుఁ గావలయున దేమున్నది?

సోమ :— అదికాదు. మహారాజు లామెను తిరస్కరించుచున్నారు. ఆమె ప్రార్థనములను దిరస్కరించుచున్నారు. ఆమె యంతిపురమునకు వారేగి సంవత్సరములు గతించినవి. నీవు ప్రభువును వలలో వేసికొను టయే దీని కంతటికిని గారణము.

చంద్రరేఖమాటలన్నియు నట్లే సోమయాజులు రంగాజమ్మకుఁ జెప్పినాఁడు. రంగాజమ్మకుఁ గోపము వచ్చినది. తాను చాల సారులు రాజునకు వచ్చఁజెప్ప యత్నించినది. కాని రాజుగారికి రాణియన్న నిష్టములేదు. తానేమి చేయును? అయినను మధ్య నీచంద్రరేఖ ప్రసక్తి యేమి? తన్నామె యన్నిమాట లనుటయేమి? ఆమె స్త్రీ కాదా? తాను మహారాజును వశపఱచుకొన లేకపోయినది. రాణికి వశపఱచు నట. బాగున్న దనుకొనినది.

దాసి :— అమ్మా! మహారాజుగారు మహారాణీవారితో సరిగ నుండునట్లు మీచేతనైనం జేయరాదా ?

రంగాజమ్మ :— ఓసీ! నా చేయునదేమున్నదే! స్త్రీ పురుషునిం దన హావభావ విలాసములచే వశపఱచుకొనవలయును. మధుర హేలలచే లొంగఁదీసుకొనవలయును. తాను గాఢముగ నాతనిం బ్రేమించి యాతనినుండి తాను ప్రేమను బడయవలెను. అంతియ కాని యిది యొకరు బోధించిన నలవడువిద్యయా? స్వతస్సంభవముగ నుండ వలెను. తనపతి శృంగారరస సర్వస్వము. ఆ రసమన్న ముక్కుమొగ మెఱుఁగనిది రాణి. ఆయమ వారి నెట్లు వశపఱచుకొన నేర్చును? మధువుండిననేకద, భ్రమరము పుష్పముకడ కేగునది. అది మృగ్య మగుచో? అట్లే రసజ్ఞశేఖరులగు మహారాజులు నీరసస్వరూపిణియగు రాణి ప్రేమను గ్రహించుటెట్లు?

సోమ :— నీ వేమైన నెటులైన ననవచ్చును. కాని మహారాణి నిన్నేమనునో, నిన్నుగూర్చి యెట్లూహచేయునో యోజించుకొనుము.

రంగాజమ్మకు రోష ముబికి వచ్చినది. ఆమె యొయ్యార మొలుకునట్లు, తీవివెలయునట్లు నొక విచిత్రమైన భంగిమ శరీరము నందుఁదోప

"ఏవనితల్ మముఁన్దలప నేమిపనో? తమ రాదువారు గా
రో వలపించు నేర్పెఱుఁగరో! తమకౌఁగిటిలోన నుండగా
రావదియేమిరా! విజయరాఘవ! యం చిలుదూరి బల్మిమైఁ
దీవరక త్తైనై పెనగి తీసుకవచ్చితినా? తలోదరీ?"

అని యాశువుగ ననినది.

సోమయాజు లామె యాశుకవితాధారకు, కవితావైశిష్ట్యము నకు నబ్బురపడినాఁడు. ఒకసారి తలయెత్తి యామెఁ బరికించినాఁడు. ఆమె సౌందర్యమునకు వెఱఁగందినాఁడు. ఆమెమొగ మెట్టువారి సుందరముగ నున్నది. రణోన్ముఖియగు సత్యభామవలెనున్నది. ఆమె యెఱ్ఱని చీరఁగట్టి పసుపుఁబచ్చని కంచుకముఁ దొడిగినది. బంగరు పూలుగల తెల్లని శాలువఁ గప్పుకొనినది. ఆమె మోమున గర్వము, అహంకారము మెరయుచున్నది. " ఈమె నిజముగ రూపజితరతీదేవి. ఈమెకును రాణికిని రూపమున సామ్యమేలేదు. ప్రభు వందువలననే యీామెకు వశవర్తి యైనాఁడు. " అనుకొనినాఁడు సోమయాజులు.

రంగాజమ్మ లోనికేగినది. సోమయాజులు తలవంచుకొని వెడలిపోయినాఁడు. అస్తమయ సూర్యుని యరుణకాంతులు రంగాజమ్మ కట్టినచీర తళతళవలె, రాణి హృదయమున మండుచు నెగయు నవమానజ్వాలలవలె భాసించినవి సోమయాజులకు.

అవమానితమైన రాణిహృదయమునుండి వెలువడిన శాపము వలె నల్లని చీఁకట్లు క్రమ్ముకొని వచ్చినవి. ప్రొద్దుపోయినది. క్రమ ముగఁ బట్టణమంతయు మాటు మణిగినది.

మఱునాఁడుదయమునఁ బ్రతి గృహమునందును రంగాజమ్మ పద్యమునందలి రసభావముల చర్చయే. రవిగాంచనిచో రసభావములు రసికశిఖామణుల దృష్టి నతిక్రమించునా ?

ఒకరు :— ఆమె ప్రౌఢధీరానాయికవలె మాటాడినది.

మరొకరు :— ఇందులో నెంత యహంకార మిమిడి యున్నది, స్త్రీ యహంకృతి యిటులుండును కాఁబోలు !

వేరొకరు :— ప్రతి స్త్రీయు నిట్లుండునా? ఆమె శృంగారరస పరమావధి.

ఇంకొకరు :— అసలాపద్యమునందలి పదవిన్యాస మెంత యద్భుతముగ నున్నది?

ఒకరు :— అస లా పద్యములో లేని దేమున్నది? అన్నిభావములు నున్నవి!

ఇంకొకరు :— ఈపద్య మమరుకమునందలి శ్లోకమును దలపింపఁ జేయుచున్నది!

మరొకరు :— ఈయొక్క పద్యమున కామెకుఁ గనకాభిషేకము చేయవచ్చును!

ఒకరు :— ఇట్టి రసస్వరూపిణి గనుకనే మన మహారాజుగారి నిట్లె వశపఱచుకొనఁ జాలినది.

౧౦

ఆయింటి ముందు జనసమూహము కోలాహలముగ మూగియున్నది. నేడాయింట గొప్ప సంగీతవేత్తయు, ప్రసిద్ధ వాగ్గేయ కారుఁడు, ఉభయభాషాకోవిదుఁడు, రసజ్ఞశేఖరుండును నగు క్షేత్రయ్య వచ్చి విడిసినాఁడు. అక్కడ మూగిన జనసమూహము క్షేత్రయ్య పుట్టుపూర్వోత్తరముల పలువిధములైన కథలఁ జెప్పుకొనుచుండిరి.

ఒకరు :— క్షేత్రయ్యగారు 'మొవ్వపురి' వాసులట.

మరొకరు :— కాదు మోవనాడు.

మూడవ వ్యక్తి :— అవును. మొవ్వపురినే మోవనాడని కూడ నందురు.

మొదటి వ్యక్తి :— ఆ గ్రామ మే ప్రాంతమున నున్నది ?

రెండవ వ్యక్తి :— కృష్ణాతీరమునందలి 'ఘంటసాల' కు సమీపమున నున్నదఁట.

మూడవ :— భాగవతుల కూచిపూడికూడ నచ్చటనే యున్నదట. ఈరెండును దగ్గఱనే యున్నవట.

మొదటి :— క్షేత్రయ్యగారు తమ చిన్నతనమున నొకమహాయోగివలన గోపాలమూలమంత్రోపదేశమును బొందిరట. అటు తరువాత మువ్వపురి గోపాలుని బహు భక్తిశ్రద్ధలతో చాల సంవత్సరములామంత్రరాజముతో జపించిరట. కొంత కాలమునకు శృంగారరసాధినాథుఁడగు గోపాలదేవుఁడు దర్శన మొసఁగి యనుగ్రహించెనట. తదాదిగ నీయన వాగ్గేయకారు లైనారు.

రెండవ :— అదికాదు, క్షేత్రయ్యగారు మొదట రాజులమీఁద శృంగారరససంబంధములగు పదముల వ్రాసెడివారట. తా నా శృంగార రసమున మునిఁగి తేలుచు తన స్వగ్రామమేగి యచటి గోపాలస్వామి వారి యాలయమునకుఁ బోయిరట. అచ్చటఁ గల లావణ్యవతియగు నొక దేవదాసిని జూచి మోహించినారట. అప్పు డా దేవదాసి "నీవు రాజులందరిఁగూర్చియుఁ బ్రసిద్ధములైన బదముల వ్రాసిన మహాకవివి. ఎన్నడును భగవంతునిఁ గూర్చిన పదములఁ జెప్పలేదు. నాకు గోపాలదేవుఁడే పరమదైవము. ఆ స్వామివారిపైఁ బదములఁ జెప్పి మెప్పింతుము." అనినదట. ఆ మాటపై నామెయం దాయనకుఁ గల

యగ్గలమైన ప్రేమచేఁ బ్రబోధితుఁడై యామె యభిమతము నీడేర్చి తన యిచ్ఛాపూర్తిఁ గావించుకొన నెంచి యాయన చాల కష్టించి నిష్ఠగఁ గృషినల్పి యుపవసించి తదేకధ్యానబుద్ధిగ కొన్నాళ్లాలయముననే యుండి ప్రార్థనలు సలుప నాదేవుని కనుగ్రహము కలిగి యాయనకు దర్శన మొసఁగెనట. స్వామివారి కృపావిశేషమున నంతకుఁ బూర్వ మెఱుఁగని యలౌకికానుభూతి నానందాతిశయముతో నేకధారగ మువ్వగోపాలపదములఁ జెప్పినారట. అటుపై వీరికి వైరాగ్యము కలిగి తంబుర చేతఁబట్టి యీవిధముగఁ బుణ్యక్షేత్రములను, రాజాస్థానము లను దర్శించుచు బయలుదేరిరట.

ఒకరు :— అసలు వీరి పేరే క్షేత్రయ్యగాదు. వీరి నామము వర దయ్య యట. వీరు వరదయ్యగ నున్నప్పుడు గొడ్లఁ గాచికొని పామ రునివలెఁ గాలక్షేప మొనర్చెడివారట. అప్పు డీయన యొకవిధమైన మూఢభక్తితోఁ దరచు గోపాలస్వామి యాలయమునఁ గూర్చుండెడి వారట. ఆ సందర్భమున నొక గొల్లపడుచును ప్రేమించెనఁట. ఆమె నిరక్షరాస్యుఁడగు నతనితోఁ దనకుఁ బొందేమి యని నిరాకరించినది. ఆయవమానము భరింపఁజాలక నీతఁడు గోపాలస్వామి యాలయమునఁ గూర్చుండి యాదేవుని వేడుకొని యచ్చటనే కదలక రెండు మూఁడు నాళ్లుండి ధ్యానించెనఁట. స్వామివారికి దయగల్గినది. ఆయన యను గ్రహమున హఠాత్తుగ నీయనకుఁ గవితాధోరణి యలవడినదఁట. అది గేయరూపమైనది. ఆ సన్నివేశమే వరదయ్యను భక్తాగ్రేసరునిగఁ జేసి నది. తాను వలచిన కాంతయందలి వ్యామోహము మారినది. వారిరు వురును గోపాలదేవుని భక్తులైరి. తదుపరి వీరనేక క్షేత్రములు సందర్శించి తమ పదముల గాన మొనర్చుచు, అభినయము చేయుచుఁ

దిరుగుచున్నారు. బహుక్షేత్ర సందర్శనమునఁ వీరికి క్షేత్రయ్య యను పేరు వచ్చినది.

ఎండవేడిమి ప్రఖరతఁ దాల్చుచున్నను వారు సంభాషణను విరమింపలేదు. ఇంటిలోపల క్షేత్రయ్య స్నానాదికములఁ దీర్చికొని ధ్యానమగ్నుఁడైనాఁడు. ఆయన కెదురుగ గోపాలదేవుని చిత్రము గల పట మొకఁడున్నది. ఆ పటము సమ్ముఖమునఁ బద్మాసనము వైచుకొని క్షేత్రయ్య ధ్యానములో మునిఁగియుండెను. ఆయన కట్టినది పట్టు పీతాంబరము, పైనొక పట్టుత్తరీయము, చేతులకు స్వర్ణకంకణములు నున్నవి. మెడయందు యజ్ఞోపవీతమును, తులసి పూసల పేరును నున్నవి. గోరునామముఁ బెట్టినాఁడు, నెఱికురులు దువ్వి విరుల ముడిచినాఁడు. ఆయన మీసములు నువాసనగల నూనెరాచి దువ్వబడినవి. కనులు సోగలు దేరియున్నవి. కండ్లకు సన్నని కాటుక రేఖలు కూడ నున్న వనవచ్చును. ఆయన తన ధ్యానమును ముగించి గిలుకుపావలు దొడిగి సావడిలోనికి వచ్చెను. అచట శుభ్రమైన తాటియాకు చాపలపైఁ గాళకవి, కోనేటి దీక్షితచంద్రుఁడు మరికొందఱు పౌరులును గూర్చుండియుండిరి. వారెల్లరు క్షేత్రయ్యను మిక్కిలి గౌరవించి యాసీనులు గండనిరి. ఆయన వారందఱిమధ్య నాసీనుఁ డయ్యెను.

కోనేటి :— అయ్యా! తమ రేయేక్షేత్రములు సేవించినారు? ఏయేస్థానముల దర్శించినారు? అచ్చటచ్చటి విశేషముల వినఁ గుతూహలము గల్గుచున్నది. సెలవిత్తురా?

క్షేత్రయ్య :— వరహూరునందలి యాది వరాహస్వామిని దర్శించితిని. చిదంబరక్షేత్రమునఁ దిల్లగోవిందుని సేవించితిని. కడప వెంకటేశుని సంస్తుతించితిని. కంచి వరదరాజస్వామి సంకీర్తన

నలిపితిని. వేదపురి నిలయుని, చెవ్వంది లింగని, హేమాద్రి విరూ పాక్ష దేవుని, మైసూరులోని యదుగిరి చెలువరాయని, ఇనపుర స్వామిని, పాలగిరి చెన్న కేశుని, తిరుమల వెంకటేశుని, తిరువళ్లూరు వీరరాఘవుని, శ్రీరంగేశుని, మధుర శ్రీరంగేశ్వరుని నామసంకీర్తన ములు చేసితిని. మధుర, చెంజి, గోల్కొండ సంస్థానముల సందర్శించితిని.

కాళకవి :— తాము మా తంజనగరమునకు దయచేయుటచే మేము ధన్యులమైతిమి.

క్షేత్రయ్య యెల్లప్పుడును బరధ్యానమున నుండును. ఆయన కన్ను లర్ధనిమీలితములు. క్షణక్షణమునకును దా నేదో దర్శించు చున్నటుల నలికిపడును. తనలోఁ దా నేదో పాడుకొనును. ఆయన ప్రవృత్తి యచటివారలకు విచిత్రముగఁ దోఁచినది. ఆయన భక్తి తత్పరత వారల కాశ్చర్యముఁ గలిగించినది.

పురుషో :— తాము మహాభక్తులు. సాక్షాత్తు గోపాలస్వామి యనుగ్రహపూర్ణుఁడై స్వయముగ దర్శనభాగ్య మలవడఁజేసిన మహా నీయులు. భగవదారాధనకు సులభోపాయ మేదైన నుపదేశించి మమ్మనుగ్రహింప వేఁడెదము. తమ దేమైనఁ బ్రత్యేక మార్గ మున్నదా ?

క్షేత్రయ్య :— నామార్గమని ప్రత్యేకముగ నొకటి యుండునా ? శ్రీకృష్ణదేవుఁ డాశ్రితసులభుఁడు. ఆయనయే పరమాత్మ. పరమ పురుషుఁడు. జీవాత్మలెల్ల స్త్రీ సమములు. ఈ జీవాత్మలన్నియు నాయికలు. ఈ నాయికలెల్లరకు నేకైకనాయకుఁడును భర్తయు శ్రీమువ్వగోపాలుఁడే. జీవాత్మలన్నియు నా మధురిమస్వారాజ్య

మును బొందుటకై యోగమార్గము నవలంబించుచున్నవి. ఇది మధుర భక్తి. జీవాత్మ పరమాత్మలకు స్త్రీ పురుషసంబంధముఁ జెప్పుట మధురపద్ధతి రహస్యము. ఈ భక్తి యలౌకికశృంగార సంవేద్యము. "అఖండం పుణ్యానాం ఫలమ్" దానివలననే గాని యిట్టి భక్తి యలవడదు. ఈ విధానమునందు ప్రేమయొక్క యాధ్యాత్మిక తత్వము పూర్తిగ నిండియుండును. ఈ భక్తి చైతన్యమతమునకుఁ జీవగఱ్ఱ యైనది.

పురుషో :— మధురభక్తి కాక యింకను సులభమార్గములు లేవా ?

క్షేత్రయ్య :— లేకేమి ? పలురకముల భక్తులున్నవి. రాగాత్మక భక్తి. అహేతుక భక్తి, సహేతుక భక్తి లేక గౌణభక్తి, ముఖ్య భక్తి మొదలైనవి. అహేతుక భక్తినే ముఖ్యభక్తి యనియుఁ జెప్పుదురు. నారదాదుల భక్తి యట్టిది. అది యనితరసాధ్యము. మనవంటివారికి రాగాత్మకభక్తి సులభము. ఇదియే మధురభక్తి ఆ ప్రేమభక్తియందు నాయికల శృంగారలీలలు ప్రముఖమధుర్యము లైనవి. అది వారి ప్రేమవిలాసము. వారి కృష్ణవిరహము లత్యంత సుకుమారములు. స్వభావరమ్యములు. ప్రేమభక్తి పరిణామరమణీయము. ఆ ప్రేమరసము స్రవించి స్రవించి భక్తియందుఁ బర్యవసించును. గోపికలు, రాధ, రూప గోస్వామి మొదలగు భక్తులీవిధానము నవలంబించిరి.

కోనేటి :— ఈ భక్తిననుష్ఠించుట యెట్లో సెలవిచ్చెదరా ?

క్షేత్రయ్య :— దాస్యము, సఖ్యము, ఆత్మనివేదనము మొదలగు సాధనము లాధ్యాత్మిక భక్తిమార్గములు. అనన్యమైన

యాత్మార్పణమే యీభక్తికి పరాకాష్ఠ. ఇందు భగవానుఁడు భోక్త. చరాచరము భోగ్యము. మనయందు భోగ్యదృష్టి యలవడిననే పరమాత్మయందు భోక్తృత్వ ముదయించును. చిరసంధానమే శృంగార భక్తికి ధ్యేయము. క్షణకాలమేని విరహాసహాన ముండదు. ఈమధుర భక్తిచేతనే గోపికలు గోపాలదేవుని వశపఱచుకొనినది. మువ్వగోపాలుఁడు మన్మథ మన్మథుఁడు. జగతామేకాభిరామాద్భుతం కిమపి తేజః. వల్లవీభాగధేయం. నిగమవాగగోచరం. సర్వజగతాం స్వాస్థ్యయనం. మునీనాంపరిషది పరామృశ్యోపనిషదర్థం. ఆయన షోడశసహస్రగోపీకుచ కలశాలింగన కస్తూరీ కుంకుమాలేప చిహ్నితోరు వక్షస్కుఁడు. రాధా మధురాధరసుధాపాన మత్తమధుకరము.

కాళకవి :— మీవంటి బోలు భక్తుల వాగమృతఝురియందు మునుకలాడు భాగ్యము మాకుఁ గలిగినందుల కెంతయు సంతసించుచున్నాము.

క్షేత్రయ్య :— మీపురమునఁ బెద్దిదాసుగారనెడి మహాభక్తాగ్రేసరు లొకరున్నారని వినియుంటిని. వారిని దర్శించలేదు.

కాళకవి :— వారిని దర్శించవలెనన్న వారి యాశ్రమమున కేగవలెను.

కోనేటి దీక్షితుని మొగమున నొక విచిత్రమైన భావము దోచినది.

క్షేత్రయ్య :— వారు రాజసభకు వత్తురుగదా!

కోనేటి :— రాజసభకు వారు రారఁట.

క్షేత్రయ్య :— రాజసభకే రారా?

కాళకవి :— ఇంతవఱ కెన్నడును రాలేదు.

క్షేత్రయ్య కన్నులహాంభావమును వెలికిఁ జిమ్మినవి.

క్షేత్రయ్య :— నేను వచ్చితినని చెప్పుడు. ఆయన తప్పక రాఁగలరు. అచ్చట నున్నవారందఱు మొగములు చూచుకొనిరి.

సాయంతనమున కాళకవి పెద్దిదాసును జూడఁబోయినాఁడు. ఆయన 'విశేషము లే' మని కాళకవి నడిగినాఁడు.

కాళకవి :— క్షేత్రయ్యగారు వచ్చినారు.

పెద్దిదాసు :— అటులనా ?

కాళకవి :— ఆయన మిమ్ము దర్శింపవలెననినారు. మేము మిమ్ముఁ జూడవలెనని నిచటికి రావలయునంటిమి. ఆయన 'మీరు రాజసభకు రారా' యని యడిగినారు. మే 'మింతవఱ కెన్నడును ఢాలే' దని చెప్పితిమి. ఆయన, తాను వచ్చితినని చెప్పిన మీరు తప్పక సభకు వత్తురనినారు.

పెద్దిదాసు :— నే నాయన పదములు కొన్ని వినినాను. వాని యందు భక్తికన్న శృంగార మెక్కుడు. అయినను నాకు రాజసభకు రానను నిషేధ మేమున్నది, అచటి నృత్యగీతాదులు నాకు సరిపడ వనిగాని ? ప్రభువులు చాల తడవుటుఁగ వర్తమాన మంపుచున్నారు. నేను రేపటి సభకు వచ్చెదను. కాళకవి లేచి గంతువైచెను.

మఱునాఁడు సభ. విజయరాఘవనాయకులు కొలువు తీర్చిరి. సభ్యులందరును విచ్చేసిరి. క్షేత్రయ్యగారి నృత్యాభినయ సంకీర్తన ముల నాస్వాదించుటకై పురజనులనేకులు వచ్చిరి. పెద్దిదాసు వచ్చి

నాడు. ఆయన గండభేరుండపుటంచు దోవతిఁగట్టి యట్టిదే యుత్తరీయ మును వలెవాటుగ వేసుకొనినాఁడు. కంఠమునఁ దులసిపూసల మాలిక; చేతులకుఁ దులసిదండలు; కర్ణములఁ దులసిమొగ్గలు నుంచినాడు. ఫాలమునఁ బట్టెవర్ధనములు దేహమున ద్వాదశోర్ధ్వపుండ్రములఁ దీర్చినాఁడు. విజయరాఘవనాయకుడు వచ్చిన పెద్దిదాసును బెద్ద యాసనమునఁ గూర్చుండఁబెట్టి గౌరవించినాఁడు. క్షేత్రయ్య రాజు పెద్దిదాసునకుఁ జేసిన గౌరవమున కచ్చెరుపడినాఁడు. దీక్షితాదు లందఱకుఁ గన్నెఱ్ఱ యైనది. క్షేత్రయ్యకు విజయరాఘవనాయకు లమూల్యములగు పట్టుపీతాంబరములను, తారహారములను, వివిధము లగు నుపాయనములను సమర్పించిరి.

విజయ :— క్షేత్రయ్యగారు భగవత్సంకీర్తనము సల్పుచో మే మెల్లరముఁ దరించిపోదుము. మా యాస్థానమునకు మీ రాక యీనాడు మాకు పర్వదినముగా నున్నది.

పురుషో :— క్షేత్రయ్యగారిచటికి వచ్చిరనిన మా కందఱకు సర్వక్షేత్ర సందర్శన మైనటుల నున్నది.

కోనేటి :— క్షేత్రయ్యగారివిబోలు మహాభక్తుల దర్శనముచే మేము ధన్యుల మైతిమి.

క్షేత్రయ్య లేచినిలిచి పాడుచు నభినయింప నారంభించినాఁడు. భుజమున తంబుర, కాళ్ళకు గజ్జెలు, చేతిలో చిరతలు, నడుమునకు బిగించిన పట్టుత్తరీయము.

(మోహన – ఝంప)

మగువ తన కేళికామందిరము వెడలెన్
వగకాడు మాకించి – వరద తెల్లవారెననుచు॥

విడజారు గొజ్జంగి – విరిదండ జడతోను
కడుచిక్కుబడి పెనగు – కంటసరితోను
నిడుదకన్నుల నీరు – నిదురమబ్బుతోను
తొడరిపదయుగమునఁ – దడబడెడునడతోను॥

సొగసిసొగయని వలపు – సొలపుఁజూపులతోను
వగవగల ఘనసార – వాసనలతోను
నగముకుచముల విదియ – చందురులతోను॥

తరితీపుసేయు నమ – సురతి బడలికతోను
జరుతపావడ చెరగు – జారైక్పటతోను
ఇరుగడలకై దండ – లిచ్చు తరుణులతోను॥
పరమాత్మ మువ్వగో – పాల తెల్లవారె ననుచు॥

చిట్టి ముత్యములవలె సాత్త్విక స్వేదబిందువు లాయన కుందనపు కాంతిగల ముఖమునఁ బొడమి తళ్కులీనినవి. ఆయన నేత్రములు ...గలై, నిమీలితములై, సమ్మోహనకరముగ నున్నవి. ఆయన ...రమాధుర్యమునకును, అభినయౌచిత్యమునకును, పదలాలిత్యము ...కును, సభయం దెల్లరును ముగ్ధులైరి. సభయంతయు శృంగార రసమున మునుకలెత్తినది. విజయరాఘవ నాయకులు క్షేత్రయ్య సంకీర్తనము చేసినంతసేపు పెద్దిదాసు వంకనే చూచుచుండిరి. పెద్దిదాసు కనులయందుమాత్రి మొకానొక యనిష్టభావ సూచకముగు

నన్నని రేఖ భాసించినది. సభాస్తారులు క్షేత్రయ్యను బహువిధముల ప్రశంసించిరి.

విజయ :— పెద్దిదాసుగారూ! క్షేత్రయ్యగారి సంకీర్తన మెటు లున్నది?

పెద్దిదా సేమిచెప్పునో యని సభయంతయు నెదురుచూచు చున్నది.

పెద్దిదాసు :— మహాప్రభూ! ఈయన గానవిద్యానిధి. సంగీత కళాప్రవీణుఁడు. గొప్పదైన భావనాపటిమ గలవాఁడు. మృదుశబ్ద సంఘటన ఘటనాసమర్థుఁడు. భాషావిషయమున నన్నయయ్యగారి మార్గావలంబి, రచనాపద్ధతి కైశికీవృత్తి సంబంధమైనది. ఈయన సారస్వతము తంజాపురాంధ్ర సారస్వతముతో సామ్య మేర్పఱచు కొనలేదు. ఈయన మార్గము వేరు, మనమార్గము వేరు.

సభలోనందఱు పెద్దిదాసు విమర్శనాపటిమ కాశ్చర్యముఁ జెందిరి. క్షేత్రయ్య నిస్తబ్ధుడైనాఁడు. ఈయన తన కవితాప్రస్తావన చేయుచున్నాఁడు. తన భక్తినిగూర్చి యొకమాట యనఁడు. ఆయన లోని యహమిక యంతయు నపాస్తమైనది. క్షేత్రయ్య పెద్దిదాసునకు నమస్కరించినాఁడు. క్షేత్రయ్య పెద్దిదాసునకు నమస్కరించుట చూచి ప్రభువును సభ్యులునుఁ దెల్లవోయిరి. పెద్దిదాసు విమర్శ సునిశితముగా నున్నది. పండితులంద రాయన విమర్శనజ్ఞానమున కబ్బురపడిరి.

విజయ :— పెద్దిదాసుగారూ! తామును గూడ సంకీర్తనము గావించిన కర్ణపేయముగ విని యానందింతుము.

పెద్దిదాసు :— నేను స్వామివారి సన్నిధిని మాత్రమే గాన మొనర్తును. వేరొకచోఁ జేయఁజాలను.

పురుషో :— మహారాజులు రాజగోపాలుని యవతారము. ఆయనకూడ భగవంతుఁడే. కావున వీరి సమ్ముఖమునఁ గూడ గానము చేయవచ్చును.

పెద్దిదాసు :— ఈశ్వరుఁ డనంతకల్యాణపరిపూర్ణుఁడు. సృష్టి లయకారకుఁడు. షడ్గుణైశ్వర్యసంపన్నుఁడు. సంపూర్ణమైన మాహాత్మ్యము, ధైర్యము, కీర్తి, సంపద, జ్ఞానము, వైరాగ్యమును భగవల్లక్షణములు. ప్రభువు లీశ్వరాంశసంభూతులే. కాని యాయంశ యీయనయం దల్పిష్టము.

కోనేటి :— కాదు. రాజు సంపూర్ణుఁడు.

పెద్దిదాసు :— రాజు మనకుఁ గైవల్య మీయఁజాలఁడు.

కోనేటి :— శిరస్సు తీయఁగలఁడు.

పెద్దిదాసునకుఁ గోపము వచ్చెను. ఇట్లనెను 'భగవదంశలు రాజునందున్నను రాజే భగవంతుఁడు కాఁజాలఁడు. నారాజును నేను ప్రాణములతో గౌరవింతును. నామనస్సుతో గౌరవింతును. ఆత్మతోఁ బరమపురుషుడైన మన్నారుదేవు నొక్కనినే యారాధింతును. ఈ శరీరము నాప్రభువుది. ఆత్మ భగవంతునిది. నేను బ్రాహ్మణుఁడను. మహారాజు నన్నుఁ దన పాదములు పట్టుకొమ్మనినఁ బట్టుకొందును. కాని నాముఖమునుండి వెలువడు సంకీర్తనము నాయాత్మ యందలి పరమేశ్వరుని వ్యక్తీకరణము. దానికిని ప్రభువులకును నెట్టి సంబంధమును లేదు. ప్రభువు నాకంఠము నుత్తరించగలఁడు. నాయాత్మ నేమియుఁ జేయఁజాలఁడు. సంకీర్తనము నాయాత్మవిషయము. అటులని ప్రభువులయందు నాకుఁ గల గౌరవమునకుఁ గాని, తక్కిన యేభావమునకుఁ గాని లోపము లేదు.

సభయందంతట నొక విచిత్రసంచలన మొదవినది. పెద్దిదాసుని యావేశ ముపశమింపలేదు. చెప్పుకొని పోవుచునే యుండెను.

పెద్దిదాసు :— అట్టి మాటాడినచో మహారాజునందు నాకుఁ గల గౌరవ మీసభయం దెంతమంది కున్నదియో నాకుఁ దెలియదు. అందరును ప్రభువులను దమతమ జీవికలకై యాశ్రయించుచున్నారు. అందుకొఱకు వారియందు గౌరవమును బెంపొందించుకొనుచున్నారు. నాకు మహారాజులయందలి గౌరవము వారు పృథ్వీభారము వహించు చున్నా రనియే. నా కీ గౌరవము, శఠకపుత, గ్రామసంఘాత, వాతాశనరా డాశాంతదంతిస్థవిరకిరులయం దెంతయున్నదో మహారాజునం దంత యున్నది.

ఆస్థానకవిబృందమునకుఁ బెద్దిదాసనినఁ గ్రోధభావము పొంగి వచ్చినది. సదస్యులెల్లరుఁ బెద్దిదాసు చతురవాగ్ధాటికి దిగ్భ్రాంతులైరి. విజయరాఘవనాయకులకుఁ బెద్దిదాసు నెడల నొక విధమగు గౌరవ మును నొకవిధమైన చిఱుకోపమును లీలగఁ దోచినవి. కాని యెవరు నేమియు ననలేదు. సభ నిశ్శబ్దముగఁ జాలింపఁబడెను.

౧౧

అదియొక ప్రత్యేకమందిరము. ఆమందిర ద్వారమువద్ద ద్వార పాలకులు కావలియుండిరి. ద్వారముచెంగట పది పండ్రెండుమంది పౌరులు రాజదర్శనోత్సుకు లున్నారు. తమకు రాజదర్శనము గలుగఁజేయుఁడని వారు ద్వారపాలుర వేడుకొనుచుండిరి. వారు లోనికిఁ బోనీయకున్నారు. బ్రతిమాలుకొలుగ, నిరాకరణము నున్నది. ాయసము వెంకన్న వచ్చినాఁడు. ద్వారపాలకు లాయనకు

నమస్కరించి దారి యొసఁగిరి. వెంకన్న లోనికి బోయినాఁడు. పౌరులు విసిగి వెడలిపోయిరి.

విజయరాఘవప్రభువు లోఁటరిగఁ గూరుచుండి యోజించు చుండిరి. "మన్నారుదాసుని మొగముఁ జూచియైన రాణిని మన్నింప వలయునఁట. మన్నారునకు నే ననిన లెక్కయేలేదు. సోమయాజులు చంద్రరేఖవద్ద కెటులఁ జేరెనో! చంద్రరేఖ రాణి పక్ష మవలంబించి రంగాజమ్మకు సందేశ మంపినదా! రంగాజమ్మ యనిన నెవరని యెంచినదో!"

రంగాజమ్మ భావనయే యాయనకుఁ బులకలు లేపినది.

"రంగాజమ్మ మధుర మోహనాద్భుత సౌందర్య శృంగారరస స్రోతస్విని. ఆమె నవ్వులేమి నవ్వులు! నవవికసిత పారిజాతప్రసవగుంఫితములు! నిండారు పండువెన్నెలసోగతీగెలు. ఆమె వీక్షణములు ముగ్ధ మనోహరములు. శివజటాటవీతటాసన్న స్నిగ్ధహిమాంశుశీతలములు. శ్రవణమధురములు. ఆమె మందస్మితస్నిగ్ధ సితాపాంగ రోచిస్సులు మర్మభేదనకరములు. ఆమెకును వీరికిని సంబంధమేమి? ఆమె శాపవశమున భూమికిదిగ్గివచ్చిన యమర్త్యభామిని. కావుననే యట్టి సమాధాన మొసఁగినది."

రాజు వెంకన్నను జూచినాఁడు. ఆయన యోజనలు చెదరి పోయినవి.

వెంకన్న :- ప్రభువు లేమియో యోజించుచున్నారు. నా రాక దానికేమైన భంగకరము కాదుగద?

విజయ :- లేదు, ఏమాలోచన లున్నవి!

వెంకన్న నేలపైఁ గూర్చుండినాఁడు. రా జాసనముపైఁ గూర్చుండు మనినాఁడు. వెంకన్న ప్రభువుల దయయున్న నేలయే యాసనముకన్న నెక్కు డనినాఁడు. ప్రభువు మాటాడలేదు.

వెంకన్న :— క్షేత్రయ్యగారి మధురభక్తి యనన్య సామాన్య మైనది.

విజయ :— అట్టిగానమధురిమను నేనెన్నడు నెఱుఁగను. ఆయన పదలాలిత్య మనితరసాధ్యము. కాని పెద్దిదాసుగారు చెప్పినటు లాయన మన తంజాపురాంధ్ర సారస్వతానుయాయిమాత్రము కారు.

పెద్దిదాసు పేరెత్తగనే వెంకన్న మొగము వాడినది. రా జది గమనించినాఁడు.

విజయ :— వెంకన్నా! పెద్దిదాసుగారు చెప్పినది నిజము కాదని నీయభిప్రాయమా? ఇంతలో నిశ్శ్రుతి వేమి!

వెంకన్న కృతకహాసమొనర్చి యనినాఁడు. "పెద్దిదాసుభావము నెవరు కాదనఁగలరు? ఆయనకున్న విచక్షణత యెవరికున్నది! అది కాదు. మీరుసాక్షాత్తు కృష్ణస్వరూపులు ఆయన నీలవర్ణుఁడు. మీరును నీలవర్ణులే. ఆయనకుఁ బదునాఱువేల గోపికలున్నారు. మీకును పదు నాఱువేల యువతులున్నారు. ఆద్వారక ప్రక్కన సముద్రమున్నది. మనతంజావూరు ప్రక్కన సహ్యజయున్నది. ఆయన కష్టమహిషు లుండిరి. మీకును నష్టమహిషు లున్నారు. ఆయన పాండవులకు సాహాయ్య మొనర్చెను. మీరు కర్ణాటాధీశ్వరుని నిలువఁబెట్టితిరి. ఆయన భగవద్గీత వ్రాసినకవి. తమ రాజాదిగ్రంథముల వ్రాసిన మహాకవులు, మా పెద్దిదాసు.

విజయరాఘవనాయకులకు వెంకన్న చెప్పుచున్న దంతయు నిజమే ననిపించినది. తనకును కృష్ణునకును నిజముగ భేదమేమి?

విజయ :— 'మా' యేమిటి? అవును. ఆయన నీకుఁ జుట్ట మంటివిగదా! అది యెట్టి చుట్టఱికము?

వెంకన్న :— మాకతఁ డేదో బంధువు.

విజయ :— మీకాయన యేదో బంధువా?

వెంకన్న :— అవును. పెద్దిదాసు చెప్పినమాటలు ప్రభువులు తాముగానిచో న్యాయమే కాని తామైనారు గనుక నాతని మాటలు యథార్థములు గాకున్నవి.

రాజు మనమునందు పెద్దిదాసుపైఁ గ్రోధము కలిగినది. కాని పెద్దిదాసనిన మాటలలో నిజములేక పోలేదనకొనినాఁడు.

విజయ :— నిజమేనయ్యా! మనమాయనకుఁ జేసినచో శిర శ్ఛేదము జేయఁగలము కాని యాయన యాత్మ నేమి చేయఁగలము?

వెంకన్న :— మీరు వైకుంఠమున కీశ్వరులు. ఆయనకు వైకుంఠము నీయవలదని నా ప్రార్థన.

విజయ :— వెంకన్నా! వైకుంఠము మనచేతిలో నున్నదా?

వెంకన్న :— ప్రభూ! తమ చేతిలోనే యున్నది. తమ హస్తములలోఁ బాదములలో శంఖచక్రము లున్నవి. హల కులిశాది రేఖ లున్నవి.

విజయ :— మేము పెద్దిదాసు నేమైనఁ జేయ కటులుంచుము. మా కుమారుఁడైన మన్నారుదాసు నేమిచేయఁజాలితిమి?

వెంకన్న మన్నారుదాసుపైఁ గొండెములు చెప్పుటకు సమయము చిక్కిన దనుకొనినాఁడు.

వెంకన్న :— ప్రభూ! నాపైఁ గినుక వహింపకుందు రేని, మన్నారుదాసు——

విజయ :— మన్నా రేమనినాఁడు? చెప్పుటకు సందేహింపఁ బనిలేదు.

వెంకన్న :— మన్నారుదాసుగారు మిమ్ములఁగూర్చి రకరకములుగ మాట్లాడుచున్నారు. మీరాయన తల్లిగారి నవమానించుచున్నారని, సల్పిన పాపములను గడిగివేయుటకు సత్కర్మముల నొనర్చుచున్నారని, స్త్రీలోలురని, యింకను ననేకవిధముల నిందించుచున్నారు.

రాజు మాటాడ లేదు.

వెంకన్న :— చెంగమలదాసు మాత్రము బుద్ధిమంతుఁడు. గుణవంతుఁడు. ఆయనకు మీరన్న నపరిమితమగు గౌరవాభిమానములు. మిమ్ములఁగూర్చి యెవరేని యేదైన ననుకొనినట్లు దెలిసిన వారిని శిక్షించిగాని విడువరు. అంతటి ప్రేమ! చిన్నితల్లి ధీరాంబికాదేవిగారు మిమ్ములఁ దమ ప్రాణసమానులనుగా జూతురు. ఆమెకు మీరేమి యొనర్చినను ఘనకార్యమే. రాజగోపాలాంబికాదేవిగారి కట్లుగాదు. ఆమెకు మీరు చంద్రరేఖఁ గొనివచ్చుట యొప్పలేదని. ధీరాంబికాదేవిగారు సంతసించినారు. ఆమె సద్గుణములప్రోవు.

మధ్యాహ్న ఘంటారవము వినవచ్చినది. వెండిబెత్తములవారు వచ్చి 'మహాప్రభూ! మధ్యాహ్నమైన' దనిరి. వెంకన్న

లేచినాఁడు. రాజుమనమున ధీరాంబికపైఁ బ్రేమ పెరిగివచ్చినది. ఆమెను జూడవలె ననుకొనినాఁడు. పరిచారికలు వచ్చి భోజనమునకు లెమ్మనిరి. వెంకన్న వెడలిపోయెను.

విజయరాఘవ నాయకులిరువుకు యువతులు కైదండయొసఁగ నంతఃపురాభిముఖులై వెడలినారు. అచట నొకకాంత బంగరుతంబుగ నిండుగఁ బన్నీరునించి దానితో వారి పాదములఁ గడిగినది. ఒక ముదిత పాదములతడి యొత్తినది. ఒక యువతి కాళంజిఁబట్టుకొని నిలిచినది. ఒక సకియ చలువపన్నీరు నించిన చికిలిబంగరుగిండి మహారాజుచేతి కందిచ్చినది. ఆయన ప్రసూన పరిమళమిళిత మధురోదకముల ముమ్మారు పుక్కిలించెను. అధరమును బావడచే నొత్తుకొనెను. అటుపై నిందిరామందిరమున రాజిల్లు రాజ్యేందిరకుఁ జేలుమొగిచి నమస్కరించెను. రాణు లాయన కెదురుగ నిలిచి తమకుఁ బరిచారిక లందిచ్చు నవరత్న నీరాజనము లొసంగిరి. పట్టమహిషి రాలేదు.

నిలువుటద్దమొకసుందరి చేతఁబట్టి నిలిచినది స్త్రీలు కడాని తట్టలుపట్టుకొని నిలుచుండగనే రాజు కొలువుశృంగారపుటాభరణములను సడలించెను. సరిగంచు చలువలఁ గట్టెను. చిన్నారిపొన్నారి, శ్రీరామతాళి, సన్నవజ్రముల కెంపురులు ధరించెను. అప్పుడు సింగపు మొగములతో నొప్పు చేసుకోలచే వెలయు విశాలనుగు భోజనశాలకు వచ్చెను. ధవళశంఖములు కాళములు మ్రోగినవి.

పూఁబోఁడులు కొందరు బోకుపుటటికలఁ దెచ్చి సరిగబంగరు తెలాదాటుననుంచిరి. కొందఱతివలు ప్రభువునకుఁ గుందనపు పీఠమున శృంగారపు పురతకాల్పరువు ఘటించిరి. ఫలకములు, రత్నకంబళ

ములు, తివాసులు, చక్కళిములు నమర్చిరి. మగరాల నిగరాలచే మలచఁబడి జిగిదేరుచున్న బంగారుసింగపు కోళ్ళతో నొప్పుచున్న యడ్డిగమీఁద పేరోదనపుఁ బెద్దబొడ్డువళ్లెరముంచిరి. ఆపళ్లెరమున కిరువైపులఁ గనక కదళీదళముల నుంచిరి. బటువులుగ, చౌకములుగ పట్టెలుగ ఘటియించిన బంగరుగిన్నెలుంచిరి. ఓరలఁ గీర, మయూర, దుత్తూర కోరక ముఖములుగఁ జేసిన క్రొత్తపెడి గిండ్లయందు కలువ పాదిరి తావుల గమగమలాడు చలువనీరముల నుంచిరి. అంచమోములమించు హరివాణములు, కంచములు, పళ్లెరములు, గంగాళములు, కదళీదళములు, కత్తెదొప్పలు, గిన్నెలు, ఓరలెరిగి రెండు బంతులుగ నమర్చిరి, కొండిక ప్రాయపు గుబ్బెతలు కొందరు భయభక్తులతో పళ్లెరముంచితిమని నివేదించిరి. అప్పుడు రాజు వేదండయాన కైదండఁ గైకొని బంగరుపీట డిగ్గి చీనిపట్టు గద్దిగమీఁద రాణులు పరివేష్టించి యుండ బంతిదీర్చి కూర్చుండెను.

గిలుకు మట్టియలు సన్నవిరవళు లీన నొకతె పచ్చడులు, జాళువాకడియములు సరిమోతప్రోయ నొకయువతి శాలితండులపుఁ బ్రసాదము, ముంగామురంబులు మెఱయ నొకతరుణి బంగారుఛాయల పప్పులు, సందిదండలు ప్రోయఁగ నొకవనిత సద్యోఘృతమును దెచ్చి వడ్డించిరి.

సరిపెణలు తడఁబడుచుండగ నొక ముద్దియ వత్సరముగ శాకపుఁ గూరలు, ఒక లతాంగి యప్పడములును నువుపొడియు హావణించిన కప్పురపుకోడి, ఒకతె కరివేపపొడిఁ జల్లి తురిమిన టెంకాయఁ జేర్చి కమ్మని నేతిలోఁ బొంకముగఁ దాల్చిపొడగిన కుంకుమకోడి, చణక చూర్ణము మినపచూర్ణము సగములుగఁ గలిపి మెదించి కమ్మగ వండిన కస్తూరి కోడి నొకసుందరియు, వేఱొకసుదతి చీనిచక్కెరఁ జల్లిన

నవనీతఖండములఁ గలిపి మృదుపాకముగఁ జవులూరునట్లుగఁ జేసిన పాల కోడియు, ఒకపడఁతి లశునఖండములు, పలాండు ఖండములు వేపుడు పోళ్లును గలయఁజల్లి యొనర్చిన కట్టుకోడిని, నులువకోడినిఁ దెచ్చిరి.

మృగమద ఘనసార మేళనజనిత ఘుమఘుమ వాసనలు భవనమంతట వ్యాపించ నృపభోగ్యమైన పన్నీరు పాయసము నొకచకోరాక్షి, చపలాక్షి యొకర్తు వెలిచెలకఅకుట్లు, వెన్న చక్కెర, చికిలించి వండినచేపల యూర్పు. జావత్రి, కురాసాని యోమంబు, వేపుళ్లు, కొలనుఱివిత్తులుఁ గూర్చి రంజిలునట్లు చేసినపిరంజి నొక కంజాక్షియు, వడియములు వసకలిపి వండినపొడికూర లొకపొలతుకయుఁ దెచ్చియుంచిరి. వెలిచెల పూరేళ్ల విలసిల్లు చలువయాన మొక్కకనకయు, క్రొందునుకలుచేసి క్రొవ్విన వేటకందనకాయఁ దక్రంబునఁగడిగి, జంబీరసార సేచనముఁ జేసి, గంబూర కస్తూరులు కలిపి వసవైచిన యుప్పురన మొక రొయ్యారియు, అప్పడములును వడియములును వైచి, కప్పురపుఁ దావులు ఘుమ్మనునట్లు వండిన చిక్కుడుకాయరొయ్య యూరొప్పక తలిరుఁబోడియుఁ గొనివచ్చిరి. బిత్తరి యొకర్తు పేణీలు, మత్తకాశిని యొకతె మండెగలు, లలనామణియొకతె లడ్వములును, పూర్ణకలశము లొకకలికియు, ఒకసకియ వెన్నకజ్జాయమును, మకరలోచన యొకతె మణుగుఁబూలును, అతివయొకతె తెలియగారనములును, సతియొకర్తుక పారసత్తులును, ఒక కలకంఠి కరివడలును, నీలనేత్ర యొకతె దధి వడలును, ఒకరమణి యామ్రపువడలు, ఒకకోమలి వప్పాకుడుములును, వరుసగఁ దెచ్చివడ్డించిరి.

తెలకుక్కరొట్టె, వంకాయరొట్టె, చలువలుచిందఁజల్లు సాంబారు రొట్టె, తీయటు పాలు, తని పాలు, తెంకాయ పాలు, గరగరనగు జిలకఱపాయసము, పాలువైచిన చలువపాయసము, సురభిళమగు సొజ్జ

పాయసము, కమ్మని శిఖరిణులుకలిగిన వంటకములం గొందరుకొమ్మలు దెచ్చిరి.

రసభరితమ్ములగు రసదాడిపండ్లు కుసుమాస్త్రమును మించు నొక బోటియు, చిలుపచిలుప తేనెలు చిలికెడు పనసతొనలొక గంధసింధుర యానయు, తేనెలోవైచిన తీయమామిడిపండ్లు, ద్వీపాంతరపు ద్రాక్ష పండ్లును, కర్జూరములు, నిగనిగలుదేరు నేరేడుపండ్లు, పగడములవలె జిగజిగలాడు రేగుపండ్లు, గేదంగిచాయల కిత్తడి పండ్లు, పాలపండ్లు, దోసపండ్లు వింతరుచులనీను వెలగపండ్లు, కెంపులనలెనున్న దాడిస పండ్లు, తళుకు చీనికడాని తట్టలనుంచి తీసుకొనివచ్చిరి. చొక్కమగు వెన్నరుచులు పిసాళించు మీగడచట్లు, జంబీరసారము, మితముగ లవణము, శొంఠి, ఏలకి పొడివైచి వట్టివేళ్ళచే తావులుగట్టిన నీరు మజ్జిగ నొకభామ తెచ్చినది. వీనినన్నిటిని మొదల శ్రీరామభద్రున కర్పణముంజేసి ప్రభువు తనరాణులతో భోజన మొనర్చెను.

పట్టపురాణి రానందుల కాయన కోపముగనున్నాడు. ఏలనో రాజు సరిగభుజింపలేదు. శీతాంశువదన లిరువురు నేగిండ్లువంపం జేతులుకడిగెను. శుద్ధాచమనంబుచేసి, తులసిభక్షణ మొనర్చెను. శత పదన్యాసము సల్పెను. బాలరామాయణ పఠన మొనర్చెను. జాళువా బంగరు సరిగ పనులు దీర్చిన గద్దియమీంద కూర్చుండి కప్రపుందాంబూ లముం దన దేవేరులతో స్వీకరించెను. అప్పుడు ముత్యాల హారతులు రాజున కెత్తిరి. రాజు తన విశ్రామభవనమునకుంబోయెను. ఆయన భోజనమేచేసినటుల లేదు. వంటకత్తియలు తమ వంటకము లలో నేదేని పొరపాటు జరుగలేదుగదా యని సభయనేత్రలైరి. అంతఃపురదాసీలు పలువిధముల గుసగుసలు వోయిరి.

సాయంకాలమైనది. అస్తాచలోన్ముఖుఁడగు దినమణి రాజునకుఁ బ్రియామార్గగామిత్వముఁ బోధించుచున్నాఁడు. రాజసందర్శనమునకుఁ గువలయము త్వరపడుచున్నది. ఆకాశమున దూరదూరముగ నల్లనిమబ్బులు తారాడుచున్నవి. ప్రభువు తన సౌధోపరిభాగమున నిల్చినాఁడు. ఆయనదృష్టికిఁ దూరమునుండి మసకమసకగ ధీరాంబికా సౌధశిఖరాగ్రము కనుపించుచున్నది. ప్రొద్దున నామెనుగూర్చిన వెంకన్న సొగడ్త తలఁపునకు వచ్చినది. ధీరాంబికవద్దకుఁ బోవుదమనుకొనినాఁడు. సరాసరి స్నానపుగదికిఁ బోయి యచటనున్న బంగరుగద్దియపై నాసీనుఁడైనాఁడు. అచట నున్న సుందరీమణులు రాజు కనుసన్న జంతాయికముగ బంగరుపలక పీట నమర్చిరి. పరిమళములు వెదజల్లు పన్నీటికొప్పెరలు వానివద్ద కడానితంబుగలు నుంచిరి. జలకమ్మునకుఁ బ్రభువును హెచ్చరించిరి. ప్రభువు వేదండ మున్న యొకముద్దియ రాజునకు రత్నపాదుకలు దొడిగినది యువతుల సాహాయ్యమునఁ బీటదాఁక మెల్లననడచి రత్నపాదుకలు సడలించి పీటపైఁ గూర్చుండి జలజాక్షు లందిచ్చు తంబుగల నందికొని చలువ పన్నీట మజ్జన మాడెను. యువతులు చలువదువ్వటములఁ దడియొత్తిరి. బంగారు జరిగ దుప్పటి చారిగట్టి, బంగరుపూలుగుట్టిన యంగీతొడిగి, చెంగావిజరీరంగుగల యుత్తరీయమును భుజము మీదుగ జారునట్లు వైచుకొనెను. అటనుండి యిందిరామందిరమునకు వచ్చెను.

అచటి స్త్రీలు ప్రభువులఁ గనకపు గద్దియపై గూర్చుండఁజేసిరి. ఒకతె జవ్వాది వాసనల విరజిమ్ము తైలమును రాచి నెఱికురులదువ్వి సిగవైచి ముడుపులు చుట్టినది. వేరొకతె చిగురుచందురు కావిజిలుగు రుమాలసిగ చెంపకడఁ జారఁగట్టినది. చికిలిముత్యపుఁదురాయిఁ బెట్టినది. కట్టాణిముత్యముల కంటసరులు, వజ్రంపుచేసరులు, హెచ్చు

వెలగల సోగము త్రియవు టొంట్లు నలంకరించినది. లలాటమున మృగ నాభితిలకముఁ దీర్చినది. గోవజవ్వాది, కుంకుమ, కప్పురముఁ గలిపి పన్నీట మర్దించిన కలపమలందినది. కెంపులు చెక్కిన పిడిగలిగి. పలక వజ్రములు తాపఁబడి కళలు దేరెడు సద్దకత్తి ధరింపనిచ్చెను. పూఁబంతి యొకడు చేతికిచ్చినది.

ఒక సుకుమారి పురతకాల్పాపోసులు తెచ్చి మునివ్రేళ్ళఁ దొడిగినది. అడపపుఁబడతి యందిచ్చు కప్పురపుముడుపు లందుకొనెను. ఇట్లు తన శృంగారాలంకరణము పూర్తిగావించుకొని యొక జాత్యశ్వముపై ధీరాంబికాసౌధమునకు బయలు దేరినాడు.

ప్రభువురాక తల్లికొడుకుల కిరువురికి నాశ్చర్యమైనది. ధీరాంబిక యానందమున కవధిలేకుండెను. ఆమె రాజునకుఁ గర్పూర నీరాజన మిచ్చినది. హేమకలశములోఁ జేటిక జలము వోయ పాదములు గడిగి తన జరీపూలుకుట్టిన తెలిపైట చెఱగుతోఁ బాదము లొత్తినది. రాజామెను బలువిధములఁ బ్రశంసించినాఁడు. రాణికానందము తల మునకలుగ నున్నది.

రాజు :— ధీరా! మీ మిచటికి వచ్చి చాలకాల మైన దను కొందుము.

ధీరాంబిక: — ప్రభువు లెల్లపు డిచటనే యున్నటు లుండును. తమరు నాసదనమున కేతెంచుటయే యనుగ్రహము.

రాజు మనమున రాణిమాటలకు సంతసించినాఁడు. ఆయనకు ధీరయుపైఁ బ్రేమ యధికమైనది. ఆమె యింతశాంతమతి యని తా ననుకొనలేదు. నిజముగఁ దా నచటికి వచ్చినది చెంగమలదాసు పుట్టుకలకు ; మఱి రాలేదు.

రాజు :— ఓసిధీరా! అందరు భార్యలును నీ వలెనే యున్న నెంత బాగుండును.

ధీరాంబిక :— మహాప్రభూ! వారిబిడ్డలు యువరాజులు; వారు పట్టపుదేవేరులు. నాబిడ్డఁడు వట్టి రాజకుమారుఁడే.

రాజా :— చెంగమలుడు గూ త్రము యువరాజేల కాఁగూడదు?

ఈ మాట వినుటతోడనే ధీరాంబికకు వెంకన్న చెప్పిన జోస్యము జ్ఞప్తికి వచ్చినది. ఒక్కసారి కనులుమూసికొనినది. రాజు ధీరాంబికయింట భోజనముఁ జేసినాఁడు. వారిరువురును గడచిన యనుభవములను దవ్విపోసికొనుచు వినోదములఁ బ్రొద్దుపుచ్చిరి. రాజు తెల్లవారుజాముననే లేచి తన సౌధమునకు బయలుదేరినాఁడు. రాణి యాతనకు నమస్కరించినది రాజామెచిబుకమును స్పృశించి ముద్దిడుకొనినాఁడు. కేళిమందిరము దాఁటి యీవలకు వచ్చెను. చెంగమలదాను తండ్రికి సాష్టాంగనమస్కారముఁ జేసినాఁడు.

రాజు :— నీవింకను మేలుకొని యుంటివా?

చెంగ :— నాతండ్రి, నాప్రభువు, సాక్షాత్తు మన్నారుదేవుని యవతారము నాయింటనుండ నేను నిద్రపోయి యపచార మొనర్పఁగలవా?

కొడుకునకుఁ దనయందుగల భక్తిశ్రద్ధలఁ జూచినప్పుడు రాజున కానందము, ప్రేమ పొంగివచ్చినవి. కొడుకు శిరము ముద్దిడుకొని మాయామోహాధుఁడై రాజవీథిని బయలుదేరినాఁడు. "వెంకన్న చెప్పిన దక్షరములనిజము. ధీర యెంతసుగుణవతి! చెంగమలునికి నాయం దెంతభక్తి!" యనుకొనినాఁడు. రాజవీథిలో నక్కడక్కడ నమ్ముజ

సంచార మున్నది. కొంతదూరమున నొక కుక్క రాజును జూచి యఱచినది. రాజు పోవుచునేయుండెను. కొన్ని గృహములందు మేలు కొలుపు పాటలు, భజనలు వినవచ్చుచున్నవి. ఆకసమునఁ గొన్ని నక్షత్రము లస్తమించుచున్నవి. కొన్ని యుదయించుచున్నవి. కొంత బాట గడచుసరికిఁ బుణ్యాంగనాముఖములు లెదురైనవి. రాజు సంతసించినాఁడు. రాజసౌధముఁ జేరునప్పటికి దిక్కులన్నియుఁ దెల తెలనైనవి. రాజు సరాసరి తనసౌధోపరిభాగమున కేగినాఁడు. ప్రాతరుదిత బాలభాస్కర ధవళారుణ సువర్ణదీధితులు నక్షత్రముల వెలుఁగులఁ బరాస్తమొనరించినవి.

౧౨

ఉదయవేళ. పెద్దిదాసు తనయారామమునఁ గృష్ణార్చనకై పువ్వులఁ గోయుచుండెను. రాయసము వెంకన్న వచ్చినాఁడు. పెద్దిదాసితఁ డింతప్రొద్దు మొగమునన వచ్చినాడేలనో యనుకొనినాఁడు.

పెద్దిదాసు :— ఈనాఁ డింత ప్రొద్దుననే వచ్చితివి !! నీకేమియు తొందరయున్నదా ?

వెంకన్న :— మిమ్ముల దర్శించి చాలకాలమైనది. అదియుఁ గాక నేనీపురము వీడి కొంతకాలము కార్యాంతరమున వెడలవలసి యున్నది. అందుచే మిమ్ముల నొకసారి సందర్శించి పోవుదమని వచ్చితిని.

పెద్దిదాసు :— ఈ పురము వీడి యెచటి కేగెదవు ?

వెంకన్న :— మధుర——————కాదు పెనుగొండ.

పెద్దిదాసునకు వెంకన్నవాలకము నానాఁటికి వివర్ణముగఁ దోఁచినది.

పెద్దిదాసు :— ఊరిపేరు చెప్పుట కిట్లు తడఁబడుచున్నావు. నీ మనస్సు స్వచ్ఛముగలేదు. నీ వేకో మనమునందు దుర్భావనఁ జేయుచున్నట్లున్నావు. నీజన్మ మెట్టిదో కాని బుద్ధివచ్చినదాది పిల్లిమీఁద నెలుకను, ఎలుకమీఁద పిల్లిని నెక్కించుచుందువు. నీవాలకమే యట్టిది.

వెంకన్న తానచటికేల వచ్చితినా యనుకొనినాఁడు. తనభావము లాయన కెట్లు తెలిసినవో! అతనిలోని ధైర్యము సడలిపోయినది. మరుక్షణమున గంభీరతను దెచ్చుకొనినాఁడు.

పెద్దిదాసు :— నీవు విజయరాఘవనాయకులను మాత్రము పరమేశ్వరునివలె భావింపుము. ఆయన గుణసంపన్నులు ధీశాలులు. కళాభిజ్ఞులు. ఆశ్రితకల్పకము. ఆయనగారి కెట్టియపకార మొనర్పఁ జూచినను చెడిపోయెదవు.

వెంకన్న :— మీరిన్ని విధములఁ బొగడుచున్నారు. వారియందు దోషములే లేవా? తను యగ్రజు లిరువురికను లుపేక్షించినారే! అది దోసముకన్న దోషము. గతయుద్ధమున మిత్రునివలె మెలఁగుచు మధురచెంజి నాయకులను నమ్మించి నడియుద్ధమునఁ బార్శ్వభంగ మొనర్చిన ద్రోహము దోషము కాదేమి? తా మీ వయస్సున నట్లు విలాసములందు మునిఁగి తేలుచు బట్టఁపురాణి నవమానించుట దోసము కాదా? అట్టిప్రభువును బరమేశ్వరునిగ భావింపవలెనా?

వెంకన్న ధోరణికిఁ బెద్దిదాసు కుపితుఁడైనాఁడు. వీఁడసాధ్యుఁడు. రాజునకుఁగూడ నేదైనఁ ద్రోహముఁ జేయఁ దలఁచెనోనినాఁడా!" పెద్దిదాసు కోపముఁజూచి వెంకన్న నవ్వుచు ననినాఁడు. "మన్నారుదాసు

మీాశిష్యుఁడు. ఆయన ప్రభువునుగూర్చి యథార్థముగ నిందించినను మీాకుఁగోపమురాలేదు. నే నూఱక నవ్వుచు ఛలోక్తిగ ననినమాటల కింత యాగ్రహింతురేమి ?''

పెద్దిదాసు :— నీమాటసరికాదు. మన్నారాయన కుమారుఁడు. ఎట్టి మనస్పర్ధలున్నను ప్రభు వాయనతండ్రి. ఒక సమయమున నాగ్రహ పడినను వేఱొకతరిఁ గలియ గలరు. వారిభావము లేకము కాగలవు. వారియందలి పితాపుత్రసంబంధము నశింపనిది. నీ వన్నచో నట్లు కాదు. నీవునియోగివి. నీవు గుండెయందు విషమునుంచుకొని పైకి నవ్వుచు మాటాడఁ గలవు.

వెంకన్న :— మీారుమాత్రము నియోగులు కారా? నన్నని నచో మిమ్ములనని నట్లుకాదా?

పెద్దిదాసు — అదికాదయ్యా! నేను రాజులకునియోగిని గాను రాజగోపాలునియోగిని.

వెంకన్న :— బాగున్నది. ఆస్థానమునందలి కవులందరును నంపాదించుకొనుచున్నారు. అందుచే వారందఱకు రాజుగారిమీాద గౌరవము. రాజునకు వారిమీాద ప్రేమ. మీారనినచో నాయనకుఁ గోపముగఁగూడ నున్నది. అయనపై మీాకింత యభిమాన మెందులకు?

పెద్దిదాసు :— నా కాయనపై నభిమానముకాదు. ఈ రాజ్యముపై నభిమానము. ఇది తెలుఁగువారి రాజ్యము. నేను తెలుఁగు వాఁడను. నా భగవత్సంకీర్తన మంతయుఁ దెలుఁగుననే చేసితిని. నాయేలిక తెలుఁగువాఁడు. ఈ తంజావూరు సురక్షితము గానిచో నా తెలుఁగుమర్యాద పోవును. నా తెలుఁగు గొప్పతనము పోవును. నా తెలుఁగునకు స్థానమే యుండదు. అది నశించిపోవును.

పెద్దిదాసునకుఁ దెలుఁగనినఁ బట్టరానిగౌరవము. తెలుఁగును దిరస్కరించువారనిన నాయనకుఁ గిట్టదు. తెలుఁగునకైన నవమానము జరిగినచో నాయన యల్లాడిపోవును. తెలుఁగుపేరెత్తిన నాయన కావేశ మెత్తును. పెద్దిదాసు చెప్పుకొనియే పోవుచుండెను. వెంకన్న తలవంచుకొని మారాడక కూర్చుండెను. అతని మొగము క్రూరత్వమును వెలిఁ జిమ్ముచున్నది.

పెద్దిదాసు :— విజయరాఘవనాయకులు తెలుఁగువారుకావున నే క్షేత్రయ్య యిచటికి వచ్చినాఁడు. కూచిపూడిభాగవతులు వచ్చి తమభరతశాస్త్రము నిచట వెదజల్లినారు. చేమకూరవెంకన్న వంటి కవి తంజాపూరునకు వన్నెఁ దెచ్చినాఁడు. తెలుఁగుప్రతిభ దక్షిణము వఱకు వ్యాపించినది. తెలుఁగుభారతి మధురభారతి. తెలుఁగు సరస్వతి సుకుమార సరస్వతి. ఆమె నవరసమూర్తి. సంస్కృతము తరువాత మఱల మహాభాష యనునదున్నచోఁ దెలుఁగుభాష యొక్కటే. ఇంకొకటి లేనేలేదు. సంస్కృతమును యథాతథముగఁ దీసుకొనిన దొక్క తెలుఁగు భాషయే. యజ్ఞనారాయణ దీక్షితులు, రత్నఖేట దీక్షితులు మొదలగు సంస్కృతకవుల ముఖసీమలందు గీర్వాణవాణి తెలుఁగు మెత్తఁదనము నలవఱచుకొనినది. ఆ తెలుఁగుభాష శ్రీకృష్ణదేవరాయలవారి దయావిశేషమున దక్షిణమున వెలసినది. ద్రావిడులను నాగరికులనుగఁ దీర్చిదిద్దినది. వారి యాచారవ్యవహారముల కొక రూపము నిచ్చినది. ఆ మధురభారతి యనేక కనకాభిషేకములందినది. ప్రభువులు బోయీలుగఁ బల్లకి నెక్కినది. అట్టి తెలుఁగునకుఁ జేటొనర్ప యత్నించకుము.

వెంకన్న :— [illegible] తెలుఁగువారే కదా ?

పెద్దిదాసునకు వెంకన్న దుష్టబుద్ధి తెలిసిపోయినది. "ప్రభు వీతని కౌటిల్యముఁ దెలియలేకున్నాడు. ఎవ్వ రెట్లు తెలియఁగలరు? వీని తత్త్వమే యిది. విశ్వాసద్రోహి. అయ్యో! తంజావూరున కెట్టి కష్టదశ ప్రాప్తించనున్నదో" ఆయనకు వెంకన్నపై కోప మతిశయిత మైనది. తన యావేశముఁ బట్టలేకపోయినాడు.

పెద్దిదాసు :— వెంకన్నా! నీయాలోచనలు కుటిలములు నీ కీ నడత మంచిది కాదు. నీవు విచిత్రపుఁజావు చచ్చెదవు సుమీ! నీవంటివా రింతకుమున్ను బాగుపడినది లేదు. ఇకముందు బాగుపడు నదియు లేదు.

వెంకన్న వికటముగ నవ్వినాడు. ఆ నవ్వులో నొకవిధమగు నాందోళన లేకపోలేదు. పెద్దిదాసు కనులు ధగధగలాడుచు మండు చున్న చింతనిప్పులవలె నున్నవి. ఆయన చూపులు వెంకన్న శరీరమం దంతటను బ్రసరించి దహింపఁజేయునట్లున్నవి.

వెంకన్న :— రాజుపై మీకింతటి ప్రేమ గలదు. తంజావూ రనినను, తెలుఁగు సారస్వత మనినను నింత యభిమాన మున్నది కదా! మీ భక్తియేమి? మీ రెట్టిభక్తులు? మీకు రాష్ట్రాభిమానము వదలలేదు. విశ్వప్రేమ యెట్లలవడును?. విశ్వనాథునిఁ ధుం దనన్యత్వ సిద్ధి యెట్లు పొసగును?

పెద్దిదాసునకుఁ దనభక్తినిగూర్చి విమర్శించునరికి దుఃఖము పొంగి వచ్చినది.

పెద్దిదాసు :— తల్లియందు పూజ్యభావ మలవడినఁగదా పరవని తలయందు మాతృదర్శనముఁ జేయఁగల్గుట 'న్వాయంతీర్త్వావరాంస్తార యతి' యనినారు పెద్దలు "రాష్ట్రాభిమానము మాతృభాషాభిమానము

లేని విశ్వప్రేమ కర్థమేమి? ఇంటఁగెలిచి కదా రచ్చఁ గెలువవలసినది? రాష్ట్రాభిమాన ముండనే వలయును. కాని యది విశ్వశ్రేయస్సాధనయుం దొకసోపానమాత్రముగ వినియోగపడవలయును. ఆతంకకారి గారాదు. మూలమేలేని వృక్షమునకు శాఖావిస్తరణ మెట్లు? స్వరాష్ట్రమునం దును, స్వభాషయందును నభిమాన ముంకితీరవలయును. కాని యది దురభిమానముగఁ బరిణమింపరాదంతియే. వివిధదేశములందలి భావౌన్నత్యమును స్వీకరించి స్వకీయ భారతి నలంకరింపవలెను. మన సంస్కృతిని, మన సుడికారమునందలి మధురిమను నితరులకు వితరణ మొనర్పవలెను.

వెంకన్న :- అది భక్తియా లేక దుఃఖమా?

ఆతని ధ్వనిలో వెక్కిరింత, పరిహాసముఁ బ్రతిబింబించు చున్నవి. పెద్దిదాసు దుఃఖవివశుఁడై కూలఁబడి వలవల నేడ్చినాఁడు. ఏమియు మాటాడఁజాలకుండెను. గగనమండలమున నాకస్మికముగ నొక కరాళకాలమేఘము తోఁచి తళుక్కున మెఱసినది. పెద్దిదాసు తలయెత్తి చూచినాఁడు. ఆయనయొడ లాయనకుఁ దెలియుటలేదు ఆమొగిలుఁ జూడఁగనే గోపాలసాక్షాత్కార మైనట్లైన దాయనకు. ఆయనహృదయము భక్తితరంగిత మైనది. నీలమేఘసువర్ణా! రాజ గోపాలా! జగదేకసుందరా!" అని యఱచినాఁడు. ఆయన నయన ద్వయమునుండి యానందబాష్పవృష్టి కురియుచున్నది. క్షణక్షణము నకు భక్త్యావేశవిహ్వాలత యతిశయించుచున్నది. లేచి నిలిచి చిందులు వేయుచు పాడుచు నృత్యమొనర్ప నారంభించినాఁడు.

దయచూడరా! మురదమన! కలుషశమన!
వశాకేలరా! బాలగోపాల! రాజగోపాల! కరుణాలవాల!
చదల్ల కడుపులోన మెల్ల కదలు నన్నని వెలుఁగ!
ఉదితాఘదనుజ మహోదరమునఁ గ్రుచ్చుకొన్నయలుగ॥

జలజల వాన కురియ నారంభించినది. పెద్దిదాసటులే భావావేశమున నృత్య మొనర్చుచుండెను. వెంకన్న యటనుండి వెళ్ళి పోయెను. ఆ వానలోనే ప్రయాణముఁ గట్టినాఁడు. ఆ దినమెల్లఁ బ్రళయముగ ఫెళఫెళార్భటులతోఁ బెనుగాలి వీచుచునే యున్నది. కడవపోతలుగ వర్షించుచునే యున్నది. కాలమేఘము లాకసమునంతయు నాక్రమించెను. దారి కనిపించుటలేదు. ఝంఝూప్రకంపనములు మహావృక్షములను గూకటివ్రేళ్ళతోఁ గూల్చివేయుచున్నవి. క్షణక్షణమునకును మేఘనిర్ఘోషములును, అశనిపాతములునుగ నున్నది. వెంకన్నకేమియుఁ దోచుటలేదు. మార్గమున నెన్నియో గర్తములలోఁ గూలినాఁడు. పెనుగాలికిఁ దూలిపోయినాఁడు. తడిసి ముద్దయై వడవడవణకి పోవుచున్నాడు. బట్టలన్నియు బురద యైనవి. ఏ వృక్షము మీదఁ గూలునో! ఏ యశనిపాతము తనపై నగునో! విసురుగాలికిఁ దానే చెట్టును డీకొనునో! కటికచీకటి. ఏమియుఁ గానవచ్చుట లేదు. భయకంపిత గాత్రుఁడైనాఁడు. తన వెనుక మహాసైన్యములు పరువెత్తి వచ్చినట్లు, పిశాచగణము నాట్యముఁ జేయుచున్నట్లు, రణదుందుభులు మొరయుచున్నట్లు రకరకములుగ ధ్వనులఁ జేయుచు వర్షము పడుచున్నది. బ్రహ్మాండములు బ్రద్దలైనట్లు, కనులు మిరుమిట్లు గొలుపునట్లు మెఱుపులు మెఱయును. అంతలోఁ దిరిగి యాంధ్యము. వెంకన్నకు భయ మెక్కుడైనది, తనకాలి నేదో చుట్టుకొనినది. విదలించినాఁడు. పడిపోలేదు. చేతితోఁ దీసిపారవైచినాఁడు. మెత్తగ నున్నట్లున్నది. మెఱుపు మెఱిసినది. అది పాము. వెంకన్న దేహము నిలువెల్ల జలదరించినది. పరువెత్త నారంభించినాఁడు. అతని కాళ్లలో సత్తువ సన్నగిల్లినది. తా నేదిక్కునకుఁ బోవుచున్నాడో తెలియుట లేదు. ఒక నదియొడ్డునకు వచ్చినాఁడు. నదిలో నొక పిడుగు పడినది. నీ ళ్ళాకసమెత్తు లేచినవి. నదిని దాటు టసాధ్యము. ఎటు పోవలెనో!

పొలిమేరలు కడతేరిపి లేకుండెను. వెంకన్న రొయికచేఁ గూలఁబడి పోయినాఁడు. ఆకలి మిక్కుటముగ బాధించుచున్నది. తనదైవము దూరుకొనినాఁడు. ఎవరో తన్ను నమీపించిన ట్లనిపించినది. తనమీఁదఁ జేయి పడినట్లైనది. వెంకన్నకు ధైర్య మంతరించినది. దయ్యాము కాదుగద ! కెవ్వునఁ గేకవైచినాఁడు.

వ్యక్తి :— భయపడకుడు.

వెంకన్న కొంచెము తమాయించుకొనినాడు.

వెంకన్న :— నీవెవరవు ?

వ్యక్తి :— గొల్లవాఁడను బాబూ ! మా యింటికి రండు. మాయిల్లిచటికి చాల దగ్గరలో నున్నది.

వెంకన్న తనకీప్రాపుఁ గలుగఁజేసిన దైవమును స్తుతించినాఁడు. ఇరువురును వానియింటి కేగిరి. గొల్లవాఁ డెండుచిదుకుల మంటవేసి నాడు. వెంకన్న చలి గాచుకొనినాడు. గొల్లవాఁ డిచ్చిన రొయిక గొంగళిని గట్టుకొని బట్టలు పిండి యారవైచుకొనినాడు. అతఁడు కొన్ని మేకపాల నిచ్చెను. వెంకన్న వానిని ద్రావి క్షుద్బాధఁ దీర్చు కొనినాడు.

గొల్లవాఁడు :— బాబూ ! మీదేయూరు ?

వెంకన్న :— తంజావూరు.

గొల్లవాఁడు :—తంజావూరా ! బాబుగారూ ! విజయరాఘవ నాయనయ్యగారు కులాసాగానున్నారా ? ఆయన యెంతమంచిరాజులు. ఆయన నొకసారి వేటకు వచ్చినారు. పెద్ద గాలివాన వచ్చినది. ఆ యడవిలో వారి పరివారమంతయుఁ జెల్లాచెదరైనది. ఆయన,

ఆయనగుఱ్ఱమునుమాత్రమే మిగిలిపోయిరి. వానతోఁ దడిసి ముద్దయై వణికిపోవుచుండిరి. గుబురుగానున్న రేంకచెట్టున్నది. ఆచెట్టు నాఆధారా చేసుకొని నేను నుంచున్నాను. రాజాగారిని చూచి నే నాచెట్టుక్రింద నాయనను నిలిపి వానలో నిలబడినాను. ఆకొంచెపు మర్యాదకు, ఆయన నాకొక యూరు నిచ్చెదమనినారు! నాకేల ప్రభూ! నావృత్తి నాకు చాలుననినాను. రాజాగారంతతో నూరుకొనలేదు. నాకైదు వందల గొఱ్ఱెలను కొని యిచ్చినారు. నే నిపుడు వాని మొరువులను చేలకుఁ గట్టుచు వానివలని యాదాయముతో సుఖముగ బ్రతుకుచున్నాను. బాబుగారూ! రాజాగారితో నేదైన పని కావలయుననిన నెంతెంతవారును నావద్దకు వచ్చెదరు. వారు నాపలుకుబడి నుపయోగించుకొందురు దొరా! ప్రభువులు నామాట యనిన నిప్పటికిని మన్నించెదరు. ఆమాత్రపు టుపకారమున కిలాటి దయఁజూపు ప్రభువు లుందురా? మాదొర సాక్షాత్తు దేవుఁడేను. మీరిప్పుడు వెళ్లున దేయూరు?

వెంకన్న మాటాడలేదు. అతని గుండెలో నొక సన్నని ఆశా తరంగములేచి మెలిక తిరిగినది. కాని వెంటనే సమసిపోయినది.

గొల్లవాఁడు :— బాబూ! మాటాడరేమి?

వెంకన్న :— ఏమిటి? నీవేమన్నావు?

గొల్లవాఁడు నవ్వి యనినాఁడు, "మీరువెళ్ళున దేయూరు?"

వెంకన్న :— మధురకు పోవలెను.

గొల్లవాఁడు :— మధుర! మధురలో [illegible] బాబూ! [illegible] నా[illegible]ల వారికిని మన ప్రభువులకును సరిపడదు; [illegible] పని బాబూ!

వెంకన్న "గొల్లవానికీ విషయములన్నియు నెట్లు తెలిసినవి? వీఁడెంత ప్రభుభక్తికలవాడు" అనుకొనినాడు.

తెల్లవారినది. వెంకన్న నదిదాటినాడు. సాయంకాలమగువరకు మధురచేరుకొనినాడు. మీనాక్షీదేవియాలయ హేమశిఖరము మబ్బులలో మెఱుపువలె మిలమిల లాడుచున్నది. వెంకన్న దేవ్యాలయమునఁ బ్రవేశించినాడు. అమ్మవారు మణిమయ సువర్ణాభరణ శోభితయై యానందప్రదముగ నున్నది. అమ్మవారి దరహాసితవదనారవిందము నుండి వెలువడు కృపాకటాక్ష వీక్షణము వెంకన్న హృదయమునకుఁ బరిహాసము వలె ననుభూతమైనది. ప్రసాదముఁ దీసికొని యీవలకు వచ్చినాఁడు. తూర్పువైపున మండపమున నతిభయంకరాకారులు, క్రోధలిప్తతామ్రనేత్రులుగ వికటాట్టహాసములు చేయుచున్నట్లున్న రెండుప్రమథులప్రతిమ లున్నవి. వానినిఁ జూచి వెంకన్న చలించి పోయినాడు.

మరునాఁ డుదయమునఁ దిరుమలనాయకుని యాస్థానమునకు వెళ్ళినాడు. సభాభవనమునకుఁబోయెను. ఆ సభాభవనము సర్వభారత దేశప్రసిద్ధమైన కట్టడము. పూర్వము ధృతరాష్ట్రుఁడు దుర్యోధనునకుఁ గట్టించి యిచ్చిన సభయిట్టిదే. విజయనగరముననే యిట్టి సభ లేదట, ప్రాచీన శిల్పవిద్య యెఱిఁగిన యొక పరమవృద్ధుఁడగు శిల్పి యీ సభా నిర్మాణమును జేసెనఁట. ఆ సభను కట్టించుటచేతఁ దిరుమలనాయకుఁడు మహాకీర్తిమంతుఁ డయ్యెను. చంద్రగిరి సభకూడ నట్టిదికాదు. వెంకన్న సభాద్వారమునకుఁ జేరినంతనే యచటి దౌవారికులందఱు చిఱునవ్వులతో వెంకన్నను గౌరవించిరి. ఈ వెంకన్న యెంతటివాఁడో! వెంకన్నను జంద్రగిరి కోటలో నడ్డగించువారు లేరు. తంజావూరి కోటలో నడ్డగించువారు లేరు. మధురసభలోనికేగ నడ్డుపెట్టువారు లేరు. సభలోని

కేగినంతనే యొక విసీలమేఘమాలాపరిరమ్యగగనభాగమున కేగినట్లుం డెను. ఏఁబదిధనుస్సుల దైర్ఘ్యము, నలుబదిధనుస్సుల వెడల్పుంగల యాసభామధ్యభాగమున కిఱుప్రక్కలను పర్వతోచ్ఛ్రయతకల స్తంభ ములు, బోదిగలు, మదనచేతులు, దంతపుచేరుళ్ళు, పై కప్పురత్నాలు, వజ్రాలుపొదిగి శరద్రాత్రియందలి యాకాశమువలె నున్నది. ఎట్టయెదు రుగా మహారాజు కొలువుదీర్చియుండు సింహాసనము. సభయంతయు వజ్రవైడూర్య మరకత మాణిక్య పుష్యరాగకాంతులచేతఁ గనులు మిఱుమిట్లు గొలుపుచుండెను. నిర్జనమైన వట్టి బయలున నాకాశము క్రింద నిలుచుండిన నెంతభయము కలుగునో యామహాసభమధ్యమున నిలుచున్న నంతకుఁబదిరెట్లు భయము కలుగును. అచటనిలుచున్న మనుష్యుఁడు తాను చీమయో, దోమయో యనిపించును.

వెంకన్న సూటిగా రాజున్నచోటికే పోయెను. తిరుమలనాయ కునిగాంచి నమస్కారము చేసెను. తిరుమల నాయకునికి వెంకన్న రాక యాశ్చర్యముఁ గలిగించినది. ఆయనను చూడగనే సభఁ జాలించి వేసినాఁడు.

తిరుమల :— వెంకన్నగారిట కేమి పనిమీఁద వచ్చినారు?

వెంకన్న :— ప్రభువులు దయాసముద్రులు. ఆ విజయరాఘవ నాయకులవారి పద్ధతి యేమియు బాగుండలేదు. తంజావూరునకుఁ బ్రభువులు మీరైనచో నెంత శోభగ నుండును!

తిరుమల :— అదికాదు వెంకన్నగారూ! ఆయన యం:న మాకును చాల క్రోధమున్నది. ఆయన మమ్మేలను నమ్మించి ద్రోహ మొనర్చినాఁడు. ఎటులేనిఁ దిరిగి ప్రతీకార మొనర్పవలెనని మా సంకల్పము.

వెంకన్న :— ప్రభువులవద్దనుండి మేము వాంఛించున దదియే. విజయరాఘవనాయకులవా రెల్లవేళలయందును విలాసములలో మునిగి తేలుచు రాజకార్యములనే పట్టించుకొనరు. ఆయన పాలనలో ప్రజల కష్టసుఖముల కతియు గతియు లేకున్నది.

తిరుమల :— అన్నియు నిజమే. కాని మేము దండెత్తి రావలె ననిన శ్రీరంగరాయలు వారికండగ నిల్చెదరు. వారిని నిర్జించుట కష్టసాధ్యము.

వెంకన్న :— ఇదియా మీసందేహము? మీరిందుల కంగీక రించుచో మిగిలిన కార్యము నేను చేయుదును.

తిరుమల నాయకుని మనమున నాశోదయమైనది. 'వెంకన్న యంతకుఁ దగినవాఁడే.' యనుకొనినాఁడు.

తిరుమల :— మీ కా కార్య మంతసులభమా?

వెంకన్న :— అవును. తండ్రికిని యువరాజునకును పడుటలేదు. యువరాజైన మన్నారుదాసు నెటులైనఁ జంపించవలయును. చిన్నకుమారుఁడైన చెంగమలదాసునకు నేననిన లక్ష్య మెక్కుడు. వాని కాశలఁ గల్పించి కీలుబొమ్మను జేయుదును. అట్టితరిఁ దాము దండెత్తి వచ్చుచో రాజ్యమునకుఁ జెప్పుకొనఁదగిన వారసే యుండఁడు. తమ యభిప్రాయమేమి?

తిరుమలనాయకుఁ డిదియంతయు విని యొక నవ్వు నవ్వినాఁడు. ఆనవ్వు వికటముగ నున్నది. సభాభవనమంతయు ప్రతిధ్వనించినది. ఆసభ నిర్మించినది తిరుమలశౌరి. ఈ తిరుమల నాయకుని పూర్వుఁడు. తిరుమలశౌరి నవ్వుతో నాసభ యెన్నడు ప్రతిధ్వనించలేదు. ఆయన

మహాశౌర్యనిధి. మహానీతిశాలి. ఆ శౌరిముందు వెంకన్నవంటివారు నిలువలేరు. ఈ తిరుమలనాయకుని నవ్వుతో సభ ప్రతిధ్వనించినది. సభాధిదేవత పరిహాసించిన ట్లుండెను. రాజు తనచేతిలో విజయరాఘవ నాయకుఁడు కీలుబొమ్మయైనాఁ డనుకొనెనుగాని, తాను వెంకన్న చేతిలోఁ గీలుబొమ్మయైనాఁడని తెలిసికొనలేదు.

౧౩

మధురనుండి తిరిగివచ్చిన మరునాడు వెంకన్న ప్రభువునుదర్శింప నేఁగినాఁడు. ప్రభువు వెంకన్ననుజూచి యాశ్చర్యముఁ జెందినాడు. ఇన్ని నాళ్లెచ్చటికిఁ బోయెనో ఎప్పుడు వచ్చెనో!

విజయ :— వెంకన్నా? ఇన్నినాళ్లెచ్చటికిఁ బోయితివి?

వెంకన్న :— ప్రభూ! మాతల్లిగారికి జబ్బుగనున్నదని వార్త వచ్చినది. ప్రభువులకుఁ జెప్పుటకుఁగూడ వ్యవధిలేకుండుటచే వెళ్ళవలసి వచ్చినది. ఆవిడ కంఠప్రప్రమాదముగ నున్నదని తెలియవచ్చినది.

విజయ :— అటులనా? ఇప్పుడు నెమ్మదించినదా?

వెంకన్న :— లేదు. ఆమెచనిపోయినది, శతవృద్ధ. అందుచేతనే యిన్నిదినములు పట్టినది.

విజయ :— పాపము మీరిబ్బందిపడినారేమో?

వెంకన్న :— లేదుప్రభూ! తమదయవలన నష్టిదేమియులేదు.

విజయ :— ఏమో! మీరందరు మమ్మిట్లనుచుందురు. మన్నారు నకు మాత్రము మేమునిన లెక్కలేనితనము మితిమీరుచున్నది.

వెంకన్న :— అట్లందురేమి? మన్నారుదాసుగారు మంచివారే ప్రభూ!

విజయ :— మాటాడునది వెంకన్నయేనా?

వెంకన్న :— నాచెప్పువిషయమును సంపూర్ణముగ నాలకింపుడు. యువరాజులు మంచి వారని పెద్దిదాసుగారు చెప్పినారు.

పెద్దిదాసు మన్నారుదాసు లనినంతనే రాజున కాగ్రహాము కలిగినది. దానిని గ్రహించిన వెంకన్న యేమియుఁ దెలియనటుల ననినాడు. "ప్రభూ! మన్నారుదాసులకు యౌవరాజ్యపట్టాభిషేక మొనర్పరాదా?"

విజయ :— వెంకన్నా! వానితల్లి మొగము చూడము. వానిని యువరాజును చేయము. వారిమాట మావద్ద తేవలదు.

వెంకన్న :— ప్రభువు లట్లాగ్రహించిన నెట్లు? ఎంత కాదనినను మన్నారుదాసులు తమ ప్రథమసంతానము. ఆయన యువరాజులు. ఆమె తమ పట్టఁపుదేవి. వారినట్లు తిరస్కరించు టంతబాగుగ నుండ దనుకొందును. అదిగాక ప్రజలకు మన్నారుదాసులనిన నపరిమితమగు గౌరవాభిమానములు. తాము వారినిట్లు చులకనఁ జేసినచో ప్రజలకుఁ దమపై భక్తి క్షీణించును. ఆయనను యువరాజును జేయుటయేమంచిది.

విజయ :— నీ వెన్నియైనఁ జెప్పుము. వారిప్రసక్తి పలుమారులు మావద్దఁ దేవలదని చెప్పియున్నాము.

వెంకన్న :— ప్రభూ! మన్నారుదాసులు మీ రనుకొనునంత దుర్మార్గులుకారు. వారిలో నట్టిదైనము నాకగుపించలేదు.

విజయ :— వెంకన్నా ! మా మాటలను లక్ష్యింపకున్నావు

ఆయన స్వరము వర్షాసమయఘుమ్ఘుమరితనవాంభోదగర్జవలెనున్నది. వెంకన్న యదరిపడినాఁడు. ప్రభువువైపుకు కనులెత్తి చూచినాఁడు. ప్రభువుమొగము దుర్నిరీక్ష్యముగ నున్నది. వెంకన్న సంభాషణ క్రమమును మార్చినాఁడు.

వెంకన్న :— అదికాదు ప్రభూ! మనపై నిదివరకే మధుర తిరుమలనాయకుని కాగ్రహముగనున్నది. మన్నారుదాసు లోకవేళ కుట్రయొనర్చి వారితోఁ జేయికలిపిన రాజ్యమున నంతఃకలహమునకు దారి దీయవచ్చును. అది నీతికూడ కాదు. అదుల కనినానుగాని ప్రభువుల మాటను వ్యతిరేకింపఁజాలుదునా ?

విజయ :— మరలఁ గ్రొత్తగ విచిత్రముగ నారంభించితివి. మన్నారుదాసునం దట్టిలక్షణముల నేమైన గమనించితివా? నీకేమైన నట్టి యనుమానము తోఁచినదా ?

వెంకన్న :— నేనింటివద్దనుండి వచ్చుచుండగా నొకమధుర సేనాపతి కనుపించినాఁడు. అతఁడు మాటలసందర్భమున మన్నారుదాసును ప్రశంసించినాఁడు. వానిపొగడ్తను వినినప్పుడు నాకదేమో యట్లను మానము తోఁచినది.

విజయ :— మన్నారును బొగడినాఁడా ? అతఁడెవరు ? మధుర సేనాపతియా? ఆతని కిచట నేమిపనియున్నదో! ఇదియంతయు నొక మాయగ నున్నది.

వెంకన్న :— ప్రభూ! మాయగాదు. తిరుమలనాయకుఁ డేదో తంత్రముఁ జేయుచున్నట్లున్నది. అందు మన్నారుదాసులకు జోక్య

మున్నట్లు తోచుచున్నది. తండ్రిగారిమీఁదిపగఁ గొడుకుసాహాయ్యముతోఁ దీర్చుకొనఁదలంచుచున్నాఁడేమో! తండ్రికుమారులమధ్యఁ గలహము కల్పించి తాను వినోదించును కాబోలు!

విజయ :— నిజమే! తిరుమలనాయకుఁడు కుతంత్రములు పన్నుటయందు దక్షుఁడు ప్రజ్ఞ కలవాఁడు. అతఁ డెట్టిపనికైన నోడిఁ గట్టగలఁడు. మనము మన్నారుదాసు నొకకంటఁ గనిపెట్టుచుండవలయును. ఆయన తిరుమలనాయకుని భేదోపాయముల దెలియఁజాలఁడు. ఆయనకు కేవలము మాపైఁ గ్రోధమే తెలియును. తిరుమలుని తీయనిమాటల కుబ్బిపోఁగలఁడు. వెంకన్నా! నీవు నిజముగ ధీశాలివి. మనము మన్నారుదాసును చెఱపట్టవలసియున్నది. అప్పు డాయన యేమిచేయఁగలఁడు? మధురనాయకుఁ డేమిచేయఁజాలును?

వెంకన్న :— తమయోజన బాగుగనేయున్నది. కాని యట్టికార్య మతిజాగ్రత్తగ నొనర్పవలెను. ఏమాత్రమే సూచిక కలిగినను రాజధానిలో గగ్గోలుపుట్టఁగలదు. ప్రజలనుండి తిరుగుబాటు రావచ్చును. అప్పుడు శత్రువునకు మనల జయించుట సులభమగును.

విజయ :— అటులైన రాజధానియందల్లరికలుగ కుండునటుల నీ కార్యమును నీవు సమర్థింపఁజాలుదువా?

వెంకన్న తనవ్యూహము లొక్కటొక్కటిగ ఫలోన్ముఖము లగుచుండుటకు మిగుల నానందించినాఁడు.

వెంకన్న :— నేను చేయఁగలనని నాకనిపించుచున్నది. కాని యీయాస్థానమున నాకెట్టియధికారమునులేదు. నేనీపనిని సాధించు టెట్లు? తమరు నాకు రాయసముపదవినొసఁగెద మనినారు. అట్టి

దేమియు జరుగలేదు. నే నందఱితో రాయసము నై తిననియే చెప్పుకొనుచున్నాను. నేనేమిచేయుదును ? ప్రభువులయాజ్ఞయేమియో సెలవిచ్చిన నట్లు నడచుకొందును.

విజయ :— అయినచో నిన్నీ దినముననే రాయసమును చేయుదుము. నీకు రాయసము పదవియేమి ? అంతకుమించిన పదవిని గోరుకొనుము.

వెంకన్న :— ప్రభువుల యనుగ్రహమున్న నేమికొఱంత ! నాకు రాయసము పదవి చాలును. నాకదియే కావలయును.

రాజాసాయంకాలమే సభఁజేసి వెంకన్నకు రాయసము పదవి నొసంగి సత్కరించినాఁడు. రాయసము పదవి ప్రాప్తించిన నాటి నుండియు వెంకన్న కుతంత్రములు పెచ్చుపెరిగి పోవుచున్నవి. కొన్ని దొంగలేఖల సృష్టించినాడు. వానిలో నొకలేఖ మధురలోనున్న సరదారొకఁడు మన్నారునకు వ్రాసినటులను, దాని నొక మధుర సైనికుఁడు తీసుకొని వచ్చినటులను దా నాలేఖ నాసైనికుని నుండి బలాత్కారముగ గ్రహించినటులను గల్పించి విజయరాఘవనాయకులకు దానిని జూపించి యనినాఁడు, " ప్రభూ ! దీనినిఁ జిత్తగింపుడు. "

విజయ :— ఏమది ? ఆ కమ్మయేమి ?

వెంకన్న :— ప్రభూ ! తాము స్వయముగఁ జూడవచ్చునుగదా !

విజయ :— నీవే చదువుము.

వెంకన్న :— ప్రభువుల యాజ్ఞ.

వెంకన్న చదువ మొదలిడెను. తంజాపురాధీశులు మహారాజ రాజశ్రీ మన్నారుదాసనాయకుల సముఖమునకు మధుర తిరుమల

నాయకులవారు వ్రాయించు లేఖార్థములు. మీరు లోఁగడ మాకుఁ దెలియఁజేసినటుల నడచుచున్నందులకు మిక్కిలి సంతసించితిమి. మీరు మీ తండ్రిగారైన విజయరాఘవనాయకులవారితోఁ గలహముఁ బెంచుడు. ప్రజలను మీ పక్షమునకుఁ ద్రిప్పుకొనఁజూడుఁడు. దోష మంతయు రాజుదేనని ప్రజలు భావించునట్లు చేయవలయును.. అదను గుర్తించి మీరు వార్త నంపినంతనే మేమువచ్చి మీకు బాసటయై నిలువఁగలము. తొందరపడి యెట్టికార్యముఁ జేయఁదగదు. మీరు సాకల్యముగ నాలోచించి మనము తలపెట్టుకొనిన కార్యము సానుకూలమగునట్లు చూడవలసి యున్నది.

ఇట్లు
మీ శ్రేయోభిలాషి
మిత్రుఁడు, తిరుమలనాయకుఁడు.

రాజున కీలేఖ వినినంతనే మన్నారుదాసును హత్యచేయుద మన్నంతకోపము పెల్లుబికినది. రాజు వెంటనే లేఖనందుకొని చూచి నాఁడు. మధురరాజముద్ర యున్నది. రాజుత్తరమును జేతిలో నలిపి వేసినాఁడు. కనులు కోపోద్రిక్తమైన పులికన్నులవలె మండుచుండెను. "వీఁడింతకు సాహసించెనా? తమ ప్రతిస్పర్ధులతో మంతనములు నల్పునా? వారికిని వీనికిని నుత్తరప్రత్యుత్తరములా! ప్రజానీకమును దన పక్షమునకుఁ ద్రిప్పుకొనవలయునఁట. ఔరా! మధురనాయకుని కింకను మారాజ్యముమీఁది దురాకాంక్ష పోలేదు కాబోలు! వీని ప్రతాప మేమియో యదియుఁ దేటపడఁగలదు. ముందీ మన్నారు విషయమేమి? వీనికింత యలుసు నిచ్చినది రాణి. వీ రిరువురి నేమి చేసినను బాపములేదు. తిరుమలనాయకునిఁ గూడగట్టుకొని మాపై దండెత్తి వచ్చునట్లు చేయునా? మన్నారిక మాతనయుఁడుకాఁడు.

పుత్రరూప శత్రువు. వీని నిక నుపేక్ష సేయరాదు. అలక్ష్యముగనర్పము ప్రక్కలోని పామై కూర్చుండఁ గలఁడు. లాభములేదు. మన్నారింకను వచ్చునని నేనెన్న డనుకొనలేదు."

వెంకన్న :— ప్రభూ ! ఏమాలోచించుచున్నారు.

విజయ :— వెంకన్నా ! నీవేమందువు ?

వెంకన్న :— ప్రభూ ! తమయూహ నేనెఱుఁగనిది. కుమారుఁడే యైనను రాజద్రోహముఁ దలపెట్టినవాని ననుగ్రహించిన రాజ్యమునకే ముప్పు వాటిల్లఁగలదు.

విజయ :— నీవుచెప్పినది యథార్థము. మన్నారును జెరపట్టుటకు మా యాజ్ఞనొసఁగుచున్నాము. ఈపని నీకు సాధ్యమంటివి గదా !

వెంకన్న :— చిత్తము. ప్రభువులయానతి యనతిక్రమణీయము మైనది.

వెంకన్న వెడలిపోయినాఁడు. రాజుహృదయమున నేదో తెలియ రాని బాధ కలకవైచినది. "మన్నారునన్యాయము చేయుచున్నానా? ఇదిరొయొక విచిత్రభావన తోచినది. "వాని యీలేఖయేమి? అవును మన్నారు శిక్షార్హుఁడే, కాఁడేమో ! అవును. ఏదియే మైన నా యీఁబడినది. తిరిగి యన్యథాకరింప వచ్చునుగదా ! అటులఁ వీలులేదు. అమలు జరుగవలసినదే." అయనలో రకరకము భావములుద్భవించి కాలమేఘశకలములు [illegible]

వెంకన్న నిశానసమయమున ప్రభువును రాజమందిరము [illegible] పోవలసినదిగ రాజాజ్ఞయని కమ్మనమ్మకాన్ని రాజముద్రవైచి [illegible]

కందఁజేసెను. మన్నారుదాసు తనతండ్రి కన్నును చూచుకొని 'యటులే కాని' మ్మనుకొనినాడు. అర్ధరాత్రమువేళ నేల రమ్మనెనో! ఒంటరిగనా? ఎందులకో! ఏమైన నేమి, నాతండ్రి వర్తమాన మంపుటయు నేను వెళ్లకుండుటయునా? వెళ్లియే తీరెదను." అనుకొనినాడు.

ఆయనరొక పెట్టెబండి యెక్కినాడు. బండితోలువానికి వెంకన్న యాజ్ఞపెట్టియుండెను. వాఁడు బండి నా కటికచీఁకటిలో సందుగొందుల నుండి తీసికొనిపోవుచుండెను. మన్నారుదాసు తనతండ్రితో నేమి మాటాడవలయునో యోజించుకొనుచుండెను. బండి పోయిపోయి యొకచో నాగినది. అదియొకతోట. ఆ తోట పురమునకు చాలదూరమున నున్నది. తోటయందొక పురాతనశిలాభవనమున్నది. అది రహస్యప్రదేశము. ఆ భవనముచుట్టును రక్షకభటు లెల్లవేళలందును గావలి యుందురు. లోనుండి బైటికెవ్వరును రాఁజాలరు. బండి యా భవనము ముందర నాగినది. బండియెద్దుమెడయందలి మువ్వలరవళి విని యచటనే యున్న వెంకన్న రాజఖడ్గముఁదీసికొని వచ్చినాడు. మన్నారు బండి దిగినాడు. ఆ భవనమును గుర్తుపట్టి మన్నారు నివ్వెరపోయినాడు. గొంతు పెగల్చుకొని యనినాడు "ఇదియేమి! నన్నిచటికిఁ గొనివచ్చితి రేమి?" వెంకన్న రాజఖడ్గమునానవాలుగఁ జూపి 'మిమ్ముల నిచ్చట నుంచుటకు రాజాజ్ఞ' యనినాడు.

మన్నారుదానున కేమియుఁ బాలుపోవుటలేదు. వెంకన్న నొకసారి తీవ్రముగఁ జూచినాడు. వెంకన్న కన్నులలో వీషము చిందుచున్నది. ఆయన తిరస్కారపూర్వకమైన హాస మొనర్చినాడు. మన్నారు తలవంచుకొనినాడు.

మన్నారు :— మమ్ము ప్రభువుగా రిట్లు బంధించుమని యేల యాజ్ఞనిడినారు? నాయం దేట్టిదోషమును నిరూపించినారు?

వెంకన్న :- ఏమో, యవియన్నియు నాకేమి తెలియును ? మిమ్ముల(గైదుచేయు మని మాకు రాజాజ్ఞయైనది. ఈఖడ్గము నాన వాలుగ రాజుగారు మాకుస్వయముగ నిచ్చినారు. సమయము మించు చున్నది. యువరాజులు లోనికి దయసేయుడు.

మన్నారునకేమిచేయవలయునో తోచలేదు. తనవద్ద ఖడ్గమైనను లేదు. తండ్రిగారి దర్శనమున కేగుచుంటినని కరవాలము విడిచి వచ్చినాడు. బొడ్డులో(జురకత్తిమాత్ర మున్నది. ఒక్కవడి లంఘించి యా క్షుద్రబ్రాహ్మణుని గుండెలో(బొడువవలె ననిపించినది. కాని తండ్రిఖడ్గ మున్నది. ఇది రాజాజ్ఞ, తండ్రి దైవము, కానిమ్మని యూరకుండెను.

అచటనున్న కావలివాండ్రు యువరాజును జూచి శిరములువంచి నమస్కరించిరి. వెంకన్న సంతసముతో వెడలిపోయినాడు. ఆ భవన మున బంధింప(బడినవారిని(బ్రభువులు స్వయముగవచ్చి విడిపించిన గాని విడుదల లేదని మన్నారునకు(దెలియును. ఒంటరిగ నాచీ(కటి కోణములో బంధింప(బడుటకు(దానొనర్చిన యపరాధ మేమియో మన్నారునకు బోధపడలేదు. తనకు(దెలిసినంతవఱకు(దాను ప్రభువు నెడల నెట్టి యపచారమొనర్చినది లేదు. తనతల్లినట్లు చేసెనన్న కోప ముచే(గొన్నిమాటలనెను, అంతే. తనకు(దనతండ్రిమీ(ద గౌరవ మేమితక్కువ. ఆయనకనేకములైన యూహలు పొడమినవి. “తండ్రి గారు నన్నేల బంధించిరో! ఈవెంకన్న యసాధ్యునివలె నున్నాడు. పెద్దిదాసుగారు తెల్పినపు డింతయగునని నే ననుకొనలేదు. ఎంతచేటు వచ్చినది! అయినను నే నెన్నడును తండ్రినేమియు ననరానిమాటలైన ననియుండలేదే! ఆయన మాయమ్మను సరిగ(జూచుటలేదంటిని. అదినిజము కాదా? అంతమాత్రమునకు ప్రభువిట్లు చేయడు. వెంకన్న

యేమేమి యారోపించిచెప్పెనో! ప్రతివానిని మంచి యనుకొనుట నాదే దోసము. ప్రభువునకింత యాగ్రహము కలుగు మాటలేమి చెప్పెనో? నా కీజన్మలో ముక్తియుండదా? అయ్యో! మాయమ్మ నాకొఱ కెంత దుఃఖించునో! ఆబిడ యసలే కుందుచున్నది. 'గోరుచుట్టుపై రోకటిపోటు' టన్నట్లికనిదికూడ సంప్రాప్తమైనది. తిరిగి నే నామెను చూడఁజాలనా?"

తల్లిమాట జ్ఞప్తికి వచ్చినపుడతనికి దుఃఖము పొంగివచ్చినది.

"మాయమ్మ యెంత దిగులుఁజెందునో? నాయంతనిర్భాగ్యులు లేరు. నేను జననిని సుఖపెట్టలేకపోవుటటులుండ దుఃఖకారణముకూడ నైతినే? నాపై మోపఁబడిన నిందయైనఁ జెప్పినాడుకాడేమి? అది యెట్టిదో యేమో? ఏదైన పెద్దనేరమై యుండవలెను. కానిచో నన్నీభవనమునఁ బ్రవాసితునిగఁ జేయరు."

తాను మహారాజకుమారుడు. యువరాజు. తన కిట్టిస్థితియా? అతని శరీరమంతయుఁ గంపించిపోయినది. తన భవిష్యత్తంతయుఁ గరళరూపము ధరించి మ్రోల నిల్చిన ట్లున్నది. ఆ చీకటిగదిలో నెత్తుగనున్న కిటికీలగుండ గాలి దూసికొని వచ్చి పెనుభూతములు వికావిక నగినట్లు, పండ్లు పటపటలాడించునటుల, రకరకములుగ ధ్వని చేయుచున్నది. మన్నారుదాసుని కెటు చూచినను వెంకన్న వికృతవేషమునఁ బండ్లు వెలికిఁ బెట్టి తన్నుఁ బరిహాసించుచున్నటు లున్నది. ఆలోచనలతో, దుఃఖముతో, అవమానముతో కుమిలి కుమిలి సొమ్మసిలిపోయి యట్లే యుండెను.

నెలదినములు గడచినవి. రాజగోపాలాంబిక కేమో దిగులు దిగులుగ నున్నది. మన్నారుదాసు తనవద్దకు వచ్చి చాలకాలమైనది. ఇంతకాల మెప్పుడును తన్ను జూడకుండ నుండలేదు. కొన్నిదినముల నుండి యన్నియు దుర్నిమిత్తములే యగుపించుచున్నవి. మన్నారు నకుఁ దా ననిన నమితమగు భక్తి. తన్ను జూడనిదే యతనికి శాంతియుండదు. తన్నుఁగూర్చి తండ్రితో నేమైన ననినాడేమో! ఆమె కడుపునఁ జిచ్చు రగులుకొనుచున్నట్లున్నది. మన్నారు కేమైన నాపద రాలేదు కద! అతని కెట్టి యాపద యొదవినను దన బ్రతుకు నిరర్థకము. మన్నారే యామె కాశాజ్యోతి. మనోరథపూర్ణస్వరూపము. ఆమెకుఁ గుడికన్న దరుచున్నది. ఆమె యాశాజ్యోతి యారి పోవునా? ఆమె మనోరథములు వికలములగునా? ఇట్టి భావనలతో నామె పలువిధముల వేదన పడుచుండెను. "ఈనాడిట్టి విపరీతభావములు కలుగుచున్నవేమి? నాముద్దుల మన్నారున కెట్టి యాపదయు రాదు. యువరాజు, వాని నెవ రేమి చేయఁజాలుదురు? అయ్యో! నాకు ధైర్యము చాలుటలేదు. మన్నారును తిరిగి యెన్నటికేనిఁ జూడఁ జాలుదునా? నెలదినములైనది. బిడ్డ రాలేదు. ఎచటికిపోయి నట్లును దెలియదు!" ఆమె పలువిధములఁ దలపోసినది. ఏదెసఁ జూచినను మన్నారామెకు దీనవదనముతోఁ గన్నుల నీరు చెక్కిళ్లఁ జారికలుగట్టఁ దనవంకఁ జూచుచున్నటులఁ దోచుచున్నది. ఆచూపు లామెకు వాడియైన ములుకులవలె నున్నవి. ఆమె దుఃఖోద్వేగము పట్టరానిదిగ నున్నది. ఆమె కన్నులనుండి యశ్రువు లవిరళముగఁ గురియుచున్నవి. ఆమె కేమియుఁ దోచకున్నది. బయట నెండతీవ్రత

కఠోరముగ నున్నది. రాణికి హృదయమంతయు నుడుకెత్తుచున్నది. కపర్దిని వచ్చినది.

కపర్దిని :— మహారాణీ!

ఆమె కంఠము వణికిపోవుచున్నది. ఆమె కను లెఱ్ఱబారినవి. రాణి యామెను జూచి నివ్వెఱపోయినది. కపర్దిని దుఃఖించుచున్నది. కపర్దిని ధైర్యసాహసములయందు రాణి కత్యంత విశ్వాసము. ఆమె నట్టి స్థితిలో చూచుటలో రాణికిఁ జెప్పనలవికాని వింతవింత భావము లుద్భవించినవి. ఆమె మనమున నేదో యాశంక యజ్ఞాతముగ వేధించుచున్నది.

రాణి :— కపర్దినీ! ఇదియేమి ? నీవింత దుఃఖించుచుంటివేల ? కారణముఁ జెప్పవైతివి. నిన్నింత కలవరపెట్టునంతపని యేమిజరిగినది ?

కపర్దినికి దుఃఖ మింకను నతిశయమైనది. రాణికి కపర్దినినట్లు చూచుట దుర్భరముగ నున్నది.

రాణి :— విషయ మేమియో చెప్పక విసిగించుచున్నావు

కపర్దిని రాణి మోము వంకఁ జూచినది. ఆమెను జూడగనే కుప్పన కూలిపోయినది. రాణికి మనసు మనసులోలేదు. కపర్దినిని గ్రుచ్చికౌగిలించి ప్రతిమూలినది. ఆమె వెక్కివెక్కి యేడ్చుచు ననినది, “మహా రాణీ! యువరాజు లైన మన్నారుదాసుగారిని ప్రభువులు చెఱలోఁ బెట్టినారట.”

ఈమాట రాణి హృదయమున శూలముపెట్టి పొడిచినట్లైనది. రాణికి నోట మాట రాలేదు. నెజ్జపై వ్రాలిపోయినది. కపర్దిని సేదఁ దీర్చినది. రాణి హృదయము కల్లోలితమైనది.

రాణి :— అకారణముగ బంధించిరా ? ఆ దుర్నిమిత్తముల కిది ఫలము కాబోలు! కపర్దినీ! నిన్నుఁ జూడఁగనే యేదో ఘోరము జరిగియుండె ననుకొంటిని. నా మన్నారు చెఱయందుంచఁబడెనా ? పసివాఁడు, వాని కేమియుఁ దెలియదు. తండ్రితో నేమనినాఁడో! ప్రభువు కోపిష్ఠి. యువరాజున కిట్టి యాపదయా ! నాస్థితి తుద కిట్లు పరిణమించినది ! నా చిట్టితండ్రి కెట్టిపాటు వచ్చినది !

ఆమెకుఁ బిచ్చియెత్తిన ట్లైనది. ప్రభువనిన నామెకుఁ గోపము కుత్తుకబంటిగ నున్నది. ఆమె ఈ వార్తవలని యావేదన మామె హృదయమును దహించుచున్నది. మనసుండబట్టక యామె కపర్దిని నడిగినది.

రాణి :— కపర్దినీ! ఈ విషయము నీకెట్లు తెలిసినది ?

కపర్దిని :— మహారాణీ ! నేను రాత్రి ప్రొద్దుపోయి మీవద్దకు రావలెనని బయలు దేరితిని. లక్ష్మీవిలాసనదనమువఱకు వచ్చుసరికే కొంత సంభాషణ వినిపించినది. నేనచటఁ గొంతతడవు నిలిచి యాలకించితిని. వ్యక్తు లిరువురు మాటాడుకొనుచుండిరి. ఒక గొంతు నెలుఁగు నేర్పరించుకొనఁ జాలితిని. అది ప్రభువుల కంఠధ్వని. రెండవ దెవరిదో పోల్చుకొనఁజాలనైతిని. వారు ప్రసంగమున నీవిషయముఁ గూర్చి చర్చించుకొనుచుండిరి. అందుచే నాకీ రహస్యము తెలిసినది.

రాణి :— నీవు సత్వరముగ నేగి యెల్లు సోమయాజులుగారిని పిలుచుకొనిరమ్ము.

కపర్దిని వెడలిపోయినది. రాణి మనస్తాపమున కవధిలేకుండ నున్నది. "ఆ రెండవవ్యక్తి యెవ్వరైయుందురు ? మన్నా రెవరికి నపకారిగాఁడు. పాడుదైవము మమ్ములనిట్లు చెట్టలఁబెట్టుచున్నాడు.

ప్రభువు నన్నైనఁ బందీగఁ జేయవచ్చునే! మన్నారునందెట్టి దోషమున్నది? నేనన్నివిధముల హతభాగ్యను. భర్తయనుగ్రహ మిటులున్నది. పుత్రుని కష్టగతి యటులున్నది. కష్టములు ముందుపుట్టిగాని ప్రాణి జన్మింపదు కాఁబోలు? విధి నాముఖమున విషాదరేఖలనే గీసినాడుకావలయును. లేకున్న నాస్థితియేమి? నేటినాగతియేమి? ఔను. కష్టసుఖములు కేవలము ధనసంపదల నాశ్రయించియుండవు. పూర్వజన్మకృతముఁబట్టి వచ్చుచుండును. నాపూర్వపుణ్యమిటులున్నది కాబోలు! నా నోముఫల మిటులుండ విధిని నిందించి లాభమేమి? సోమయాజులుగా రేమందురో? ఆయనమాత్ర మేమనును? తీయని మాటలుచెప్పును. క్రియ శూన్యము. ఏదియెటులున్నను ప్రభువు నన్నింత బాధించుట తగదు."

ఆమె కీయోజనలతోఁ దలదిమ్మెక్కినది. నేలపైఁ గూలిపోయినది. శిలాహత పద్మమువలెనున్నది. జామువఱకట్లే పడియుండెను. సాయంకాలమైనది. సోమయాజులువచ్చినాడు. కపర్దినియు వచ్చినది. రాణి లేవలేదు. కపర్దిని రాణికిఁ దెలివివచ్చుటకుఁదగు యత్నము లొనర్చినది. పన్నీరు మొగమునఁ జిలికినది. వట్టివేళ్ళ వీవనతో విసరినది. బహువిధ శీతలోపచారములఁ జేసినది. రాణికొంచెము తేరుకొనినది. ఆమె మొగము బాష్పకలుషితమై గండరించియున్నది. కేశములు శీర్ణములై, చెల్లాచెదరుగ ముఖమండలమును గప్పినట్లున్నవి. కను లెఱ్ఱబాఱినవి. రాణిస్థితికి సోమయాజులు భయముఁజెందినాడు. 'ఆమెకింత దుఃఖము కల్గుటకు హేతువేమో! పాపమామెశోక మెట్లు చల్లారునో?' కపర్దిని రాణికుపచారమొనర్చి సంపూర్ణముగ సేదఁదీర్చినది. సోమయాజులరాకఁ దెలియజేసినది కపర్దిని.

రాణి :— సోమయాజులుగారు వచ్చినారా! పద. ఎక్కడ నున్నారు? వారికాసనము నుంచితివా?

సోమ :— మహారాణుల కాశీస్సులు.

రాణి :— నాజీవితము దినదినము విచిత్రముగ మారుచున్నది. నిజముగ నాయంత యభాగ్యజీవి యుండదు.

సోమ :— మహారాణీ! నేఁడు మీరంత బేలవలె మాటాడు చున్నారు!

రాణి :— మీకుఁ దెలియదా? మన్నారును ప్రభువులు చెఱసాలలో బంధించిరి. నాజీవితమున కింతకంటెఁ గష్టతరమగు విషయ మేమున్నది? నేనేల బ్రదుకవలయునో తెలియుటలేదు. పాడుప్రాణ ములు బొందిని వీడిపోకున్నవి.

సోమ :— మన మన్నారుదాసునా? యువరాజును ప్రభువు బందీనిచేసెనా? కారణ మేమి? యువరా జెట్టిదోషియుఁ గాఁడే!

రాణి :— ప్రభువులు తలచుకొనినఁ గారణములు కావలయునా? ఇదివరకే జరిగిన యువమానము చాలక నాకిది యొక క్రొత్త యువమానము.

సోమ :— అమ్మా! మీరు ప్రభువుల నొకపర్యాయము కలిసి కొని మాటాడిన మంచిదనిపించుచున్నది.

రాణి :— అవును. నేను ప్రభువులఁ గలిసికొని మాటాడి తీరుదును. నాహృదయము దహించుకొని పోవుచున్నది. పడినకష్ట ములు చాలును. పాపము! మన్నా రేమి యపచార మొనర్చినాఁడు? ప్రభువుల కిట్టికృత్యము తగనిది. ఇంతకుమించిన యవమాన మిఁక

నా కేమియుండును? ప్రభువులపై నేను పగఁబట్టినాను. తమ కీ పని యర్హమైనది కాదని ప్రభువులతో గట్టిగ వాదింతును.

ఆమె యాహతసింహివలె గర్జించినది. ఆమెలో శాంతి కింక తావులేదు. ఆమె ముఖమునుండి వెలువడు ప్రతియొక్క మాటయు వజ్రపాతమువలె నున్నది. ఆమె యావేగము పట్టరాని దయ్యెను. ఆమెకు మన్నారు లోకము. ఆమె క్రోధోన్మత్తచండీమూర్తివలె నున్నది. ఈలోకపుఁ దెలివియే యామెలో నశించినది. తా నేమి మాటలాడుచున్నదో తనకే తెలియుటలేదు. తన పగఁదీర్చుకొను నుపాయము నడిగినది సోమయాజులను. సోమయాజులకు రాణిస్థితి దుఃఖదాయకముగ నున్నది. అనుకొనినాఁడు "ఈమె తొందరపడుచున్నది. పుత్రప్రేమ యీమె నిట్లొనర్చినది. ఈమెను సమాధానపరచవలయును. సామాన్యముగ హృదయమును వెలువరించు ప్రకృతి కాదు. ఈమె కీదుఃఖము సీమల నతిక్రమించినది." తానామెకెట్లని సాహాయ్య మొనర్పవలయును.

సోమ :— చింతింపకుము మహారాణీ! గ్రీష్మకాలపు తీక్ష్ణపు టెండగాడ్పులకు నెఱ్ఱియలుగొట్టి బీటలువాఱిన యుర్వర వర్షాసేచనమునఁ జలప్రపూర్ణమైనంత సస్యశ్యామలకోమల యగుటలేదా? కష్టము లనిశముఁ బీఠము వెట్టుకొని కూర్చుండవు. పడినవారెన్నటికినిఁ జెడెడువారుగారు. రత్నమైనను సానఁబట్టక ప్రకాశింపదు. మన్నారుదేవుఁడు మిమ్మిట్లఁ బరీక్షించుచున్నాడు. మీ రోర్పుతో సహించుకొనుడు. మీరు మహాపతివ్రతలు. ప్రభువులు మీగొప్పదనముఁ దెలిసికొను దినములు దగ్గరపడుచున్నవి. మన్నారున కెట్టి భయమును లేదు. మీరు తొందరపడకుడు.

రాణి :— ఏమో మీరటులనే చెప్పుదురు.

సోమ :— అదికాదు తల్లీ! కష్టములోర్చుకొనుటలోనేయున్నది. పూర్వ మెందఱుపతివ్రతల కెట్టికష్టములు సంప్రాప్తించలేదు. సుమతీ దేవికష్టములకన్న తనకష్టము లెక్కవవా? అదిగాక మన యత్న ములు ఫలించు దినములు సమీపించుచున్నవి.

రాణి :— ఎట్లు?

సోమ :- చంద్రరేఖ మన కనుకూలముగ నున్నది. ఆమెసహా య్యమున మనము రంగాజమ్మను సాధింపవచ్చును.

రాణికి సోమయాజులమాట లద్భుతముగఁ దోచినవి. "క్రొత్తగ వచ్చినది చంద్రరేఖ. ప్రాతయావిడ రంగాజమ్మ. ప్రభువులకుఁ జంద్రరేఖ యం దనురాగము హెచ్చు. ఆమెవలనఁ గార్యము సాధించుట యేమి? ఇది యేమియూహ?" యనుకొనెనది.

రాణి :— మహాత్మా! మీమాటలు "ముల్లుపుచ్చి కొఱ్ఱుడచిన చంద" ముగ నున్నవి.

సోమ :— కాదు తల్లీ! రంగాజమ్మయేకొఱ్ఱు. చంద్రరేఖ ముల్లుకూడ కాదు. నేను పరీక్షించిచూచితిని. అట్టిదేమియు నగుపడుట లేదు. ప్రభువుల హృదయమున స్థిరమైన స్థావర మేర్పఱచుకొని పాతు కొని పోయినది రంగాజమ్మ. చంద్రరేఖ తాత్కాలికపు మెఱుపు. రంగాజమ్మ యటులు కాదు. రంగాజమ్మను సాధించిన రాజు నిలువఁ జాలఁడు. ఆయన కిదియే ప్రతీకారము. ఇందు మీయభిప్రాయ మేమి?

రాణి :— చేయఁజాలినచో మంచిదియే.

సోమ :— మహారాణీ! ఎబ్బది యేండ్లుగ వేదపురుషు నారాధించిన నాముఖమున జెప్పుచున్నాను. మీకు సత్వరమైన శుభము చేకూరఁగలదు. నేను రంగాజమ్మను రాజునుండి విడఁదీయఁగలను. నేఁడే యీపనికై బద్ధకంకణుఁడ నయ్యెదను. మీరు చింతవీడి యుండుఁడు.

రాణి :— మీరట్లనుచుండ నే నేమనఁగలను? కార్యము సాధింపఁ గల్గుచో నంతకుమించి కావలయున దేమున్నది?

సోమ :— అయిన నేను పోయి వచ్చెదను. మీరు తొందర పడకుఁడు. ఇంతవరకు గోపికఁ బట్టినవా రింకఁ గొంతకాలము సహించుకొనుఁడు. కానిచో నంతఃపురమునఁ బలురకముల యలజడులు జరుగఁగలవు. ప్రభువులవఱకుఁ బ్రాకినఁ బ్రమాదము సంభవించవచ్చును.

సోమయాజులు సరాసరి చంద్రరేఖ యింటికి వెళ్లినాడు. చంద్రరేఖ యాయనను మిక్కిలి గౌరవించినది.

సోమ :- రంగాజమ్మ పుట్టుపూర్వోత్తరము లేమైనఁ దెలిసిన బాగుండు ననిపించుచున్నది.

చంద్రరేఖ :— రాజీమె నెటనుండి తీసికొని వచ్చెనో మనకుఁ దెలియరాదు. ఈమెలోఁ జూచిన కొలఁదియుఁ బ్రభువుల పోలిక కనిపించుచున్నది. మాటాడు వైఖరియుఁ, ఠీవియు, ప్రభువులనే యనుకరించుచున్నట్లుండును. ముఖకవళికలుఁగూడ నవియే.

సోమ :— ఏమనుచున్నావు? ప్రభువుల పోలికయా? చాల చిత్రముగ నున్నది! ప్రభువు లేమి! రంగాజమ్మ యేమి? ప్రభువుల కవళికలు రంగాజమ్మయం దెట్లు కానుపించును!

చంద్రరేఖ :— ఏమో నా కట్లనిపించినది. అదియుఁ గాక నా మిలో మాంమంగమాంబ పోలికకూడ లేకపోలేదు.

సోమ :— మీా మంగమాంబ యెవరు ?

చంద్రరేఖ :— పెనుగొండలో వీరవెంకటభూపతి రాజ్యముచేయు నప్పుడు నేనచటనుండెడిదానను. అప్పటిలో మాకు దూరపుబందు గొకావిడ యుండెడిది. ఆమె మహాసౌందర్యవతి. ఆమెపేరే మంగ మాంబ. ఆమె కొకకొమరితయుండెను. ఆమెయు నేనును నొకయీాడు వారము. పదిసంవత్సరములకే యామె వీణావాద్యమునను, నేను భరతమునందును ప్రవీణలమైతిమి. ఇట్లుండగ మంగమాంబ స్వర్గస్థురా లయ్యెను. ఆపిల్లపేరును రంగాజమ్మయే. సమీపగ్రామముననున్న తన ముత్తవలగృహమున కేగినది. రాజుగారు దివంగతులైనపిమ్మట శ్రీరంగరాయలవారు తమ రాజధానిని జంద్రగిరికి మార్చినారు. అందుచే నేను చంద్రగిరికి వచ్చివేయుట జరిగినది. తరువాత నా రంగా జమ్మ యేమైనదియు నాకుఁ దెలియదు. ఆ రంగాజమ్మయే మన రంగాజమ్మ కాదుగదా యనిపించును ! ఎంతయోజించినను రంగాజమ్మ రఘునాథ నాయకులవారి యపత్యమగునేమో యనియే నా యను మానము.

సోమ :— బాగున్నది. నేనుపెనుగొండపోయి యచ్చట నేమైన యాచూకి తెలియునేమో చూచివచ్చెదను.

చంద్రరేఖ నమస్కరించినది. సోమయాజులామె నాశీర్వదించి తన గృహమునకుఁ బయులుదేరినాడు. దారిలో రాయసము వెంకన్న కనిపించినాఁడు. ఆయన సోమయాజులను జూచినాఁడు. వెంకన్న కాయననుగూర్చి తెలిసికొనవలెననిపించినది, ఆయన యేదియో ముఖ్య మగు విషయమునుగూర్చి యాలోచించుచున్నట్లు పసిపట్టినాఁడు.

వెంకన్న :— మీపేరేమి? శాస్త్రిగారూ!

సోమ :— ఎల్లు సోమయాజు లందురు.

సోమయాజులు ముభావముగ పోఁ బోయినాఁడు. వెంకన్న యాయన నాపి యనినాఁడు. "అంత త్వరపడెద రేల? సాటి బ్రాహ్మణుఁడను, నాతో కొంచెము ముచ్చటించినఁ దప్పు కాదుగద!"

సోమ :— తప్పేమున్నది; నామనస్సు మనస్సులో లేదు.

వెంకన్న :— అదే మట్లనుచున్నారు? యీ యాందోళనకు హేతు వేమి?

సోమ :— ఏమున్నది? సాటివాఁడవు గనుక చెప్పుచున్నాను నాయనా? గోడలకుఁ జెవులున్న వందురు. మన ప్రభువులు మహారాణి గారికిని, యువరాజు మన్నారుదాసునకును నన్యాయముఁ జేయుచున్నారు. కొడుకును చెఱసాలయం దుంచినందులకు మహారాణి దుఃఖించుచున్నారు. ప్రభువులు విలాసవతులతోఁ బ్రొద్దులు పుచ్చుచుఁ బట్టఁపుదేవి నిట్లవమానించు టన్యాయ్యముగ నున్నది.

మాటాడునంతసేపును సోమయాజుల కావేశము పట్టరానిదిగ నుండెను. ఆయన మాటలతీరే విచిత్రముగఁ దోచినది వెంకన్నకు. వెంకన్న యోజింప నారంభించెను. "ఈయన యెవరు? రాణి మన్నారులను సమర్థించుచుఁ ప్రభువును తూలనాడుచున్నాఁడు."

వెంకన్న :— మీరు రాణిగారి కేమైన......?

సోమ :— అవును. నేను మహారాణి తండ్రిగారి యాస్థాన పురోహితవంశమునకుఁ జెందినవాఁడను. మహారాణి కాపురమునకు వచ్చునప్పుడు నే నరణపుఁ బండితునిగ నిటకు వచ్చితిని.

వెంకన్న :— అటులనా? మఱి ప్రభువుల ప్రవర్తనఁగూర్చి మహారాణి యభిప్రాయ మేమి?

సోమ :— మహారాణి యేమిచేయఁగలదు. ఆమెకు మంత్రాంగము నల్పుటకు రాయనము వెంకన్నలు గలరా?

వెంకన్న మొగమున నానందరేఖలు తొంగిచూచినవి.

వెంకన్న :— మహారాణిగారికి నాసాహాయ్యము కావలయునా! అంతకన్న నేను కోఱఁదగినదేమున్నది?

సోమ :— నేనిప్పుడు రంగాజమ్మ పుట్టుపూర్వోత్తరములను దెలిసికొనుటకై పెనుగొండకుఁ బోవుచున్నాను.

వెంకన్న తలపంకించి క్షణకాల మాలోచించినాఁడు.

సోమ :— ఏమి యాలోచించుచున్నారు?

వెంకన్న నవ్వి యనినాఁడు "ఏమియు లేదు."

ఎవరి దారిని వారు వెళ్ళిరి.

ఆమరునాడే సోమయాజులు పెనుగొండకు బయలుదేరి వెళ్ళినాఁడు. అచ్చట సానివాడకుఁ బోయి మంగమాంబనుగూర్చి భోగట్టా చేయఁగా నామె చనిపోయి చాలకాలమైనదనియు, వారి బంధుగులు చంద్రగిరిలో నున్నారనియుఁ దెలిసినది. సోమయాజులెంతో శ్రమపడి చంద్రగిరికి వెళ్ళినాఁడు. అచట సానివాడలో విచారింప నెంతో కష్టమువిూఁద నాకుటుంబమునుగూర్చి తెలియఁగలిగినాఁడు. వెదకి వెదకి చివరి కొట్లో వారియిల్లు కనుగొనినాఁడు. ఆయింట నొక నడివయసు స్త్రీయుండెను. ఆమె సోమయాజులను గౌరవించినది.

సోమ :— నీకును మంగమాంబకు నేమైన సంబంధముగలదా ?

స్త్రీ :— బంధువు కాదుగాని మాయమ్మకు మిత్రురాలామె.

సోమ :— మీయమ్మ యిపుడున్నదా ?

స్త్రీ :— లేదు. చనిపోయినది.

సోమ :— మంగమాంబ కొక కూతురున్నదట, నిజమేనా ?

స్త్రీ :— నిజమే. ఆమె యిపు డెచట నున్నదో తెలియదు. చక్కని చుక్క. ఆమె మొగమున మహారాణి కళ యుట్టిపడు చుండెడిది. ఆమె యెవరితోడనో చాల సంవత్సరములకుఁ బూర్వమే లేచి వెళ్లినదని చెప్పుకొందురు.

సోమ :— ఆమె తండ్రి యెవరో నీకుఁ దెలియునా ?

స్త్రీ :— రఘునాధనాయకులవారి బిడ్డ యామె.

సోమ :— ఆశ్చర్యముగ నున్న దే ! ఆమె రఘునాధనాయకుల వారి సంతానమా ?

స్త్రీ :— ఆశ్చర్యముఁ జెందవలసిన దేమున్నది ? వెంకటపతి రాయలవారు జీవించియున్నకాల మది. వెంకటపతిరాయలవారికిని రఘునాధనాయకులవారికిని ప్రాణస్నేహము. ఒక పర్యాయము రఘునాధనాయకులవారు పెనుగొండకు వచ్చిరట. అప్పటిలో మంగమాంబ యాపురమున నుండెడిది. ఒకనాటి సాయంసమయమున రఘునాధనాయనివారు వాహ్యాళివెడలి యొక సుందరమందిరోపరిభాగమున నామెఁ గాంచిరట. అప్పటిలో మాయమ్మ రాజాంతఃపురమున దాదిగ నుండెడిది. ఆమె సాహాయ్యమున రఘునాథప్రభువుల వాంఛిత మీడేరినది. అది రంగాజమ్మ జన్మవృత్తాంతము. మంగమాంబ

మరణానంతర మామె కొంతకాలము తన ముత్తవల యింటియొద్ద బెంపఁ బడినది. ఆ తరువాత నిట్లు జరిగినది. రఘునాథనాయకప్రభువులు మాయమ్మకు వ్రాసి పంపిన లేఖలు కొన్ని యిప్పటికినిఁ గలవు.

సోమ :— వానిని నా కీయఁగలవా?

ఆమె లోనికిఁబోయినది. లోన నెవరిదో పురుషస్వరము వినఁబడినది. ఆమె కొన్ని జాబులఁ దెచ్చినది. అవి భూర్జపత్రములపై వ్రాయఁబడియున్నవి. ఆజాబులు కల్పించినట్లున్నవి. సోమయాజు లట్లుభావించలేదు. రాజరంగాజమ్మల సంబంధము విడఁదీయుటకుఁ దనకు సులభమార్గము చిక్కిన దనుకొనినాఁడు. పెనుకొండ, చంద్రగిరి, యీ రెండుప్రదేశములందును నెవరో యొకవ్యక్తి రహస్యమునఁ దనకు సాయ మొనర్చుచున్నాఁడనిపించినది. చంద్రగిరియందా స్త్రీ యట్లు సత్కరించుటలో, సంభాషించుటలో నెవరిదో యాజ్ఞ యొకఁడు భాసించుచున్నది. ఆ గుప్తసాహాయ్య మొనర్చిన వ్యక్తి యెవరోకదా యనుకొనినాఁడు సోమయాజులు. సోమయాజులు జాబులు తీసుకొని వెళ్లెద నని చెప్పి బయలుదేరినాఁడు. ఆస్త్రీ కొన్ని ఫలముల నిచ్చి స్వీకరింపుఁ డనినది. సోమయాజులు వలదనినాఁడు. ఆమె బలవంతము చేసినది. సోమయాజులు రెండుపండ్లనుమాత్రము తీసికొని వెళ్లిపోయినాఁడు.

౧౫

దినములు గడచుచున్నవి. సోమయాజు లింకనురాలేదు. రాణి కేమియుఁ దోచుటలేదు. "కపర్దిని, చంద్రరేఖాప్రభువులమధ్య శృంగారభావమే లేదని చెప్పినది. ఇది కొంత యాశ్చర్యముగనే యున్నది. కపర్దిని లోతులుతీసి విషయములను గ్రహించుటయందుఁ

జతుర. అసత్యమైయుండదు. నాపక్షము వహించి రంగాజమ్మను మందలించినదంట చంద్రరేఖ. ఆమె మొదటినుండియు నింతేనంట. వింతమానిసివలె నున్నది. లోకములో నిటులనిచ్ఛావతులుకూడ కొందరుందురా? లేక నాపక్షముఁ బూనుచున్నట్లు నటించుచు రాజును దానే వలలోవేసికొన యత్నించుచున్నదా? మన్నారు దాసునకుఁ గారాగార విముక్తి యెన్నటికో! ప్రభువు లెన్ని పర్యాయములు వర్తమాన మంపినను దయసేయకున్నారు. నేనైనఁ బోయి వారిని దర్శింపవలె ననిపించుచున్నది. సోమయాజులుగారు వెళ్లినపని యేమైనదో! చాలదినములైనది. ఇంకను రాకుండుటకు హేతువేమో! నా మన్నారును జూచునంతవఱకు నాకనులు చల్లఁబడవు. ఈ రంగాజమ్మపిశాచము వదలినగాని మాకు శుభదినములు రాఁజాలవు.”

రాణి యాలోచనల కంతులేకున్నది. ఆమె పదునేను దినములుగ నిరాహారగనున్నది. నిరంతర మామెమనమున నాందోళనలే చెలరేగుచున్నవి. కపర్దిని వచ్చి సోమయాజులుగారు వచ్చుచున్నారని చెప్పినది. రాణి యాయనను జూచుటకుఁ ద్వరపడినది. సోమయాజులు వచ్చినాఁడు. ఆయన రాణికి రంగాజమ్మ జన్మవృత్తాంతముఁ జెప్పినాఁడు. రాణి తనకు మంచిరోజులు రానున్నవనుకొనినది.

సోమ:— ఈ లేఖలఁ జంద్రరేఖకుఁ జూపింతునా?

రాణి:— వలదు. మన మిప్పుడు తిరిగి చంద్రరేఖ వలలోపడుట మంచిదికాదు. ఈ విషయము ప్రభువులకే తెలియఁజేయవలెను.

సోమ:— మహారాణీ, మీరొకసారి ప్రభువులను కలిసికొనిన బాగుండి యుండెడిది. మీరట్లు చేయలేదా?

రాణి :— ప్రభువులకు చాలమారులు సమాచార మంపితిని. వారిచటికిఁ రారఁట.

సోమ :— పోనిండు. మీరే వారిని దర్శించినచో !

రాణి :— నేను నదియే యూహా సేయుచున్నాను.

సోమ :— మీరు వారి దర్శనార్థము వచ్చుచున్నట్లు వార్త నంపుడు. నేను కూడ మీవెంట వచ్చెదను.

రాణి :— అటులే యొనర్చెదము.

రాణి తమ రాకను గూర్చి యొక దాసిచే రాజునకు వర్తమాన మంపినది. ప్రభువు వద్దనుండి సమాధానము లేదు. రాణి కేమిచేయ వలెనో బోధపడినది కాదు. కపర్దినిని రాజుగారివద్దకుఁ బంపినది. రాజు విశ్రమించు సమయము. కపర్దిని రాజసమక్షమున నమస్కరించి నిలిచినది. రాజు కపర్దిని రాకకుఁ జిరాకు చెందినాడు. కపర్దిని యనిన రాజున కొకభావము. ఆమె యెన్నడును రాజునొద్దకుఁ బోవదు. ఆమె వచ్చి యేదేని నడిగినఁ దాను కాదనలేడు. ఆమె రాణి పనుపున వచ్చినది.

ప్రభువు :— కపర్దినీ ! నీవచ్చినపనియేమి !

కపర్దిని :— మహాప్రభూ ! మహారాణి భుజించి చాలదినములైనది. ఆమెశుష్కించి శల్యావశిష్టముగ నున్నది. ప్రాయోపవేశ మొనర్చినదామె. చనిపోవక పూర్వ మొకపర్యాయము తమ్ముదర్శింప వలెనని యున్నదఁట. తా మంగీకరించినచోఁ దమదర్శనమునకుఁ రాగలరఁట. ఆమె దుఃఖముఁ జూడలేకున్నాము. ఇంకను కొలదికాల మిట్లేయున్నచో నామె యేమగునో చెప్పఁజాలము. ప్రభువుల యనుగ్రహ మేరీతిగ నున్నదో !

ప్రభువు :— కపర్దినీ! మేము రాణిగారినిఁ జూడఁగోరుచున్నాము. ఆమెయిచటికి రావచ్చును.

కపర్దిని :— మహాప్రసాదము.

కపర్దిని వెళ్ళినది. రాణిగారి కీసంగతి నివేదించినది. సోమయాజులు ప్రభుసన్నిధానమునకు దానుగూడ వత్తు ననినాఁడు.

రాణి :— మీరు రానేవలయును.

ఇరువురునుఁగలసి ప్రభువులవద్దకుఁ బోవుటకు నిశ్చయించుకొనిరి. సాయంకాలమునకు రాణిగారి శిబికము విజయరాఘవ విలాససదనముముందాగినది. శిబికవెనువెంటనే సోమయాజులు వచ్చినాఁడు. రాణి శిబికమునుండిదిగి నెమ్మదిగ లోనికిఁబోవ నారంభించినది. సోమయాజులామె ననుసరించుచుండెను. రాజమందిరప్రాంగణమునఁ గావలియున్నవారు రాణిగారికి వినమ్రులై నమస్కరించి దారి నొసఁగిరి. సోమయాజుల నడ్డగించిరి.

రాణి :— ఆయన నడ్డగించెద రేమి?

కావలి :— మిమ్ముల నొక్కరినే లోనికిఁ బ్రవేశింపఁజేయుఁ డని ప్రభువుల యాజ్ఞ.

రాణి :— ఆయనను రానిండని నాయాజ్ఞ.

కావలి :— అమ్మా? తమయానతిఁ దాటఁజాలము. కాని, ప్రభువులు.

రాణి :— అయినచో నేనును లోని కేగను. ఆయన వినా నా కిప్పుడు రాజదర్శన మే యనవసరము.

కావలివారిలో నొకడు లోనికిఁబోయి ప్రభువులతో నీసంగతి నివేదించినాడు. ప్రభువు వినుకొని రానిమ్మనినాడు. రాణి, సోమయాజులిరువురు లోనికిఁ బోయినారు. రాణి గదిగుమ్మమువద్ద నాగిపోయినది. ప్రభువెదురుగనున్న యాసనమున నవనతవదనుడై యున్నాడు. రాణి యాయన నేకదృష్టిగ నొకలిప్తకాలము చూచినది. ప్రభువట్లేయున్నాడు. రాణి యొకయడుగు లోనికివైచినది. ఆమెచరణ మంజీరము శింజితమైనది. ప్రభువు తలయెత్తలేదు. రాణివంకఁ జూడలేదు. రాణి కేమిచేయవలెనో బోధపడకున్నది. ప్రభువు నట్లే పరికించుచు నిలువఁబడినది. పదినిముసములుగడచినవి. ఎవరు నేమియు మాటాడలేదు. ప్రభువు తలయెత్తిచూచినాడు. రాణి తలదించుకొనినది. రాణిహృదయమునఁ గోపావర్తములు చెలరేగుచున్నవి. నిజమే, తనకును ప్రభువునకును చాలదినములు సమాగమములేదు. ఒకవేళ ప్రభువే తనసదనమునకు వచ్చెను, తానేమిచేయును? అర్ఘ్యపాద్యము లిచ్చును. తనచీరచెఱఁగుతో ప్రభువుపాదము లొత్తును. సర్వోప చారములుఁ జేయును. ప్రభువుమీఁద తనకుఁగోపముండుట వేరు. తనయింటికివచ్చిన ప్రభువును మర్యాదచేయుట వేరు. ఆయనవలనఁ దా నవమానముఁ బొందెనుగాని తనవలన నాతఁ డవమానమును భరించలేదు. ప్రబలవిరోధి యింటికివచ్చినను గౌరవింతురు! సామాన్య మైన యొక స్త్రీ రాజసదనమునకువచ్చిన మర్యాదచేయఁడో! అందునఁ దాను పట్టమహిషి. రాజ్యమున రాజాజ్ఞ యెటువంటిదో మహారాణియాజ్ఞ యటువంటిదే. పట్టమహిషి తానైవచ్చినపుడు మహారాజు తలయెత్తఁడో! తనమీఁద కోపమున్నచో నుండనిమ్ము. మర్యాదసేయఁడా? ఆమె, బిడ్డనెవరో యెత్తుకొనిపోవుటకురాగా వాని వంక తీక్ష్ణముగఁజూచు బాలెంతపులివలె చురచురఁ జూచుచు నిలుచుండెను. ఆమెనఖశిఖాపర్యంతము ననమానజనిత కోపాకృతియై

యుండెను. ఒకయడుగు గదిలోనుండెను. రెండవయడుగు గదివెలుపల నుండెను. మహాగ్రీష్మయామినీవేళ రెండుజాములప్పుడు నర్ధోదిత చంద్రబింబమువోలె నామె నిలుచుండెను.

ప్రభువుమనమునఁ గ్రోధాగ్నికీల లెగయుచున్నవి. వచ్చిన రాణి పలుకరించదేమి! అసలీమెను రమ్మనిన దెవరు? తనకుగ నెన్నియో వర్తమానము లంపినది. వచ్చినది. అవును, రాణి మందిరమునకు తాను పోవుట మాని చాలకాలమైనది. ఇపుడైనను దాను పోలేదు. ఆమెయే వచ్చినది. ఈ పూనమున కర్థమేమున్నది? భార్యకు భర్తవద్ద నింత రాజసమా? ఆమెకు మహారాణి నను గర్వమున్నటులున్నది. ఆ గర్వము మహారాజుతోఁగూడ మాటాడకుండ జేయుచున్నది. ఎంతగర్వములేనిచో రంగాజమ్మ కట్లు సందేశమంపును? రంగాజమ్మ యనినఁ దనకెంతటిభావమో యామెకు సువిదితము. తెలిసియుండియు నట్లామెను దిరస్కరించినదనిన నాతిరస్కారము తనకుఁగాని రంగరాజమ్మకుఁగాదు. చంద్రరేఖ క్రొత్తగవచ్చినది. ఆమెను దోడుచేసికొని, ఆమెవద్ద తన్నెట్లుగా చిత్రించినదో! రాణికి వత్తాసి సోమయాజులు. వీ రిరువురుఁ దన్ను ప్రతిఘటించుటకుఁ బూనుకొనినారు. తాను పట్టమహిషి. అయిన, భర్తను పలుకరింపదా! ఆయన క్రోధవివశుఁడై రాణివంక తీక్ష్ణముగఁ జూచినాఁడు. ఆ చూపామెహృదయమున నొక్కసారిగ వెయ్యి బాకులు గ్రుమ్మినట్లైనది. ఆయన యాపాదమస్తకము పరాభవజనితోత్థితక్రోధాకారమువలె నుండెను. మహాగ్రీష్మమధ్యాహ్నవేళా గగనమండలవిభాసితాహస్కరబింబమువోలె నాయనముఖము దుర్నిరీక్ష్యముగ నున్నది.

రాణి తలయెత్తి చూచెను. రాజు మొగములో ప్రసన్నత లేకపోగా క్రోధము కనిపించుచుండెను. తనయందు క్రోధమెందులకు? తానాయనకుచేసిన ద్రోహమేదియు లేదే! రాణి కన్నులుకూడ నెఱ్ఱఁబడెను. రాణికిఁ గోపము వచ్చినట్లు రాజు తెలిసికొనెను. వారిరువురి కోపములు నొకటికొకటి కారణమయ్యెను. ఇద్దరు మహాయోధులు కత్తులు కలుపుకొనువేళ నొకరినొకరు తీక్ష్ణముగఁ జూచుకొనునటు చూచుకొనుచుండిరి. అదియొక యగ్నిపర్వతమువలె నుండెను. ఎప్పుడు పగిలిపోవునో తెలియకున్నది. వెంటనే పగులుట మంచిది. అనసుయ మాలన్యమైనకొలఁది వెలువడు మహాగ్నిజ్వాల మిక్కిలి భయంకరముగా నుండును. ఈ పగులుట ముందెవరినుండి వచ్చుల వలయును? ముందెవ్వోటనుండి పగిలిన నచ్చోట బలహీనమైపోవును. అందుచేత నిరువురును క్రోధతామ్రమాత్రులై యొకరినొకరు చూచు కొనుటయేకాని నోటివెంట బయలువెడలిన పల్కులేకుండ నుండిరి. రాణియే మాటాడు నని రా జెదురుచూచుచుండెను. రాణి మాటాడెడిదే. విజయరాఘవనాయకునియందు క్రోధముకాని, అప్రసన్నతకాని లేకున్నచో నామె మాట్లాడెడిది.

మాటాడదునరే, తానచ్చటినుండి వెడలిపోదు. ఆ నిలుచున్న తీవి, ఆ చూచిన చూపులోని యహంకారము రాజును దలక్రిందులు చేసినవి. విజయరాఘవనాయకుడు మహారసికుడు. భరతశాస్త్రవేత్త సర్వనాట్య భంగిమములలోని రహస్యములు, మాధుర్యములు నెఱిఁ గినవాడు. భరతనాట్యాభినయమునందు ప్రౌఢాధీరాధీరాది నాయి కలయొక్క యభినయమువేళ నా నాయికల క్రోధాభినయము, రాచ తీవిఁ బ్రదర్శించు నంగవిన్యాసము, కుపితనేత్రచాలనము సర్వము నెఱిఁగినవాడు. రంగాజమ్మగాని, చంద్రరేఖగాని మరి యితరలైన

నాట్యకత్తెలుగాని యిట్టి యభినయముఁ జేసినప్పుడు తా నానందించి నాడు. చంద్రరేఖ యొకనాటి యభినయములో నిట్లనిలుచున్నది. ఇట్లేచూచినది. రాజున కా విషయము జ్ఞప్తికి వచ్చెను. ఆనాటి చంద్రరేఖాభినయమునకు, నేటి రాజగోపాలాంబికాదేవిగారి యీ నిలుచున్న ఠీవికి భేదమేమి ? అది యభినయము. ఇది నిజము. నిజముగానైనను నట్టినిలుకడ నిలుచుట, రసస్వరూపము జీవియొక్క హృదయమున నిలుకడ నేర్పఱచుకొనకున్నచో నెట్లు సాధ్యమగును ? చంద్రరేఖాదుల కది యభ్యసించిన విద్య. రాజగోపాలాంబికాదేవిగారి కది రాచపుట్టువుతో సహజముగా వచ్చిన భావప్రాకట్యము. కాని రాణికిఁ దనమీఁదఁ గోపమున్నది. ఏనాయిక యభినయింపఁబడు చున్నదో యా నాయికయొక్క ప్రధానమూర్తి నిజముగా కోపనయే కదా ! సత్యభామపాత్ర నభినయించుస్త్రీకి నిజముగా కోపములేదు. కాని పారిజాతమును భర్త రుక్మిణి కిచ్చినాడన్న సమయమునందలి యసలుసత్యభామకు నిజముగా కోపమే కదా ! రాజగోపాలాంబికా దేవి రాచకూతురు. చంద్రరేఖ రాచకూతురుకాదు. రంగాజమ్మయు రాచకూతురుకాదు. వారిద్ద రభినయమువేళనే రాచఠీవికలవారు. తక్కినప్పుడు సామాన్యస్త్రీలు. వారియందలి ప్రేమ వారి యభినయ కాలమును స్మరించుకొనగా సంభూతమైనది. వారికి నిత్యమైనదికాదు. పట్టమహిషికి నా భావములు, తత్సహజప్రకటనములు, పుట్టువు తోడనే సిద్ధించినవి. తనయందు వినయముగల భార్యయందు కోపా దులు కనిపించుటెట్లు ? భార్యకు భర్త భగవంతుడు. సత్యభామ యందు బలె రుక్మిణియందు కృష్ణునకు ననుభావ సంచారిభావములు గోచరించలేదు. పరమేశ్వరునకు భక్తునియందు దాసత్వము ప్రకా శించునుగాని కోపము, నింద, ఈర్ష్య యిట్టివి ప్రకాశించవు. పరమేశ్వరుడు దాసు ననుగ్రహింపడు. విరోధముచేతఁ బుట్టిన

కోపము మొదలైన గుణములు ప్రకాశించిన హిరణ్యకశిపుడు మొదలైనవారియందు స్వామికి వెంటనే యనుగ్రహము కలుగును. అట్లే శృంగారపురుషునకు స్త్రీగతమైన యీర్ష్యాక్రోధ జుగుప్సాది భావవికారము స్త్రీయం దెక్కువ యాదరము కలిగించుచున్నది. ఇవిలేని భార్యయం దాదరము కలుగుటలేదు. భార్య కవి చేతకావనియే యాతని యుద్దేశ్యము. భార్యయొక్క మనస్సు ధర్మముచేత దాసీభావమును పొంది భర్తయం దాభావములను ప్రకటించదు. నిజముగ చూచినచో సత్కులప్రసూతయైన భార్యయం దాభావములు ప్రకాశించినట్లు నీచజాతి స్త్రీయందుఁ బ్రకాశించవు.

రాజు రాణియందింత ప్రసన్నుడైనను తత్ప్రసన్నభావ మాయన మొగమునందుగాని, కనులయందుగాని కనిపించలేదు. ఇది యతని మనస్సులో విచారముచేసినభాగ మనుభవించిన విషయము. రా జిట్లనెను. "ఏదియో మాట్లాడవలెనని వచ్చితిరికదా మాట్లాడవచ్చును."

రాణి నిలుచున్నచోటినుండి కదలలేదు. కన్ను త్రిప్పలేదు. మాటాడుప్రయత్నమే చేయలేదు.

రాజు :— తమ రెందుకు వచ్చితిరో మాకుఁ దెలియును. మీ కుమారుడు రాజద్రోహముఁ జేసినాడు. తంజాపురరాజ్యమునకు విరోధులైన మధురవారితోఁ జేతులుచేతులు కలుపుచున్నాడు. మేము దుర్మార్గులమఁట. మాకు వయస్సు మరలినను గామము మరలలేదఁట. మేము వారి తల్లిని సరిగా చూచుటలేదఁట. మే మెందుకు సరిగా చూడలేదు? ఆవిడ పట్టమహిషి. ఆయమ భోగములుగాని యామె కిచ్చు మర్యాదలుగాని, దేనిలో లోపము జరిగినది? ఆమెను

గౌరవముచేయుని నిముసము మేమెఱుఁగము. మేము చేయు దాన ధర్మములన్నియు నితఃపూర్వము మేముచేసిన పాపములను నివారించుకొనుటకుఁ జేయుచున్నామట! విజయరాఘవనాయకుఁ డొక హిరణ్యకశిపుఁడు!

రాణికి నాయకుఁడు మాటాడుచున్న మాటలలో చురుకుతనము కనిపించలేదు. కాని యాయనముఖములో, కన్నులలో, మాటాడుచున్నవైఖరిలో తనయందు నిరాదరము, కొడుకునందు చెన్నరానంతకోపమును కనిపించినవి. రాణికి మనస్సాదుటలేదు. ఆమె మనస్సు కోపమేయయ్యెను. ఆ కోపమున కాలోచనలేదు. తనభర్త తనబిడ్డను చెఱలో పెట్టి శత్రువువలె మాటాడుచుండగా నామె మనస్సునకున్న తర్కపటుత్వము పోయెను. వాక్కునకున్న ధార యంతరించెను.

నాయకుఁడు రాజగోపాలాంబిక మాటాడునని యెదురుచూచెను. సమాధానమును బ్రత్యాశించెను. మన్నారుదాసు నిర్దోషియని యామె నిరూపించునని భావించెను. ఆయుత్తరము మన్నారుదాసు వ్రాసినది కాదు. మధురరాజ్యపు ముద్రికకలది. అది కల్పితము కావచ్చును. ఈమాట రాజగోపాలంబిక చెప్పవలయును. తాను వెంటనే మన్నారుదానును విడుదలచేయును. ఇది పట్టమహిషి యెందుకు చెప్పవలయును? తానే చేయరాదా యన్నయూహా యాయనకుఁ దోచలేదు. తాను తొందరపడి యట్లు చేసెను. దీనికంతకును రాయసము వెంకన్న కారకుడుగా కనుపించుచున్నాడు. తాను తొందరపడి చేసితినని తనకే తెలియును. తన కెవ్వరైనఁ జెప్పవలయును. దానిని తాను నర్దుకొనవలయును. ఇది మానవుని స్వభావము. ఆచెప్పినవారియందు గౌరవము

చేత చేసినట్లు కనిపించవలయును. ఇది మానవునియొక్క స్వభావము నందలి యొక మాయాబంధము.

రాణి మాటాడలేదు. కనులయందు నిప్పులు గ్రక్కుచునే యుండెను. రాజునకుఁ గోప మెక్కుడిగావచ్చెను. అనినాడు "మనమును కొడుకున్నఁ దక్కువవారము కాము. ఆయన మా పెంపకములో పెరుగలేదు. మాయం దాయనకుఁ బ్రేమయును లేదు. ఆయనయంతట నాయన కాయూహాలు పుట్టినవనికూడ మేము నమ్ముటలేదు. తల్లిగారు చెప్పినారు. ఆయనచేసినారు! లేనిచో నాయనచేసినాడు! తల్లిగా రంగీకరించినారు.

రాణి యింతవఱకు నడ్డముగా దిరిగి నిలిచియున్నది. మొగము రాజువంకకుఁ ద్రిప్పియున్నది. కాని యామె శరీరము ద్వారబంధమున కెదురుగా నున్నది. అంత నామె రాజున కెట్టయెదురుగా తిరిగి యనినది. "ఇదిగో, ఆతల్లి, ఆమె చేతులు బంధించవచ్చును. ఆమెను కూడ చెఱలో పెట్టవచ్చును. దానికోసము మరల నర్ధరాత్రము వేళ వార్తనంపుట యెందుకు? ఈమె యెక్కినబండి యీమెకుఁ దెలియకుండ కారాగారముకడకుఁ దోలుకొనిపోవుట యెందులకు?"

రాణియనిన యీమాటలతో రాజున కొడలు మండిపోయినది. ఎందుకు మండిపోయెను? తానుచేసిన పనియేకదా! ఆచేసిన కార్యములోని వైనముఁ జెప్పుటలో నాయనకు మర్మచ్ఛేదముఁ జేసినట్లైనది. రాజు కన్నులు మండించుచు మొగమడ్డము త్రిప్పుకొనెను.

రాణి:— మరల మనవిఁ జేయుచున్నాను. ఆతల్లి సిద్ధముగా నున్నది. వెంటనే చెఱలో పెట్టవచ్చును. నేనింకనిచ్చట నిలుచుటలేదు. నేను పోవుచున్నాను. నేను వెడలిపోయి రాజ్యములో విప్లవముతీసికొ

రావచ్చును. పరరాజులతోఁ గలిసి పన్నాగములు పన్నవచ్చును. తరు వాత పశ్చాత్తాప పడవలసివచ్చును.

రాజగోపాలాంబికయచట నర్ధనిమేషము నిలిచెను. వెనుకకు గిఱ్ఱున తిరిగెను. చఱచఱ నడచిపోయెను. ఆతీఁగిపోవుట పగఁబూని కాటువేయుటకువచ్చిన త్రాచుబా మవరోధముకలిగి వెనుకకు గిర్రున తిరిగిపోయినట్లుండెను. విజయరాఘవ విలాసనదసమంతయు మండు టెండలుకాచి వడగాలి వినరుచున్న పూఁదోటవలె నుండెను.

రాణి తన యంతిపురము ముంగిట నాందోళికనుండి దిగినంతనే యెల్లు సోమయాజులు కనిపించెను. రాణి యాయనవంక తీక్ష్ణముగా చూచెను. తాను లక్ష్యముకాని యా తీక్ష్ణతచేత యెల్లు సోమ యాజులు గడగడ వడఁకిపోయెను. మఱల రాణి కన్నులలోఁ బ్రసన్నత కలిగెను.

సోమ :— పట్టమహిషీ ! ఇన్నాళ్లు నా రాజుకూతుర వను కొన్నాను. నేడు నీవు నాకు మహారాణి వని తెలిసినది. కాని మహా రాణీ! మనము వెళ్లిన దొకందులకు! జరిగిన దింకొకటి!

రాణి :— రాయసము వెంకన్నను నేను రమ్మంటినని చెప్పుడు.

రాణి పరిచారికల సేవలన్నియుఁ బరిహరించెను. కపర్దినికిఁ గూడ దిక్కులేకపోయెను. ఆమె జగత్సంహారముఁ జేయుటకు బయలు దేరిన కాళికాదేవివలె నుండెను. పరిచారికలు కదలుటకుఁ గూడ వీలులేదని యాజ్ఞ చేయఁబడిన మేడ పైయంతరువులో తన బంగరుకోళ్ల పెద్దపట్టెమంచముపై గభేలున పడిపోయి రాణి వెక్కివెక్కి యేడువ దొడఁగెను.

ప్రియవిరహిత చక్రవాకి యొకటి యాకాశమునఁ గూయుచుఁ దిరుగుచుండెను.

౧౬

మరునాఁడు పట్టమహిషి నిద్ర మేల్కాంచినది. ఆమె మొగముఁ జూచినవారి కామె కడచినరాత్రి యంతయుఁ గన్నీరు మున్నీరుగ నేడ్చినదన్న సంగతి తోఁచనైన తోఁచదు. ఆమె సుమారు పాతిక ముప్పదియేండ్లనుండి పట్టమహిషి. ఇన్నియేండ్లు నామె పట్టమహిషి యని యనుకొనుటయేకాని యామెలో పట్టమహిషితనము కనిపించ లేదు. నేటిప్రొద్దున నామె మొగముఁ జూచినచో నెఱుఁగని వారికైన నామె పట్టమహిషి యనిపించును. విజయరాఘవ నాయకులవారికిఁ దనయందు ప్రేమలేదని దుఃఖపడినంతకాలము నామెలో ఠీవి కనిపించ లేదు. అహంకారము గోచరించలేదు. మనోనిశ్చయము ప్రకాశించ లేదు. ఆ శృంగారభావ మామెనుండి విడువడినతోడనే యామెలో నొక రాజసభావము నధికారభావము వెలికివచ్చినవి. దానికిఁ దోడు కొడుకు చెఱలోఁ బెట్టఁబడినాఁ డన్నభావ మామెలో వేఱొక మార్పుఁ దెచ్చినది. కడచినరాత్రి తెల్లవారువఱకు నామెకు రెండు దుఃఖములు. మొదటిది మహారాజు తన్ను మన్నించుటలేదని. రెండవది కొడుకు చెఱపెట్టఁబడినాఁ డనునది. ఇప్పుడా రెండుదుఃఖములును పోయి యహంకారముగను రాచఠీవిగను మార్పుఁజెందినవి.

కపర్దిని మహారాణివద్దకు వచ్చినది. ఆ దాసి కీరాణిదగ్గఱ మిక్కిలి చనవు. పూర్వ మాకపర్దిని చెప్పినట్లే రాణి నడచుకొను చుండెను. అలవాటుకొలఁది కపర్దిని రాణిదగ్గఱకుఁ బోయి యేదో

చెప్పఁబోయెను. రాణి యామెపై పౌరాధికారపుఁజూపు చూచెను. కపర్దిని వెనుకాడెను.

క్రమముగా రాణి వారముదినములలో నెల్లర నాజ్ఞాపించుచుండెను. ఆమెమాట గాదనుటకు వీలులేకుండెను.

పట్టమహిషికిసొంతయాస్తికలదు. ఆ యాస్తి కొన్నిలక్షలు వెల చేయును. ఆయాస్తియంతయు, పూర్వము రాజాధికారులే పరిపాలించుచుండిరి. వారముదినములలో రాణి తనయాస్తినంతయుఁ దనయదుపులోనికిఁదెచ్చుకొనెను. కడచిన పాతికయేండ్లలో నామెయాస్తిమీది ధనము చాలభాగము రాజ్యముక్రింద వ్యయపెట్టఁబడెను. తనధనమంతయుఁ దనకుఁ జెల్లుబడి కావలయునని యామె రాజునకు వార్తఁ బెట్టెను. విజయరాఘవనాయకుఁ డాశ్చర్యపోయెను.

రాణివెడలిపోయినతరువాత విజయరాఘవనాయకుఁడు వెనుక కామెను పిలిపింతమనుకొనెను. ఆమెరాదని గ్రహించి యూరకుండెను. విజయరాఘవుఁడొక విలక్షణమైన స్వభావము కలవాడు. ఆయన శృంగారభావము భావాశ్రయముకాని కామాశ్రయముకాదు. అందు చేతనే చంద్రరేఖ ప్రభువును నిరాకరింపఁగలిగినది. మహారాణి నాడు ప్రదర్శించిన కోపము, తదనుకూలమైనయంగవిన్యాసము, ఆనిలుచున్న భంగిమ, తద్భ్రుకుటీక్షేపము రాజునకేమనిపించెను! సరిగా నట్లభినయించుట రంగాజమ్మచేతఁగాదు. చంద్రరేఖచేతనుగాదు. అప్సరస్త్రీలు దిగివచ్చి యట్లు చేయలేరు. పట్టమహిషి చిన్నప్పుడు భరతాభినయము నేర్చుకొన్నది. ఆ సంగతి విజయరాఘవులకుఁ దెలియదు. తమ యంతిపురములో నామెచేత నభినయింపించి రాజు చిన్నప్పుడుఁగూడ చూడలేదు. ఇంత ఈడు వచ్చిన రాణి భంగిమ యింత యందముగా

నున్నప్పుడు, వయసులో నామె యభినయవిశేష మెటులుండెడిదో! త రంగాజమ్మమీఁద కలిగిన మరులు మహారాణిలోని యీగొప్ప భావమును దెలిసికొననీయలేదు.

విజయరాఘవనాయకుఁడు తన మనసులో విచారించుకొనెను. నిజముగా తనకు మన్నారుదాసుమీఁదఁ గోపము లే దనిపించినది. పట్టమహిషిమీఁదఁ గోపము లేదు. తన హృదయములోపలిలోపల పట్టమహిషియందుఁ గోపము కనిపించుటలేదు. తానిప్పుడు తన యంతట పట్టమహిషి యింటికిఁ బోవవచ్చునా? తాను లోకువ యై పోవునేమో! ఆమె మరల నీసారి వచ్చినప్పుడు తాను ప్రసన్నుఁడై మాటలాడును. ముందు మన్నారుదాసును విడుదల చేయవలయునా? ఈ యూహలో విజయరాఘవనాయకునకు మొదటిసారి రాయసము వెంకన్నమీఁద కొంచెము కోపము వచ్చినది.

ఇట్టి మనోభావములతోనున్న విజయరాఘవనాయకుడు రాణి యొక్క ధనమును రాణికి వెంటనే యీయవలయునని యుత్తరువు చేసెను. రాణి చేతిలోనికిఁ గొన్నిలక్షలు వచ్చినవి. ఆమెకుచాలమంది సేవకులు కలరు. స్త్రీలున్నారు. పురుషులున్నారు. ఇప్పుడామె యొక స్వాతంత్రాధిపత్యమును వెలయించుచున్నది. ఎల్లు సోమయాజు లామెకు మంత్రి. కపర్దిని యామెకు రహస్యదూతి.

ఆ రాజధానిలో నాల్గు చెఱసాలలున్నవి. ఒకదానియందు రాజవంశీయు లైనవారిని నియమించి యుంచుదురు. తనకొడు కందులో నుండవలయును. అచ్చటికి దనరహస్యదూతలను పంపినది. అందులో తన మన్నారుదాసు లేడు. లేడని తెలిసినప్పుడు రాణి కోసగానున్న చెట్టుయొక్క మొండుకొమ్మ డొక్కలో గుచ్చుకొని

గాయమైన పెద్దపులికి మరల వేటగాని బాణము తగిలిన నెట్లుండునో యట్లున్నది. గాయమున్న పెడకు మలగి పరమభయంకరముగ వేట కానిమీాదికి దుమికి వాని ప్రాణములు తీయుటకు సిద్ధముగా నున్నది. యువరాజును సామాన్యులనుంచు చెఱలో నుంచెనారాజు! ఇట్లుండగా సంఘాత కారాగారమున మన్నారుదాసు నుంచినారని తెలిసినది. ఎవరికి యావజ్జీవము శిక్ష విధింతురో వారి నా కారాగారమున నుంతురు. రాజు ప్రత్యక్షముగా పోయినఁగాని యచట బంధితుఁడైనవారికి విడుదలలేదు. మరల తాను రాజువద్దకు పోవలయును. తానింక రాజువద్దకుపోదు.

రాణికి నొక వాహగజమున్నది. ఆ గజముమీాఁద హౌదా కట్టించినది. హౌదాలో కూర్చుండెను. తన సేవకులందరు నేబది మంది కలరు. వారందరను ఖడ్గపాణులను, శూలపాణులనుగాఁ జేసెను. తాను సంఘాతకారాగారమున కేగెను. అచటి రక్షక భటులు భయముఁజెందిరి. ఆమె యాజ్ఞయిచ్చినచో నామెభటులు కారాగార రక్షకభటులను వధించి మన్నారుదాసును వదలింతురు. తరువాత నేమికావలయును? ఆమె యాపనిని జేయఁదలచుకొనలేదు. ఆమె యొక విషయమును దెలిసికొనుట కచటికిఁబోయెను. ఆమెకా సంగతి సులభముగా తెలిసినది. అర్ధరాత్రిమువేళ మన్నారుదాసును తీసుకొని వెళ్లినవాడు రాయసము వెంకన్న. ఈ రహస్యమైన యొక్క విషయము వదలిపెట్టి తక్కిన యెల్లవిషయములు రాజధానిలో చెప్పు కున్నారు. రాణి సాహసముఁ జేయఁబోయి భయపడిన దని రాజనుకొనినాడు.

తరువాత పదిదినములు రాణి కదలలేదు. మెదలలేదు. ఒకనాటి యుదయమున రాయసము వెంకన్నకొఱకు రాణి వార్త పెట్టెను.

వెంకన్న పట్టపురాణీ దర్శనమున కేగెను. రాణి యచట పరిచారిక లెవ్వరులేకుండ పంపించివేసెను. తాను‌ను వెంకన్నయు నిద్దరే.

రాణి :— వెంకన్నగారూ! మీరు నాకొక సాయముఁ జేసి పెట్టవలయును.

వెంకన్న :— తల్లీ! మహాప్రసాదము. తమరియాజ్ఞను నేను చేయుట యనగా నాజన్మకృతార్థమైనట్లే.

రాణి :— మహారాజు ఘోరపాపముఁజేయుచున్నాఁడు. తనకుఁ జెల్లెలైన స్త్రీతో శృంగారరస మనుభవించుచున్నాడు. మీరాసంగతి నాయనకుఁ దెలియఁజేయవలయును.

వెంకన్న :— దానికిఁ దగిన యాధారము లున్నచో చేయ వచ్చును.

రాణి :— ఆధారములను మీరే కల్పించవలయును.

వెంకన్న :— నా కాపని చేతఁగాదు.

రాణి — మీకుఁ జేతకానిపని యేమున్నది? మీరు తప్పక నా కీ సాయముఁ జేసిపెట్టవలయును.

వెంకన్న :— మహారాణీ! నే నీసందర్భములో మీకు సాయము చేయలేను.

రాణి :— అయినచో మీరీసౌధమునుండి బయటికి పోరు.

వెంకన్న మొగము వెలవెల పోయెను. కాని ధైర్యముఁ దెచ్చుకొని, "మహారాజుగారు నా కొఱ కెదురుచూచుచున్నారు. నేను పోవలయు" ననెను. రాణి బొడ్డులోనున్న కైజారుదీసి వాడిని

చేయలేదు? రాణికధికారము ముదిరినకొలఁది చెఱసాలలో మన్నారు
దాసుస్థితి మెఱుఁగుపడినది. రాయసము వెంకన్న చెఱసాలకుఁబోయి
యువరాజునకుఁ జెఱసాలలో రాజమర్యాద లన్నియు సాగునట్లు
రాజాజ్ఞఁ దీసుకొనిపోయి యేర్పఱచెను.

ఇట్లుండగా నొక విచిత్రసంఘటనము జరిగినది. పదిపదు
నాలేండ్లక్రింద నెపుడో మహారాజు రంగాజమ్మకు రెండు గ్రామము
లిచ్చెను. ఆ గ్రామములలో నొకటి రాజగోపాలాంబికాదేవిగారిది.
ఇన్నాళ్లును దాని ప్రస్తావనయే లేదు. నేడు మహారాణి తన
వ్యవహారముఁ దాను చూచుకొనుట యారంభించినది మొదలు
లెక్కలలో నీ వ్యత్యాసము కనిపించెను. తన గ్రామముతోపాటు
రెండవగ్రామముఁగూడ రాణిగారు తమ పాలనలోనికిఁ దీసికొనిరి.
రంగాజమ్మగారి వ్యవహర్త గ్రామముమీఁద నాదాయము గ్రహించు
టకు వెళ్లెను. రాణిగారి వ్యవహర్తలు వానిని దరిమివేసిరి. "కడచిన
యిరువదేండ్లుగ మాగ్రామ మాబిడ యనుభవించినది. ఆమెయొక్క
గ్రామమును మీ రిరువదేం డ్లనుభవించినతరువాత వదలిపెట్టెద"
మని రాణిగారియాజ్ఞ యని వారు తెలియఁజేసిరి. ఈ మాటలు
రంగాజమ్మకుఁ గోపముఁ గలుగఁజేసెను. "ఇన్నాళ్లులేని రాణి
యీ నా డెక్కడినుండి వచ్చినది. అసలు తాను రాణియేమి? నేనే
రాణిని. నే నెంతటిరాణినో, "ఏవనితల్ మముందలపనేమిపనో"
అను పద్యముతోడనే లోకమునకుఁ దెలిసినది. చూడు మేమి
చేయించెదనో! రాజుగారు నేనుచెప్పిన ట్లేలచేయరో! ఇన్నా
ళ్లామెను తూష్ణీంభావముతో మన్నించినందులకా యిట్లుచేయుట!'
ఇట్లామె తన కోపమును వెడలగ్రక్కుచుండగాఁ బ్రక్కనున్న దాసి,
"అమ్మగారూ! రాణిగారు చేసినదానిలో ద్రోహ మేమికలదు?

ఇరువదియేండ్లా మె గ్రామమును మీ రనుభవించితిరిక దా ! ఆయిరువది యేండ్లు మీ గ్రామము నామె యనుభవించుటలో దోష మేమున్నది?" అనినది. రంగాజమ్మ దాసిమీద విసరుకొనెను. దాసి నవ్వుచు నూరకుండెను.

ఆనాటిరాత్రి రంగాజమ్మ రాజునకు వార్తపెట్టెను. రాజు రంగాజమ్మదగ్గరకువెళ్ళి సెలనాళ్లైనది. రంగాజమ్మయందుఁ ద్రెంచ రాని మమకారము. చంద్రరేఖవద్దకుఁ బోయినచో తత్సమాగమ మును చంద్రరేఖ సంగీతకాలక్షేపముగ మార్చుచున్నది. క్రొత్తగా రాణిగారిమీఁద వాంఛ. ఆమె మజల తనవద్దకువచ్చు నన్నయాశ. ధీరాంబికవద్దకుఁ బోవుటకు మనసంగీకరించుటలేదు. ఆమెనద్దకుఁ బోయినచో వ్యంగ్యముగ చెంగమలదాసుని యువరాజును చేయవలయు నన్నమాటలధోరణి. రాజుయొక్క శృంగారభావమునకు నిలుకడలేక పోయినది. అందుచేత, రంగాజమ్మపంపిన వర్తమానము రాజునకుఁ బ్రియతమముగా నుండెను.

ఆరాత్రి విజయరాఘవనాయకుఁడును రంగరాజమ్మయుఁ గలసి కొనిరి. రాజునకు శృంగారవాంఛ. రంగాజమ్మకు తన గ్రామవ్యవహార వాంఛ. ఆమె దానినిగూర్చి చెప్పనారంభించెను. రాజు చేయిఁ బట్టుకొని లాగెను. చేలాంచలాకర్షణముఁ జేసెను. ఒకపద్యముఁ జదివి యర్థముఁ జెప్పుమనెను. కపోలమును స్పృశించెను. ముంగురులు దిద్దెను. అంకమునకు రాఁదీసెను.

ఆమె యిట్లనుచుండెను.

"ప్రభువులు నాకిచ్చిన గ్రామములు రెండును రాజగోపాలాంబిక తీసికొన్నది. నావ్యవహర్త వెళ్లినప్పుడు వారితో నీగ్రామములు

నావికాని యామెవి కానన్నదట. ప్రభువులిచ్చిన గ్రామములమీఁద నామె కేమి యధికారము. ఆమె యెవరు? ఇన్నాళ్లులేనిరాణి యీనాడెచ్చటినుండి వచ్చినది? ఇదియంతయు మీరు ముభావముగా నుండుటచేత గాదా?"

"వీని కేమి? నాగ్రామము నాకు రాదుగాని."

"పద్యము చదివిసట్లే యున్నది. నాతలఁ దీసికేసిన ట్లున్నది. నేనింతటి యమర్యాదను నాజీవితములో ననుభవించలేదు."

"అవును. మెత్తగా నున్నదనుకొందును. పగలెల్ల కన్నీళ్ళచేత నానినది."

"నేను తలయే దువ్వుకొనలేదు. ముంగురులు రేగియున్నవి. నాయధికారము పోయినతరువాత నేనెట్లున్న నేమి?"

"నేనందుకు తగను. పట్టమహిషిని మీయంకముమీఁదికి రాఁ దీసికొనును. ఆమెయుండగా మేమెందుకు?"

రంగాజమ్మ యేమాట యనరాదో యామాట యనినది. పూర్వము రంగాజమ్మ యిట్లనగ రాజు రాణినిఁదూలనాడి రంగాజమ్మను గారాబుముద్దులు పెట్టకొనెడివాడు ఇప్పు డట్లుజరుగలేదు. రాజు తీవ్రమైన యాలోచనామగ్నుఁడై యూరకుండెను. రంగాజమ్మకుఁ బట్టరానిదుఃఖము వచ్చెను. ఆమె దూరముగానిలుచుండి బిగ్గఱగా వెక్కి వెక్కి యేడువ నారంభించెను. రాజామెవంకఁ జూచుచు మాటాడించలేదు. ఆయనయూహింప నారంభించెను. "ఈమె రంగాజమ్మయేనా! తంజాపురమంతయు మన్నించు మహాకవయిత్రియా! ముప్పదికావ్యములు వ్రాసిన పండితురాలా? యక్షగాన కవితాసరస్వతియా! కవి

యొక్క దేశములోనికీర్తియు, అతడు వ్రాసిన కావ్యములలోని ప్రతిభయు నివివేరు. అతనియొక్క కామక్రోధములు, అతనియహంకారము, యతని యల్పిష్టమైనమతియు నివివేరు. మనస్సులో కవి నీచుడు కావచ్చును. ఇతరమనుష్యులతో నతనివ్యవహారము పరమనీచముగా నుండవచ్చును. కావ్యము రచించునప్పు డొక్కప్రతిభచేత నుదాత్త విషయములు వ్రాయును. అది వట్టియూహాలోకము. ఆయుదాత్తత కూడ వాని శక్తిమంతమైన శబ్దజాలముచేత నుద్దీప్త మగుచున్నది ఎవడు కవిరచనలోనున్న యుదాత్తభావములను చూచి యా కవి యుదాత్తమైన ప్రకృతికలవా డనుకొనునో వాం డొక పెద్ద మూర్ఖుడు.”

రాజు మరల నిట్లనుకొనెను. “ఇన్నాళ్లు నేను రంగాజమ్మ నిట్లు విమర్శించలేదు. ఆమెకంట కన్నీరుదయించినచో నాయింట మున్నీరు ప్రవహించిన దనుకొంటిని. ఈమెయందు నాకుంగల ప్రేమ తగ్గిపోవుచున్నదా ?” తగ్గిపోవుట రాజున కిష్టములేదు. వెంటనే విజయ రాఘవనాయకుడు లేచి రంగాజమ్మకడకుం బోయి యామె కన్నీళ్లు త. చేలాంచలముతోం దుడిచి యామెను కౌగిటికి హత్తుకొనెను. ఆమె రాజుతొమ్మమీఁదఁ దలవానించి కౌఁగిట నొదిగెను. అంత రాజు సమాదాయించెను. “ఆమెతో మనకు పట్టుదలయెందులకు? ఆబిడ యీమధ్యఁ జాలపనులు స్వతంత్రించి చేయుచున్నది. నేనేమియు ననలేదు. ఆమెయందు మంత్రులకుఁ, బురోహితులకు, సేనానాయకులకు గౌరవమేర్పడినది. నేను మన్నారుదాసును చెఱలో పెట్టినందులకే యామె చాల దుఃఖపడుచున్నది. ఆమెను నేను ప్రేమించకపోవచ్చును. కాని యామెను బట్టమహిషి కాదనుట యెట్లు? అది రాజ్యసంబంధమైన వ్యవహారము. ఆ యొక్కగ్రామము

పోయినంతమాత్రమున నేమి? నీకు మఱల పది గ్రామము లిచ్చెదను.

రంగాజమ్మ :— నాకేమియు నక్కఱలేదు.

రాజు :— రంగాజీ! పట్టుఁబట్టకుము. నేనుండగా నీకు గ్రామము లెందుకు? ఆమెతో నీకుఁ బంతమేమిటి? ఆమె యపండితురాలు. నీవు పండితురాలవు. ఆమె వట్టిసామాన్యస్త్రీ. నీవు మహాకవయిత్రివి. ఆమె యూరుపేరులేని మానిసి. నీ వాంధ్రభాష యున్నంతకాలము పేరు శాశ్వతముగానుండు మహామూర్తివి.

రంగాజమ్మ :— ప్రభువులుమాత్రి మట్టివారుకారా? శ్రీకృష్ణ దేవరాయలవారివలె శ్రీ విజయరాఘవనాయకులవారు కూడ నాంధ్ర సారస్వతములో మహారాజమహాకవిగా నిలిచిపోదురు. సర్వజ్ఞ సింగమనీడు, వేమారెడ్డి, శ్రీకృష్ణదేవరాయలు, శ్రీ విజయరాఘవ నాయకులవారు; ఈమహాప్రభువులు తెనుఁగుదేశమున కెంతచేసిరో తెనుఁగుభాషకు నంతఁజేసిరి. మీరు రాచంద్రార్కము వర్ధిల్లుదురు. తెలుఁగుజాతికి మీరుపెట్టినది భిక్ష.

రాజు :— కాని రంగాజమ్మా? ఈ ప్రభువు లెంతవారైనను విశ్వేశ్వరసరస్వతి, శ్రీనాథుఁడు, పెద్దన్న రంగాజమ్మగార్ల ముందు నిలువలేరుగదా!

రంగాజమ్మ ప్రసన్నురాలైనది. విజయరాఘవనాయకుఁ డంత కంటెఁ బ్రసన్నుడైనాఁడు. తరువాతజరిగిన శృంగారములలోఁ మధురప్రసంగములో, రాజు రంగాజమ్మను పూర్వముచెప్పినకవులతో, బోల్చుచు, వారందరిలో శ్రీనాథుఁడు గొప్పవాడనుచుఁ బ్రసంగించుచుండెను.

అప్పుడు రాజు నిట్లు యోచించెను. "మహారాణి తన్ను మన్నారుదాసును వదిలించు డని యేలయడుగలేదు? రంగాజమ్మ మీఁదఁ దనకుఁగల మాత్సర్యముచేత నడుగలేదు. తాను మఱల నాదగ్గఱకు రాలేదు. ఆమె కీమాత్సర్యము నింకను వృద్ధిపఱచెదను. అప్పుడుగాని నాకోపముతీరదు."

విజయరాఘవనాయకుడు రంగాజమ్మతో నిట్లనెను.

"రంగా! నీకంటె శ్రీనాథుని గొప్పయేమి? ఆయనకుఁ గనకాభిషేకము జరిగెను. నీకు నేను జరిపింతును. చూడు మొల్లుందునో!

రంగాజామ్మకన్నులు ప్రాతర్వికసితపద్మోజాత రామణీయకముఁ బురుడించెను. ఆమెముంగురులు వనశిఖావళపింఛాంత రేఖాసదృశము లయ్యెను. ఆమెచిబుకము రాజముద్రికవలె నుండెను.

౧౭

నాఁడు రంగాజమ్మగారికనకాభిషేకము. విజయరాఘవ నాయకులు సభతీర్చియుండిరి. శ్రీనివాసతాతాచార్యులవారు, కోనేటిదీక్షిత చంద్రకవి, పురుషోత్తమ దీక్షితులు, కామరుసుసోమయాజులు, కాళ కవి మొదలుగ కవిపండిత బృందము వచ్చెను. తంజావూరునందలి యాబాలగోపాల మచట నేయున్నదని చెప్పవచ్చును. సభయంతయుఁ జిత్రచిత్రములుగ నలంకరింపఁబడియున్నది. మామిడితోరణములు పూల తోరణములు కట్టిరి. చికిలిముత్యపుమాలిక లచ్చటచ్చట వ్రేలాడఁదీయఁ బడినవి. వానికిఁ జివరల రత్నము లున్నవి. వానికాంతులచే సభ యంతయు దీప్తిమంతముగ నున్నది. ప్రభువు వచ్చినాఁడు. ఆయన

వెనువెంటఁ జెంగమలదాసు వచ్చినాఁడు. మన్నారుదాసు రాలేదు. మన్నారుదాసును జెఱబెట్టినపిమ్మట నింతపెద్దసభ జరుగలేదు. నేడది జరుగబోవుచున్నది. మన్నారు బంధముక్తుఁడుగాలేదు. రాజు సింహాసన మలంకరించినాఁడు. మన్నారుదాసుని యాననము వెలవెలఁబోవు చున్నది. చెంగమలుని కందుఁ గూర్చుండవలయు ననిపించినది. కాని యటులఁ జేయలేదు. ప్రభు వేమనుకొనునో! సభ్యు లేమందురో! రంగాజమ్మ తనయాసనమున ఠీవిగ నుపవిష్టయైనది. ఆమె పసుపువచ్చని పట్టుచీరగట్టి నల్లని ముఖమలుచమ్కీ నక్షత్రములకంచుకము దొడిగి లేతమబ్బురంగు బంగరుపూలసేలువ కప్పికొనినది. ఆమెకనులు సాయంవికసితనీలకైరవమ్ములవలె నున్నవి. ఆమె పురివిప్పిన నెమలివలె విలాసముగ నాసీనయైయున్నది. ఆమెకు తనకుజరుగబోవు కనకాభిషేకమే కనులకుఁ గట్టుచున్నది. ఆమెకు సభలోనివారందరు కనుపించుటయేలేదు. ఆమెకన్ను లూర్ధ్వములై సోగలై, అర్ధనిమీలితములై రమణీయముగనున్నవి. ఆమెకనులకు రాజుమూర్తి మాత్రము కనలక స్థిరముగఁ గన్పడుచున్నది.

రంగాజమ్మ తన మన్నారుదాసవిలాసమునందుండి కొన్ని భాగ ములను చదివి వినిపించినది. రాజు కానాడు రంగాజమ్మచదివెడితీ రద్భుతమనిపించినది. ఆమె యిదివఱకెన్నడు నిట్లు చదువలే దని పించినది. రంగాజమ్మవంక నన్నగఁ జూచినాఁడు. రంగాజమ్మ నయనము లుజ్జ్వలములైనవి. ఆమె పెదవులఁ గదలియుఁగదలని మందహాసమొకడు నన్నని రేఖగ భాసించినది. ప్రభువునకు రంగాజమ్మ సరస్వతి యనిపించినది. రాజు దూరమునను్న కపర్దినిని జూచినాఁడు. ఈమె యెందులకు వచ్చినదో! రాణి పంపియుండవచ్చును. కపర్దినికి సభలోకనిపించిన దొక్కవెలితి. అది మన్నారుదాసు రాకపోవుట.

ఆ మహాసభాభవనమున నాయొక్క వెలితియాననము వెక్కిరించి నటులుగ నున్నది. అమంగళముగఁగూడ నున్నది. రాణియే యీ నాఁడీభవనమును దర్శించుచో నెటులుండెడిదో ! ఆమె కోపాగ్ని కీలల కీ భవనము దగ్ధమయ్యెడిది. ఆమెహృదయమున మన్నారును జెఱపెట్టుట యనునది యారనియగ్నిగ, తీరనిబాధగ నున్నది. ఏమైనను మహారాజున కిదితగదు. తనకొడుకు, యువరాజు, బుద్ధిమంతుఁడు, పితృభక్తికలవాఁడునగు మన్నారును జెఱలోఁ బెట్టుటయేమి! అయిన నీనాడు విడువవలదా ? కపర్దిని హృదయమున రంగాజమ్మయనిన కోపముగ నున్నది. రాజునకు కపర్దినిరాక యనిష్టముగ నున్నది.

నాటికార్యక్రమముననుసరించి విజయనగరమునుండివచ్చిన యొక గొప్పసంగీతవిద్వాంసుని పాటకచ్చేరీ జరిగినది. ఆవిద్వాంసుఁడు వీణ వాయించుటయం దసమానుఁడు. ఆయన వీణమీఁద మృదుమధురముగ గానముఁ జేసినాఁడు. వీణానిక్వణములు సభయెల్ల మెల్ల మెల్లగ ప్రాతర్మందానిలమువలె తారాడి యొకప్రశాంతవాతావరణము సృష్టించినవి. సభ్యులందరిమనము లానందమున, మునుకలెత్తినవి. వీణవాయించుటయం దతఁడంతనేర్పరి. రంగాజమ్మ కా వీణాతంత్రుల నుండి వెలువడు మధురధ్వని పులకలెత్తించినది. ఆమె తన్మయత్వము నందినది. ఆమెయు వీణవాయించుటయందు నేర్పరి. తాను తంజావూరు వచ్చినపిమ్మట వీణ మ్రోయించుట తగ్గినది. తనదృష్టి సంగీతమునుండి సాహిత్యమునకు మరలినది. సంగీతము మూలవడినది. ఇన్ని వత్సరములుగఁ గప్పివేయఁబడిన యామె సంగీతభావమున కీనాఁడీయసనసంగీతము దోహద మొనర్చినది. ఆమె నేడు పరిపూర్ణానందస్వరూపిణి.

తరువాత చంద్రరేఖనృత్యము. ఆమెకు నీ సందర్భమున నృత్యముచేయుట కిష్టములేదు. కాని తానేమనును? ప్రభువడుగుచున్నాఁడు. చేయకతప్పదు. ఆమె తనకతిప్రీతికరమగు నందికేశ్వర నృత్యము నభినయించినది. ఆ నాడు చంద్రరేఖ తనయభినయచాతుర్యమంతయుఁ జూపించవలయునని యనుకొన్నది. ఆమె తొలుత సామాన్యముగనే యారంభించెను. కొంతసేపటి కలసిపోయినట్లు నటించి మనోహరముగ శ్రమస్వేదబిందువులు ముఖమునందు ప్రకాశించుచుండగఁ బొడవైనశ్వాసవదలుచు నృత్తముచేయుచు నడుమనడుమ నాలుగైదుసంగతులువేసి సభాసమ్మోహనకరముగ నోటననుచుండెను. "తగ్గు, జగ్గు, సొల్లు, ప్రాక్ప్రత్యక్ తిర్యగాదిసమయములందు శిరస్సు, కనులు, కనుబొమలు, ముక్కు, క్రిబెదవి, కంఠము, వక్షస్సు, నడుము వీనియొక్క చాలనభేదములచేతఁ జూచువారికి చిత్రప్రతిమవలెఁ గనుపించినది. ఆమె పాదములకు వంద గజ్జలదండలు కట్టుకొన్నది. కాని యొక్కొక్కసారి పాదములు నేలమీఁదనాన్చినచోఁ బదిగజ్జెలే మ్రోగును. మరియొక్కసారి నాల్గుగజ్జెలే మ్రోగును. ఇంకొకసారి యొక్కగజ్జయే మ్రోగును. ఆమెపదవిన్యాసము రసజ్ఞులైన పండితుల హృదయములయం దచ్చెరువు గలిగించినది. చరణమన్నంతసేపు చతురస్ర. తిశ్ర, మిశ్ర, ఖండాదిజాతులుకలసిన యొకజాతిలో నటించి, ముక్తాయింపు మరియొకజాతిలోచేసి చరణముచివర రెండుమూడు ముక్తాయింపు లిచ్చుచుండెను. వానిలోఁ జివరిముక్తాయింపు మిక్కిలి మధురముగా నిచ్చుచుండెను. మరియు నభినయములో విరహేర్ష్యా[illegible]షాదిభావములు భాసించునట్లు నయనిష్ఠురాది సంగతులువేసి పాడుచుండెను. ఆమె ఈనాటియభినయము దేవతానాట్యమువలెనున్నది. ఆమె యారువిధములైననాట్యములను బ్రదర్శించెను. ఆరు శిరోభేదములను, పదమూడు నేత్రభేదములను, అయిదు భ్రూభేదము

లను, రెండు నాసాచలనభేదములను, మూడు అధరోష్ఠచాలనభేదము లను, అయిదు హసితభేదములను, నాల్గు కంఠభేదములను, పదునారు హస్తకరణములను, పందొమ్మిది పాదకర్మభేదములను చూపించెను. ఎప్పు డేభేదమును జూపుచున్నదో భరతశాస్త్ర జ్ఞానమును, తదనుభవమును సంపూర్ణముగ కలిగియున్న విజయరాఘవ నాయకునకుఁ గూడ తెలిసికొనుట దుర్ఘటముగ నుండెను. ఎప్పు డేచాలనము భావోద్బోధకముగ సమకూర్చుచున్నదో తెలిసి కొనుట కష్టముగనున్నది. ఆమెయురశ్చాలనభేదములు, కట్యూరు చాలనభేదములు చూచుచున్న రాజుమనస్సు రంగాజమ్మమీఁద విరక్తి కలిగించుచున్నది. ఆమెకు వంతపాటకులు వైణికుఁడొకఁడు; గాయకుఁడొకఁడు; మార్దంగికుఁడొకఁడు. వారు మువ్వురు చంద్రరేఖానాట్యమును వందగుణములుదీపింపఁజేసిరి. వైణికు డెడమ చేతనే తంత్రినిమీటి యెడమచేతనే స్వరము లణచుచుండెను. పాటయొక్కయక్షరాక్షరమునకే మీటువేసి సంగతిగమకమునకు మీటువేయకుండ సంగతిని వాయించుచుండెను. ప్రక్కతంత్రుల మీఁద శ్రుతిమీటు వేయకుండ, టిమ్మనుశబ్దము పుట్టకుండ మెత్తగ వేలిపొట్టతో లోమీటు మీటి గమకములుపట్టి వీణాధ్వని చంద్రరేఖ నోటిపాటతో జోడించుచుండెను. గాయకుఁడు చంద్రరేఖ యలసియున్నపుడు, నోటపాటననినయప్పుడు తా నామెకంఠధ్వనివంటి ధ్వనితో నామెయభినయించుచున్న భావము వేయివిధముల నుద్దీపిత మగునట్లు సంగతులువేయుచు పాడుచుండెను. మార్దంగికుఁడు చంద్రరేఖపాడుచున్నకీర్తన కనుగుణముగ వాయించుచు తన పాండిత్యమును చూపించుచునేయుండెను. చంద్రరేఖపాడుచున్న కీర్తన మిశ్రజాతిత్రిపుటతాళమువిూఁద నడచుచున్నది. అతఁడు మద్దెలమీఁద ఖండజాతిత్రిపుటతాళములో వాయించుచుండెను

సభయంతయు తప్పువాయించుచున్నాడని కనుబొమలు ముడిచిరి. గీతము చివరముట్టువరకు నామద్దెలకాఁడు నక్షరములపంపకము నరిపెట్టి చూపించగ నందఱును నివ్వెరపోయిరి.

ఆమెనాట్యము సరిగ నొకజాముచేసెను. నాట్యావసానమున జనమెల్లరు మహానందమగ్నులైరి. మహాశ్చర్యమును బొందిరి. సభలో వేయిగుసగుసలు బయలుదేరినవి. చంద్రరేఖకుకూడఁ గనకాభిషేకముఁ జేయవలెనన్నమాటలు రాజుచెవిదాక వచ్చినవి.

రంగాజమ్మకనకాభిషేక మారంభింపబడినది. ఒక బంగరు తట్టనిండుగ బంగరుపూలు తేఁబడినవి. ఒక్కొక్కపుష్ప మొక్కొక దీనారముతోఁ జేయఁబడినది. అట్టివి వేయిదీనారములతోఁ జేసిన పూలున్నవి. వానితోపాటు మామూలుపూలను కలిపిరి. ప్రథమమున ప్రభువాసనమునుండి లేచి పది బంగరుపూలు తీసి రంగాజమ్మ శిరసున నుంచెను. రంగాజమ్మకనులు రాజుకన్నులఁ గలసినవి. ఆమె కన్నులలో మహానందము వెల్లివిరియుచున్నది. రాజామె చూపునకుఁ బులకితుఁడైనాఁడు. తరువాత రాజపురోహితుఁడు మంత్రములఁ బఠింపుచుఁ నొకదోసెడుపూల నామె నభిషేకించెను. ఆపిమ్మట వరుసగఁ గవులంద రామెను పూలతో నభిషిక్తను చేసిరి. ఇంకను నొకకొన్ని పూ లున్నవి. వాని నిరువురు యువతులు రంగాజమ్మకిరువైపుల నిలిచి వృష్టిగ నామెమీఁదఁ గురిపించిరి. ఆ బంగారుపువ్వు లామె రత్నకంకణములలో ప్రతిఫలించి యరుణోదయరేఖలవలె భాసించినవి. ఆమెనీలమణులహారమున కలసి నీలమేఘమునందు విద్యుల్లేఖలవలె నున్నవి. ఆమె ఘుంగామురములమీఁద, రతనాలచెంచు, వజ్రాలసరులు, కిరీటి, బవిళ్ళ, బన్నసరులు, పచ్చలతావలకలపాదపల్లవములు, గిలుకు

మట్టియలూ, అందియలు, కర్ణతాటంకములు, ముత్యాలకంటె, సందిదండలు, ముత్యాలముక్కర, గంటలమొలనూలు, -వడ్డాణము, రత్నపుటుంగరముమీఁద నాట్యమాడి చిత్రచిత్రములుగఁ గాంతు లీనినవి. రంగాజమ్మ కూర్ధ్వలోకమున విహరించుచున్న ట్లున్నది. ఆమె కా సభ మహేంద్రసభ, విజయరాఘవనాయకుడు సురేంద్రుడు, తానూర్వశివలె ననిపించినది. ఆమె మనస్సంతయు మధురభావముల ప్రోవై పోయినది. ఆమెకన్నులు విజయానందసూచకముగ తళతళ మెఱయుచున్నవి. శ్రీనివాసతాతాచార్యులవారు లేచి యిట్లనిరి. " ఈరంగాజమ్మ మహాకవయిత్రి. ఈమె శృంగారరసమును మహాద్భుతముగఁ బోషించినది. శృంగారరసవిషయమున శ్రీనాథునితో నీమెను బోల్చవలెను. కనకాభిషేక మానాఁడు శ్రీనాథునికే చెల్లినది. ఈనాడీ రంగాజమ్మకే చెల్లినది. ప్రభువులు రసజ్ఞశేఖరులు. కావుననే రంగాజమ్మగారికిఁ గనకాభిషేకము సల్పిరి. "

పురుషో :—రంగాజమ్మగారు శ్రీనాథునిగూడ కొన్ని విషయములం దధిగమించినటుల గన్పడును. శృంగారము నీమెరచించినంత సుందరముగ, మధురమధురముగ నింతవఱకెవ్వరును రచించలేదు. ఈవిషయము ప్రభువులకు సువిదితము. అందువలననే రంగాజమ్మగారికి గనకాభిషేకము సల్పిరి.

కోనేటి :— రంగాజమ్మగా రొక్క-శృంగారరసమునే కాదు. నవరసములయందునను నాయారసముల కనుగుణముగ సుందరముగ వ్రాయును. ఈమె తనరచనలో ప్రాధాన్యము శృంగారమున కిచ్చినది. ఈమెపద్యరచనావైశిష్ట్య మొకులకబ్బనిది. ఈమెశైలి మృదువుగ, నద్భుతముగ, మనోహరముగ నుండును. ఈమె మెత్తనిపదములను సుందరముగఁ దనశైలియం దిమిడ్చి వ్రాసికొనును. ఈమెపదలాలిత్య

మహోఘము. ప్రభువులు కవిసత్తములు, కావుననే రంగాజమ్మగారికిఁ గనకాభిషేకమునల్పిరి.

కాళకవి :— రంగాజమ్మగారు కేవలము సరస్వతియపరావతార మనిపించుచున్నది. ఈమెయుషాపరిణయప్రబంధ ముత్తమమైనది. ఈమె ద్రాక్షాపాకమున సుమధురముగఁ బద్యరచనసల్పినది. అది మనయాస్థానప్రబంధము లన్నిటియందును దలమానికమువోలె ప్రకాశించును. ప్రబంధకవిత్వ రచనాపటిష్ఠులగు ప్రభువులకు రంగాజమ్మగారి యుషాపరిణయప్రబంధవైశిష్ట్యము బాగుగ తెలియును. కావుననే రంగాజమ్మగారికిఁ గనకాభిషేకమునల్పిరి.

కామరుసు :— రంగాజమ్మగారు యక్షగానముల రచించుటయం దసమానురాలు. ఈమె మన్నారుదాసవిలాసయక్షగాన మీామె యక్షగానములలోనెల్లఁ బరమోత్కృష్టమైనది. ఈమె యక్షగాన రచనాప్రౌఢియంతయు దానిలోఁ జొప్పించి వ్రాసినది. అట్లువ్రాయుట యామెకే చెల్లును. యక్షగానరచనాప్రవీణులైన ప్రభువులను రంగాజమ్మగారి యక్షగానరచనయొక్క యౌత్కృష్ట్యము ముగ్ధమొనర్చి యుండును. కావుననే రంగాజమ్మగారికిఁ గనకాభిషేకము సల్పిరి.

సభలో రకరకములుగ ప్రశంసలు బయలు దేరినవి. రంగాజమ్మకుఁ దాను సభలో నున్నదనుజ్ఞానము లేకుండనున్నది. ఆమె యొడ లామెకు తెలియుటలేదు. కవులు చెప్పుమాటలు వినిపించుటలేదు. సభలోని ప్రశంసలు వినిపించుటలేదు. ఆమె మహానందస్థితియందున్నది. విజయరాఘవనాయకుడు లేచి యిట్లనినాడు. "రంగాజమ్మకు మేము పది గ్రామముల నుబహూకరించుచున్నాము. ఈమె యొక గ్రామ మీామధ్య కారణాంతరములచేత నీమెనుండి చ్యుతమైనది. దానికి

బదులుగ మేము పది గ్రామముల నీయ నిశ్చయించితిమి." ప్రభు వాక దీర్ఘరమణీయాష్టాపదదామమును విలువైనరత్నములు చెక్కఁబడి ముద్దులుగుల్కుచున్నదాని నామెకంఠమున వైచినాడు. రంగాజమ్మ కా హారస్పర్శ కితకితలు పెట్టినట్లైనది. ఆమెకు రోమాంచ మొదవినది. ఆమె నిలువెల్ల మధురలజ్జాసమన్వితమహానందమూర్తి యైనది. ఆమె నేత్రములనుండి హిమశీతలములై చిట్టిముత్యముల వోలిన రెండు కన్నీటిబొట్లు తొంగిచూచినవి. అవి యొరులకుఁ గానరానివి. అవి రత్నహారమున ప్రతిఫలించి మెఱసినవి. ప్రభువు పరికించినాడు. ఆయన తృప్తినందినాడు. ఆయన యానందమున కవధిలేకుండ నున్నది. [illegible]మునలోఁ జంద్రరేఖనృత్యము, రంగాజమ్మ తృప్తి విచిత్రమగు నానందమునకుఁ దావిచ్చినవి. రాజు రంగాజమ్మ మెడలో నామహాసభయందు హారమువైచుట చంద్రరేఖకుఁ గపర్దిసికిఁ గష్టముగ విచిత్రముగ నున్నది. కపర్దినికన్నులు చిత్రముగ వెలుగొందినవి. రాజు చూచినాఁడు. కపర్దినితో సంభాషించవలె నను కొనినాఁడు.

రాజంతట సింహాసనమునకు దక్షిణభాగమునను న్న యొక చిన్న మంటపములోనికి విశ్రమించుటకేగెను. ఆయన యచటనున్న యొకయాసనమున నుపవిష్టుడైనాఁడు. రంగాజమ్మ తన్నభిషేకించిన పూలను దోసిళ్లుగ కవులకుఁ బంచిపెట్టినది. మిగిలినవి సభికులకుఁ బంచ నియమించినది. రాజునకు సభయంతయుఁ గన్పడును. రాజు సభ్యులకుఁ గనిపించఁడు. సభ్యులందరు రంగాజమ్మను వేనోళ్లఁ బొగడిరి. సభ ముగిసినది. జనులందరు వెడలిపోయిరి. రంగాజమ్మ లేచి రాజువద్దకు వచ్చినది. రా జామెను జూచినాఁడు. ఆమెకన్నులు మణిదీపములవలె వెలుగుచున్నవి. ఆమె రాజునకు నమస్కరించినది.

ఆనమస్కరించుటలో రాజునకు సర్వనృత్యభంగిమములు దర్శించిన ట్లైనది. ఆ నమస్కరించునప్పటి యామె నిలబడుభంగిమ రాజును ముగ్ధు నొనర్చినది. కాని రాజు మాటాడలేదు. ఆయనమనమున చంద్రరేఖయు రంగాజమ్మయు నొకరితరువాత నొకరుగఁ దిరిగితిరిగి రామొదలుపెట్టిరి. రంగాజమ్మ వెడలిపోయినది. రాజు రంగాజమ్మ పోవుదెసకుఁ జూచినాఁడు. రంగాజమ్మ పోవుచుండగాఁ దానేమియు మాటాడలేదేమి! ఆయన కాశ్చర్యముగ నున్నది. రంగాజమ్మ దూరమునఁబోవుచు నెమలివలెఁ గనిపించినది. రంగాజమ్మవద్ద కీనాడు తప్పకపోవలె ననుకొనినాఁడు ప్రభువు. వెంకన్న కనుపించినాఁడు. రాజువద్దకు వచ్చినాఁడు.

రాజు :— వెంకన్నా! నేటిసభ యెట్లున్నది? చంద్రరేఖ నాట్యాభినయ మెట్లున్నది?

వెంకన్న మొగమున నానందము మెఱయుచున్నది.

వెంకన్న :— ప్రభువులకు నే నేమి చెప్పుదును? మీకుఁ దెలియుని దున్నదా? ఈనాటిసభ మహాద్భుతముగ నున్నది.

రాజు :— వెంకన్నా! నీవు మాయాస్థానమునకుఁ జంద్రరేఖ వంటి నాట్యకర్త్రియను దెచ్చిపెట్టితివి. నీమేలు మరువఁజాలము.

వెంకన్న :— మహాప్రభూ! చంద్రరేఖ యదృష్టవతి. మీవంటిప్రభువుల యాస్థానమున నామెకు స్థానము కల్గుట సామాన్యమా?

ప్రభువు మాటాడలేదు. చంద్రరేఖనృత్యమునందాబద్ధుడైన ప్రభువున కానాడు వెంకన్నమీఁద నిదివఱకున్న నిసుమంతకోపమును

లేకుండ చేసినది. వెంకన్న వెడలిపోయినాఁడు. కపర్దినిని రాజు పిలువనంపినాఁడు. కపర్దినివచ్చినది. ఆమె మొగము నీరసముగ నున్నది.

కపర్దిని :— మహాప్రభూ! నన్నుఁ బిలువనంపినారు?

రాజు :— కపర్దినీ! వచ్చితివా? ఈనాటిసభ యెట్లున్నది?

కపర్దిని :— ప్రభూ! నాకేమి తెలియును.

రాజు :— మీామహారాణి సభకురాకూడదా?

కపర్దిని :— ఆమెను రమ్మనినదెవరు?

రాజు :— సభకు పిలువవలయునా? మమ్మెవరు పిలిచిరి?

కపర్దిని మాటాడలేదు.

రాజు :— మేము రంగాజమ్మకుఁ బదిగ్రామము లిచ్చితిమి. మహారాణుల కిష్టమే యనుకొందుము.

కపర్దిని మాటాడలేదు. రాజు లేచినాఁడు. అస్తమిత సూర్యుని యరుణకాంతులు రంగాజమ్మ సిగ్గిలిన కపోలకాంతులవలె నున్నవి రాజునకు. కపర్దిని వెడలిపోయినది. నాటిరాత్రి రంగాజమ్మ రచియించిన మన్నారుదాసు విలాస మను యక్షగానమును గూచిపూడి వారు ప్రదర్శించిరి. ఆ నాటకము మూలముగ రంగాజమ్మయింటికిఁ బోవలెననుకొనిన ప్రభువున కంతరాయము కల్గినది.

౧౫

రాయసము వెంకన్న తనగృహమున నొక యాసనమునఁ గూరుచుండి యోజించుచుండెను. తాను మధుర పోవలెనని ప్రయత్నించుచున్నాడు. రెండుమూఁడు మారులు పోవుటకుఁ బ్రయ

త్నించినాఁడు. కాని విఫలము అగుచున్నవి. పగలు ప్రయాణము సాగుట దుర్లభ మనుకొనినాఁడు. ఒకనాఁ డర్ధరాత్రమున బయలుదేరినాఁడు. నగరముపొలిమేర దాఁటువరకు నిరువురువ్యక్తులు ఖడ్గపాణులు, భయంకరాకారులు, నల్లని దుస్తులు ధరించినవారు కనిపించి తన్నుగద్దించి నిలిపిరి! "నీవెచటికిఁ బోవుచున్నావో మాకుఁ దెలియును. నీయాట లిక్కడ చెల్లివచ్చుటకు వీలులేదు. రాత్రియైనచోఁ బోవచ్చుననుకొంటివి కాబోలును! ప్రాణములపై నాసగలదేని తిరిగి వచ్చినదారిని సూటిగఁ బొమ్ము. లేదేని చెడిపోఁగలఁవు. యోజించుకొనుము!" తా నేమియుఁ జేయఁజాలకపోయెను. తిరిగివచ్చెను. పెనుగొండ కొకనిఁబంపినాఁడు. ఆపంపు టతిరహస్యముగ జరిగినది. మధురకుఁగూడ నట్లే పంపవలయు ననుకొనినాఁడు. ప్రయత్నించినాఁడు. ఫలితము శూన్యమైనది. ఎప్పటికప్పు డేదో యాటంకము కలుగుచునే యున్నది. దీనికంతకుఁ గారణము వెంకన్నకుఁ దెలియకుండనున్నది. ఫలోన్ముఖములగుచున్న వనుకొన్న తనమనోరథము లిట్లు వికలములగుటకుఁ జాలచింతించుచున్నాఁడు. ఎటులైన మధుర పోవలెను. మధురనాయకునితో సంప్రతించవలసిన విషయములు లెక్కకు మించియున్నవి. మధుర వెళ్లి చాలకాలమైనది. కానిప్పటికే వెళ్లియుండవలసినది. ఆలస్యమైనది. తనప్రయత్నము లిట్లగుచున్నవి. ఏమిచేయవలెనో తోఁచుటలేదు. ఆతనికిఁ దల తిరిగిపోవుచున్నది. చంద్రరేఖ వచ్చుటాదిగ నేటివఱకుఁ దనమాట కెదురాడువారు లేకుండ నడచినది. కాని కాలము మారినట్లుగ నున్నది. తనమాట సాగుటలేదు. తనశక్తినిఁ బ్రతిఘటించుశక్తి మఱియొకటి రాజ్యమున వెలసినది. తనయాటలు సాగివచ్చుటలేదు. ఆశక్తి నెదుర్కొనుట తనకుఁ జేతకానిదిగ నున్నది. ఆతనికన్ను లాలోచనారక్తములైనవి. గవాక్షముగుండ నాకసమువంకఁ జూచి

నాడు. శూన్యముగ దూరముగ రెండు నల్లనిమబ్బు లొకదానికొకటి యెదురుగ ద్వంద్వయుద్ధము చేయుచున్నటు లున్నవి. కొంతతడవున కొకమబ్బు విచ్చిపోయినది. వెంకన్న మొగమున నిరాశ పొడమినది. తలక్రిందికి దించికొని ఫాలమును జేతితో నదుముకొనినాఁడు. బయట నెండ చెరచెర వచ్చినది. గవాక్షముగుండ వెంకన్న మొగమునఁ బడినది. వెంకన్న నల్లని మొగ మాయెండలో వికృతముగ మెఱసినది. వెంకన్న తలయెత్తినాఁడు. ఎదురుగ నొకభటుఁడు నిలిచియున్నాఁడు. వెంకన్న హృదయము కలగుండువడినది. ఆతఁడు రాణిపంపున వచ్చినవాఁడు. వెంకన్నకు రాణిని దలచుకొనిన నొడలు జలదరించినది. ఆతని కన్నులయెదుట కైజారు పదునుచూచుచుఁ దన వంకఁ గ్రూరముగఁ జూచుచు నిలుచున్న రాణి దర్శనమొసగినటులైనది. నిలువెల్ల వణకినాఁడు.

భటుడు :— వెంకన్నగారూ! మహారాణిగారు మిమ్ములనొక పర్యాయ మామెమందిరమునకు రావలయునని చెప్పుమన్నారు.

వెంకన్న 'వచ్చుచుంటి' నని చెప్పుమని భటునిబంపినాఁడు. అటులని యాతనితోఁ జెప్పెనేకాని వెంకన్నకు రాణివద్దకుఁబోవుట యన్న నేదో యాందోళనగ, భయముగ నున్నది. కాని రాణియాజ్ఞ. రాజాజ్ఞకన్న బలమైనయాజ్ఞ. పోనేవలయును.

మధ్యాహ్నమునకు వెంకన్న రాజగోపాలాంబికామందిరమునకుఁ బోయినాఁడు. రాణి తనపరిజనమునంతయు నొక్కరులేకుండఁ బంపివేసినది. మిగిలిన దొక్క-వెంకన్నయుఁ దాను మాత్రమే. వెంకన్నకీనాడు రాణినిజూడగనే భయమే మొదట కలిగినది. ఆయన కీనాడు ప్రత్యేకముగ రాణికన్నులలో బలీయమగు క్రూరత్వాధికారముద్ర

ద్యోతకము భాసించినది. అది యిదమిత్థమని వెంకన్నకుఁ దెలియ రాకుండ నున్నది.

రాణి :— వెంకన్నగారూ! మీరు నిన్నటిసభకు వెళ్ళినారా?

వెంకన్న :— వెళ్ళితిని, మహారాణీ!

రాణి :— రంగాజమ్మకుఁ గనకాభిషేకము బాగుగజరిగిన దనుకొందుము.

వెంకన్న :— అవును, చాలనద్భుతముగ జరిగినది.

రాణి :— అయినచో వెంకన్నగారూ! మన యాస్థానమున రంగాజమ్మగారినిమించిన కవయిత్రులు లేరా?

వెంకన్న :— లేకేమి, మహారాణీ! కృష్ణాజమ్మ యున్నదికద:

రాణి :— రంగాజమ్మకే కనకాభిషేకముచేయుట యెందులకు?

వెంకన్న :— నాకేమి తెలియును? మహారాణీ!

రాణి :— చంద్రరేఖ నృత్య మద్భుతముగ నున్న దని వింటిమి?

వెంకన్న :— అవు నటులనే యున్నది.

రాణి తలపంకించినది. తన క్రిందిపెదవి కుడివైపునకుఁ ద్రోసి పంటితో నదిమిపట్టినది.

రాణి :— ప్రభువు మిమ్ము ప్రశంసించలేదా?

వెంకన్న :— ప్రశంసించినారు.

రాణి :— నిన్నఁ బ్రభువు రంగాజమ్మకుఁ బదిగ్రామములు చదివించిరట?

వెంకన్న :— అవును. పదిగ్రామముల నిచ్చిరి.

రాణి :— తాము స్వయముగ రత్నహార మామె మెడలో వైచిరా ?

వెంకన్న :— వైచినారు.

రాణి కన్నులు నిప్పు లుమియుచున్నవి. ఆమె మొగ మెఱ్ఱ వారినది.

రాణి :— రాజుగారు నిన్న రంగాజమ్మయింటికిఁ బోయినారా ?

వెంకన్న :— లేదు, వెళ్లలేదు.

రాణి :— ఎందువలన ?

వెంకన్న :— నిన్న రాత్రి కూచిపూడి భాగవతులు రంగాజమ్మగారి మన్నారుదాసవిలాస యక్షగానమును బ్రదర్శించిరి. ప్రభువును, రంగాజమ్మగారును గొంతసేపు నాటకముఁజూచి తమ సదనమునకుఁబోద మనుకొని లేచిరి. అప్పుడు నాటకసంఘమువారి పెద్ద వచ్చి ప్రభువులను "తమరు భరతశాస్త్రపారంగతులు. తమకు మావిద్యఁ జూపుద మని వచ్చినాము. తాము మాకుఁ బ్రోత్సాహమును కలిగింతు రను నాసచే వచ్చినాము. ప్రభువులు వెడలి పోవుచో మా కుత్సాహము నశించిపోవును. దయయుంచు" డనిరి. అందువలన వారిరువురుఁ దెల్లవారువఱకు నాటకశాలలోనే యుండిపోయిరి.

రాణి :— ఓహో! అటులనా ? అయిన మీరు నేడే మాపనిని జేసిపెట్టవలెను.

వెంకన్నగుండెలో రాయిపడినది.

వెంకన్న :— ఆ పని యింత సులభముగా నింత త్వరితముగా సాధ్యమగునా ? మహారాణీ !

రాణి :— అది మాకుఁ దెలియదు. మీరు నేఁడే చేయవలయును.

వెంకన్న :— మహారాణీ ! క్షమింపవలయును. ఆ కార్య మింతస్వల్పకాలమున సాధ్యమగుట.........

రాణి :— అవును, వెంకన్నగారూ ! ఒకరాజ్యముపైకి మరియొక రాజ్యమును దండెత్తించుటకన్న కష్టతరమైనదికదూ ? అందువలన దుస్సాధము కాబోలు !

వెంకన్న నిర్విణ్ణుఁడైనాఁడు. ఆతని మొగమునఁ గ్రిక్కిరిసి నెత్తురుచుక్క మిగులకుండ నైనది. రాణి యాతనిముఖలక్షణముల నతిజాగ్రత్తగ పరిశీలించుచున్నది. వెంకన్న మనమున రాణి ప్రచండురాలు. ఈమె ప్రతిభముందు తన ప్రతిభ గ్రుడ్డిగవ్వకుఁ గొరగాకుండ నున్న దనుకొనినాఁడు.

రాణి :— ఏ మాలోచించుచున్నారు ? మీ కీపని యీనాఁడు సాధ్యముకానిదా ? హృదయమును దరచిచూచుకొనుఁడు. అవసరమైనచో సోమయాజులుగారు తెచ్చిన యుత్తరములు తీసికొనుఁడు.

వెంకన్న కేమియుఁ బాలుపోవుటలేదు. తలదించుకొని నేలఁ జూచుచున్నాఁడు.

రాణి :— మీరీనాఁ డీపని చేయుదురేని రేపురాత్రికి మీరు మీరాయిచ్చవచ్చిన యూరి కేగవచ్చును.

వెంకన్న రాణిప్రజ్ఞ కాశ్చర్య మందినాఁడు. తన ప్రయాణము సంగతి యీామె కెట్లు తెలిసినది! తన్నడ్డగించినవా రీమె సేవకులై యుందురు. లోకములో నీమె కెదిరిశక్తి లేదు.

వెంకన్న :— ఊరికి వెళ్ళుటయేమి?

రాణి :— మమ్మ్మాఁగికరింపఁజూడకుఁడు. మీాయూహాలు మాకుఁ దెలియును. మీాప్రయాణములును దెలియును.

వెంకన్న దిగ్భ్రాంతుఁడైనాఁడు. "ఈమె చండీస్వరూపిణి. ఈమెకు నేను పెనుగొండకుఁ గబురువంపుటకూడ తెలియును. తెలిసియే యూరకున్నది. మధురమాత్రము పోనివ్వలేదు. ఈమె తలచుకొనినచో సాధింపఁజాలని కార్యమే లేదు. నాయదృష్టముకొలఁది రాజు విజయరాఘవనాయకుఁడైనాడు. రాణి యీామె యైనది. మన్నారుదాసు చెఱసాలలోనుండుటకూడ యదృష్టమే యను కొనినాఁడు.

రాణి :— ఏమందురు?

రాణి మాటాడునప్పటి ముఖవైఖరిఁజూచి వెంకన్న, చిత్త మటులే యొనర్తుననినాడు. రాణియొద్ద సెలవు తీసికొని వెంకన్న వెడలిపోయినాఁడు.

ప్రొద్దువాటారినది. సూర్యుఁడు సంపూర్ణముగ నస్తమించి నాఁడు. పశ్చిమదిక్కున మాత్రము కాలారుణముగ నున్నది. ప్రభువు రంగాజమ్మ సదనమునకుఁ బోవుద మనుకొనినాఁడు. గత దినమున నాటకమువూాలముగఁ బడినదికాదు. ఆయన మనస్సంతయు రంగాజమ్మ భావనలతో నుక్కిరిబిక్కిరిగ నానందమయముగ నున్నది. కనకాభిషేక మైనతరువాతఁ దాను రంగాజమ్మను సరిగఁ జూడ

నైన లేదు. ఆమె యేమనుకొనినదో! ఎట్లున్నదో! తనతో నెట్లు మాటలాడునో! అంతయు విచిత్రముగ నుండును. తాను రంగాజమ్మ వద్దకుఁ బోవును. రంగాజమ్మ తన్నెంతగౌరవించును! ఆమె తాను నిన్నవైచినహార ముంచుకొనును. ఆ హార మామె కుందనపుచాయ గల శరీరమున నెంత సుందరముగ నున్నది! రంగాజమ్మ తనకొఱకుఁ బ్రతీక్ష సేయుచుండును. స్నానమునకు వేళ యగుచున్నది. రాజు రంగాజమ్మభావనయే చేయుచున్నాఁడు. రాయసము వెంకన్న వచ్చి నాఁడు. వచ్చినపని యేమని ప్రభువు వెంకన్న నడిగినాఁడు.

వెంకన్న :— ప్రభూ! నాకేమి పనులున్నవి? తమ దర్శనము కొఱ కెవరో వచ్చిరి.

ప్రభువు :— ఎవరువారు?

వెంకన్న :— వారు తల్లికొడుకులు ప్రభూ!

ప్రభువు :— తల్లియుఁ గొడుకునా? తీసికొనిరమ్మనుము.

విజయరాఘవనాయకుఁడు వీరెవ రనుకొనినాఁడు. తల్లికొడుకు లిరువురు లోని కడుగిడిరి. ప్రభువునకు నమస్కరించిరి. అక్కడఁ బరువబడియున్న రత్నకంబళముపై నాసీనులైరి. తల్లి పలితకేశిని. సుమారు డెబ్బదియేం డ్లుండవచ్చును. ఆమె దేహమంతయు ముడుతలు పడియున్నది. ఆమెయొడలు వణకుచున్నది. ధరించినవి తెల్లని యుడుపులు. ఆభరణము లేమియు లేవు. తిలకహీనగ నున్నది. ఆకొడుకునకు నలువదియేండ్లు. బలిష్ఠుఁడుగ, నల్లగ, పికారిగ నున్నాఁడు. అతఁడు సోమరియని యాతనికన్నులబరువే సూచించు చున్నది. అతనిదుస్తులుఁగూడ మాసియున్నవి. జుత్తంతయుఁ జెల్లచెదురుగ నున్నది.

ప్రభువు :— మీకు మావద్దఁ బనియేమున్నది ? మాదర్శనము వలన మీకుఁ గావలయునదేమి ?

వృద్ధ :— మహాప్రభూ ! మాది పెనుగొండ. చాలసంవత్సరముల క్రిందట ప్రభువులతండ్రిగారైన శ్రీరఘునాథనాయకులవారు మామీఁద దయగలిగి తంజావూరుసంస్థానమున మాకొక గ్రామ మిత్తుమనినారు. మేము "మహాప్రభూ ! మానివాసస్థల మదికాదు. విజయనగరరాజుల రాజ్యములోనిదైన పెనుగొండ. అచట దగ్గఱలోనున్న యేదేనిగ్రామ మిప్పించు" డని కోరితిమి. అందులకుఁ ప్రభువులంగీకరించి శ్రీవేంకటపతిరాయలవారితో సంప్రతించి మాకుఁగ్రామమునొసఁగిరి. ప్రతి యేఁడును తంజావూరు సంస్థానమునుండి పెనుగొండ కా గ్రామముమీఁదఁ గొంతధనముఁ గట్టునటుల నేర్పాటు గావించుకొనిరి. కొన్ని యేండ్లటులనే జరిగినది. కాని పదునేనేండ్లుగఁ దంజాపుర సంస్థానమునుండి వారి కా గ్రామముమీఁద సిస్తు చెల్లుటలేదట. శ్రీరంగరాయలవారు మాగ్రామమును దీసికొనెద మనుచున్నారు. తంజావూరునుండి పదునేనేండ్లకైన సిస్తులు తమకుఁ జెల్లించుచో నేమియు మాటాడరట ప్రభూ ! మీదయ. మమ్మేమిచేయుదురో ప్రభువులు. ఇదిగో గ్రామమును దానము చేసినప్పటి పత్రములు.

విజయరాఘవనాయకుడు వానినిఁ బరిశీలించినాఁడు. వాని మీఁద తంజాపురరాజముద్ర స్పష్టముగ నున్నది. విజయరాఘవ నాయకునికంతయు నగమ్యాగోచరముగ నున్నది. తనతండ్రిగారు వీరికి గ్రామము నిచ్చుటయేమి ! పెనుగొండయేమి ! తమసంస్థానము శిస్తు లిచ్చుట, పదునేనేండ్లనుండి యీకుండుట యిదియెంతయు నాశ్చర్యముగ నున్నది. తన కీవృత్తాంతమే తెలియదు.

ప్రభువు :— మానాయనగారు మీకు గ్రామము నొసగిరా? కారణమేమైన నున్నదా?

వృద్ధ :— లేకేమి ప్రభూ! శ్రీరఘునాథనాయకులవారికి నేనొక గొప్పసాహాయ్యముఁ జేసితిని. అందువలనఁ బ్రభువులకు నామీఁద దయగలిగినది.

రఘునాథనాయకుల కీమెసాహాయ్య మేమవసరమైనదో యను కొనినాఁడు ప్రభువు.

విజయ :— నీసాహాయ్య మెట్టిదో తెలుపుదువా?

వృద్ధ :— మహాప్రభువులు రఘునాథనాయకులవా రొకమారు పెనుగొండ వచ్చిరి. పెనుగొండలో ప్రభువు లొకనాడు వాహ్యాళి వెడలుచు దారిలో మేడమీఁదనిలుచున్న యొకయువతినిజూచి యామె సౌందర్యవిలాసములచే నాకృష్టు లైనారు. ఆమెపేరు మంగమాంబ. ప్రభువామెను గాఢముగ వాంఛించినారు. కాని వాంఛాసాఫల్య మగుటెట్లు? అప్పటిలో నేను వేంకటపతిరాయలవారి యంతిపురమున దాదిగ నుండెడిదానను. రఘునాథనాయకులవారి పరిచర్యకు వేంకటపతిరాయలవారు నన్నునియమించిరి. ఒకరోజున రఘునాధనాయకులవారు నన్ను మంగమాంబను గుఱించి యడిగిరి. ఆమెను దాము వాంఛించుచున్నా మనిరి. ఆమె తమకులభ్యమగునా యని యడిగిరి. నే 'నామె యగుటకు వారాంగనయే గాని భర్త యున్నాడు. ఆమె యొప్పుకొనునా? అతఁ డూరకొనునా?' యంటిని. అంతట ప్రభువులు తా మామెమీఁద మరులుగొన్నామనియు, ఆమె యెటులేని తమకు వశవర్తినిగఁజేయుచో నాకొకగ్రామమునిత్తుమనియు ననినారు. ఆమె నొప్పింపఁజేయుటకు నా పడినపాటు లేమిచెప్పుదును?

ఆమెభర్తను, బంధువుల నతికష్టముమీఁద నొప్పించితిని. "రఘునాథ నాయకులవారు మరల కృష్ణదేవరాయ లంతటివారు. విష్ణ్వంశ సంభూతులు. మహాప్రభువులు. మన్మధసుందరులు. ఆయన తన్ను వాంఛించినంతకన్న గావలసిన యదృష్ట మేమున్నది? మంగమాంబ జన్మతః వారవనితయేగద! వారిలో బహుభర్తృత్వ మొకతప్పులోనిది కాదు. 'రఘునాధనాయకులవారి కోరికఁ గా దనినచో నాయనకుఁ గోపము రావచ్చును. అప్పుడు మీస్థితిగతు లెట్లుండునో యోజించు కొనుడు. ఆయన మనోరథము సఫలమగుచో నెట్లుండునో చూచికొనుఁడు.' అని రకరకములుగ వారికి నచ్చునట్లుగఁ జెప్పితిని. వారంద రంగీకరించిరి. ప్రభువులు మిక్కలి సంతసించినారు. మంగమాంబ ప్రభువును జూచినది. ఆమె ప్రభువులరూపవిభవమున కచ్చెరువందినది. ప్రభువు లామెమనస్సును మంత్రముగ్ధ మొనర్చిరి. ప్రభువు తన్నుగోరుట తనయదృష్ట మనుకొనినది. ప్రభువులు తమకు నే నీసాయముఁ జేసినందులకు నా కీగ్రామము నిచ్చినారు.

విజయరాఘవనాయకున కీమె కథనమంతయు నద్భుతముగ నున్నది.

విజయ :— అయినచో మంగమాంబ ప్రభువునొద్దనుండి యేమి వాంఛించినది?

వృద్ధ :— ఆమె కుమారునివాంఛించినది. కుమారుడుకలుగుచో ప్రభు వాతని కున్నతరాజోద్యోగము నిత్తుమనినారు.

విజయ :— అయినఁ దనయుఁడు పుట్టినాఁడా?

వృద్ధ :— లేదు. కొమరిత జన్మించినది.

విజయ :— ఈసంగతి రఘునాథప్రభువునకుఁ దెలియునా?

వృద్ధ :— తెలియదు. ప్రభువులు మొదటిసారి వచ్చుటతప్ప మరల పెనుగొండయే రాలేదు.

విజయ :— మంగమాంబ యిప్పు డెచటనున్నది ?

వృద్ధ :— మహాప్రభూ! ఇప్పు డామె చనిపోయినది. ఆమె భర్తకూడ గతించినాఁడు.

విజయ :— ఆపిల్ల యేమైనది ?

వృద్ధ :— ఆమె పదియేండ్లువచ్చువరకు నావద్దనే పెనుగొండ లోనే పెరిగినది. ఆపిమ్మట నామె మేనమామ వచ్చి యామెను దీసికొనిపోయినాడు. తరువాత నే నామెనుఁ జూడలేదు.

విజయ :— ఆమెపేరేమి ?

వృద్ధ :— రంగాజమ్మ.

ప్రభువు మొగమున వైవర్ణ్యము తోఁచినది. వృద్ధురాలు చెప్పిన దంతయు నాయనలో నేదో యజ్ఞాతముగ బాధఁ గలిగించుచున్నది.

విజయ :— రంగాజమ్మయా ? ఆమెతండ్రి యెవరు ?

వృద్ధ :— వెంకటేంద్రుడు.

ప్రభువు కదలిపోయినాఁడు. వెంకటేంద్రుఁడా ! ఆయనకంతయు మహాద్భుతముగ నున్నది. ఆయనలో క్షణక్షణమునకుఁ గల్గు విచిత్రములైన మార్పులను వెంకన్న గనిపెట్టుచునే యుండెను.

వృద్ధ :— ప్రభూ ! మాగ్రామము.........

విజయ :— వెంకన్నా ! వీరిగ్రామమునంగతి మనచిట్టాలలో చూడుము.

వెంకన్న :— ప్రభూ ! నే నిదివరకే చూచితిని. మనము పదునేను వత్సరములకు విజయనగర రాజులకు శిస్తు చెల్లింపవలసినమాట యథార్థము.

ప్రభువు మనమున రంగాజమ్మగాథ కలవరపెట్టుచుండెను. ఆగాథ యాయనలో నేవో భావములను ద్రవ్విపోయుచున్నది. ఆయన మన సుండబట్టుకొనలేక యడిగినాఁడు. "రంగాజమ్మ మేనమామపేరు ?"

వృద్ధ :— కృష్ణరాజు.

ప్రభువు నిశ్చేష్టు డైనాడు. కొంతతడవు మాటాడలేదు.

వృద్ధ :— ప్రభూ !

ప్రభువు వెంకన్నకు వారి గ్రామమునకుఁ జెల్లింపవలసినసొమ్మును చెల్లింపవలసినదిగ నాజ్ఞ యిచ్చినాఁడు. వారుముగ్గురు గది విడిచి పోయిరి. రాజున కేమిచేయుటకును దోచుటలేదు. ఆయన మనసంతయు వికలమైనది. గదియం దటునిటు పందవలె తిరిగినాఁడు. నెమ్మదిగ గదివిడిచి, తన శయనమందిరమునకుఁ బోయినాఁడు. ఎట్టయెదురుగ రంగాజమ్మయొక్క పెద్దరూపచిత్రము నవ్వుచు గన్పించినది. రాజు తనలో 'నా రంగాజమ్మ మా రంగాజమ్మ గాదుకదా !' యనుకొనినాఁడు. రంగాజమ్మ చిత్రమున కావలిప్రక్కఁ దనతండ్రి రఘునాథనాయకుని చిత్రము. ఈవలిప్రక్కఁ దనచిత్ర మున్నది. మూడు చిత్రములలోఁ గావలసినన్ని పోలికలు కలిసినవి. రాజు హృదయమున నేదో తెలియరాని బాధ గగ్గోలు సేయుచున్నది. స్నానమునకు వేళమైనది. పరిచారికలు ప్రభువుకొఱకు నిరీక్షించు చుండిరి. ఆలస్య మగుచున్నది. ఒకరిద్దరు పరిచారికలు ప్రభువునకు

హెచ్చరికఁజేయ వచ్చిరి. కాని ప్రభువునాకృతిఁ జూడగనే వారికి ధైర్యము చాలలేదు. వారు తిరిగిపోయిరి. ప్రభువు కదలక యక్కడనే కూలఁబడిపోయినాఁడు. రాత్రి రెండుజాములు గడచినది. రాజు హృదయమున శోకావర్తములు తిరుగుచున్నవి. రాజునకు కునుకు పట్టలేదు. ఎదురుగ రంగాజమ్మ చిత్రము నవ్వుచుఁ జూచుచున్నది. రాజున కామెచూపు బాధాహేతు వగుచున్నది. రాజుకనులనుండి వేఁడికన్నీరు కురియుచున్నది. గదిలో దీపములేదు. బయట పండు వెన్నెల గవాక్షముగుండ రాజుశిరమునఁ బడుచున్నది. ఆచీఁకటి గదిలో నావెన్నెలతీగెలు వెండివలె తళతళ మెఱసినవి. అవి రాజున కొకమారు రంగాజమ్మ ప్రసన్నదృక్కులవలె, నొకమారు తనహృదయ మున దూర్చబడుచున్న వెండిబాకులవలె ననిపించినది. ప్రొద్దుపోవు చున్నది. రాజు నిద్దురపోలేదు. బయటఁ బ్రకృతి ప్రశాంతముగ నున్నది. రాజుహృదయ మాందోళితమైనది. చంద్రుఁడు పశ్చిమమున కొరగనున్నాఁడు. చల్లనిగాలి వీచుచున్నది. ఆగియాగి వెన్నెలఁ జూచి తెల్లవారినదని భ్రమపడినాఁడు రాజు. మేల్కాను పక్షుల కిలకిలలు వినుపించుచున్నవి. విజయరాఘవనాయకునికి మాత్రము నిద్దుర దూరమైనది. ఆయన యటులనే శూన్యమును జూచుచు గవాక్షమువద్ద కూరుచుండిపోయినాఁడు. ప్రకృతియంతయు నీరవ ముగ నున్నది.

౧౬

గతరాత్రమంతయు రంగాజమ్మ ప్రభువుకొఱకుఁ బ్రతీక్షించినది. ప్రభువు రాలేదు. ఎందువలన రాలేదో రంగాజమ్మ కర్థమగుటలేదు. తానేమిదోష మొనర్చినది? ఆమె రాత్రియెల్ల నిదురపోలేదు. ఆమె

నే(త్రములెఱ్ఱవారినవి. ప్రభువురాక పోవుట యామెకు దుస్సహాముగ నున్నది. కనకాభిషేక మైనతరువాతఁ దాను ప్రభువుతో మాటాడలేదు. ఆమెకుఁ బ్రభువుమీఁదఁ గోపమువచ్చినది. ఆమె తన యాభరణములన్నియు నొక్కటొక్కటిగ విసర్జించినది. ప్రభువునకు వర్తమానమంపినది. దాసి యూరక తిరిగివచ్చినది. ప్రభువుదర్శనము కాలేదట. ఆమాటవినుటచేఁ రంగాజమ్మకుఁ గష్టముగనున్నది. కనకాభిషేకమైనది. ప్రభువు తన్నుఁజూడలేదు. పరామర్శించలేదు. చిత్రముగ నున్నది. రేయివచ్చునని యెంతగనో యాశించినది. వర్తమానమంపినను దర్శనముగూడఁ గాలేదు. రంగాజమ్మ వారముదినములు చూచినది. ప్రభువు రాలేదు. ప్రభువునకుఁ దనమీఁదిమరులు మఱలినవా ? ఈ భావమామెకు సహింపరానిది. ఆమె నిలువెల్ల వణఁకిపోయినది. తమ కట్టియెడబాటు సంభవింపకుండుగాత మనుకొనినది. ఆమెదక్షిణనేత్రము స్పందించినది. ఆమె గజగజలాడినది. "అయ్యో! నాప్రాణములన్నియుఁ బ్రభువు. నాయాశలు, నావైభవము, నాముద్దుమురిపెములు ప్రభువువద్దనే. ఆ ప్రభువు తన్నువీడినచోఁ దన కింక మరణమే శరణము. ప్రభు వెప్పుడు నిన్నిదినములు తనవద్దకు రాకుండలేదు. మొన్నటి యూ తనప్రాభవ మీనాడు పరాభవముగా దుకద ! రాజధానిలో నామీఁద [illegible]లినవారెవరు ? ఒకవేళ విరోధు లెవరైన నేమైనఁ జెప్పినంతనే యాలోచనలేకుండఁ బ్రభు విట్లు సేయునా ? తనప్రభువు తనపట్ల నట్టివాఁడుకాఁడు. ప్రభువు తనకొఱ కేమైనఁ జేయఁగలఁడు. మరి యిదేమి ? ఈరాకుండుటకు కారణము ?

ఆమె భోజనముఁజేసి పదిదినము లైనది. బొమికలప్రోవు[illegible] నైనది. మంచము పట్టినది. ప్రతిదిన మీనాడైన ప్రభువు [illegible]

నమునావలెఁ గడపుచున్నది. తల దువ్వదు. మాసినచీర విడువదు. దాది యెంతబ్రతిమాలినను నెంగిలిగూడఁ బడుటలేదు. తా నేమైనఁ దప్పుచేసినదా ! అట్లైన దనకుఁ దెలియఁజెప్పి మందలించవచ్చును. లేకున్న శిక్షింపవచ్చును. అంతియకాని యిదియేమి ! రాజు తనకుఁ జదిగ్రామము లిచ్చినాడు. అందుకుఁ బట్టపురాణి యేమనినదో ! ఆమె మండిపడియుండును. ప్రభు విచటికి రాకపోవుట కామెయే కారణమా ? ఛీ ! అట్లుజరుగదు. రాణి పట్టపుదేవియే కావచ్చును. రాజునకు నాకన్నమాత్ర మెక్కుడుగాదు. ఆమె దినదినమునకుఁ గృష్ణపక్షక్షపాకరునివలెఁ గృశించిపోవుచున్నది. ఆమె ప్రభువు నిరీక్షణలో దినమొకయుగముగ వెళ్లఁబుచ్చుచున్నది. ప్రభువువద్దకుఁ బ్రతిదినమును రంగాజమ్మనుండి వార్త వెళ్లుచునేయున్నది. ఫలితము శూన్యముగ నున్నది. రంగాజమ్మ దిగులుపాటు భరింపరానిదిగ నున్నది.

ప్రభువు పదిదినములనుండియు నేదియో నిరాశగ, నిస్తబ్ధముగ కాలము గడుపుచున్నాఁడు. ప్రతిదినము దినకృత్యములు మాత్రము ముఖావముగవల్పి తనశయ్యామందిరమునకుఁ బోవును. అచటినుండి కదలఁడు. నిరంతర మేదియో యాలోచించును. కనుల నీరునించును. రంగాజమ్మ చిత్రఫలకమును పదిసారులుగ జూచును. వెఱ్ఱివానివలె నటునిటుదిరుగును. సభ జరుగుటలేదు. విలాసములులేవు. తా నిరువది యేండ్లనుండి పోషించుచువచ్చిన ప్రేమవృక్ష మీనాఁ డిట్లుగ్రెల్లినది. దైవము తనకీవయసున నిట్టిబాధ చేకూర్చినాఁడేమి ? రంగాజమ్మ తన సర్వస్వము. రంగాజమ్మకొఱకు తనరాజ్యమునైనఁ ద్యజించగలఁడు. కాని నే డేమిచేయఁగలఁడు ! ఏమిచేయును ? ప్రతిదినమును రంగాజమ్మ పరిచారికలు వచ్చుచున్నారట. వారిని జూడనట్లుచూచును ! ఏమని

చెప్పును? రంగాజమ్మ యెంతకుందుచున్నదో! తాను, రంగాజమ్మ వద్దకుఁ బోనినా డామెకు దుర్దినమువలె నుండును. తా నచటికిఁ బోక పోవుటనుగూర్చి యేమనుకొనుచున్నదో! తన్నెంత దూరుకొను చున్నదో! తా నామెవద్ద కెట్లుపోవును? ఆమెతో నేమిమాట లాడును? అన లామె నేమని సంబోధించును? ఆయన కన్నియును సమస్యలుగ నున్నవి.

ఆయన యౌదాసీన్యమునకు మంత్రు లచ్చెరువందిరి. రాజ కార్యము లేమియు జరుగుటలేదు. ప్రభు వట్లున్నాఁడు. వారి కేమి చేయుటకుఁ దోచకున్నది. ఒకనాటి సాయంకాలము వారు ప్రభువు నొద్దకు వచ్చి "మీ రిటుల విచారముగ నేలయున్నారో మా కవగత మగుట లేదు. మీ రిట్లు మౌనముగ నొంటరిగ రాజకార్యములు పట్టించుకొనకుండ నున్నచో రాజ్యమున నల్లరులు చెలరేగు ననిపించు చున్నది. ప్రభూ! మీరు రాజకార్యములమీఁద శ్రద్ధఁ దీసికొనకుండిన నేమగునో చెప్పఁజాలము. మన రాజధాని మునుపటివలెఁ గాదు. ఇప్పు డంతయుఁ గ్రొత్తగ నున్నది. రాజద్రోహు లెవరో యున్నటులఁగూడ కన్పించుచున్నది."

ప్రభువు మరల సభలు జరుపసాగెను. కాని యవి కేవలము రాజ్యసంబంధములు. నృత్యగీతాదులుగాని, కవిత్వచర్చలుగాని లేవు. ప్రభువులో మునుపటియుత్సాహము లేదు. మునుపటిప్రభువు సమయముకలిగిన విఱగబడినవ్వును. నేటిప్రభువు నవ్వనేనవ్వఁడు. ప్రభువు కన్నులెల్లప్పుడును గ్రిందిచూపులు చూచుచున్నవి. మునుపటి దర్పము లేదు. ప్రభువుల యీతత్త్వమున కేదో బలీయమైన కారణ ముండియుండవలెను. అదియెట్టిదో యెవరికిని తెలియకుండనున్నది.

రాజామాత్రము దినదినమునకుఁ గృశించి పోవుచున్నాఁడు. అది యందరికిఁ దెలిసినవిషయము. ఎవరేమనఁగలరు ?

ఒకనాటిమధ్యాహ్నమున నష్టమహిషులలో నొకతె యగు జ్ఞానాంబిక ప్రభువును దర్శింప నేతెంచినది. ఆమెకుఁ బెండ్లియీడునకు వచ్చిన యొకకొమార్తె కలదు. ఆమె తనకొమార్తె పెండ్లినిగూర్చి మాటలాడుదమని వచ్చినది. ప్రభువు పిసుగుగనున్నాఁడు జ్ఞానాంబిక వచ్చుట యాయన కనిష్టముగ నున్నది. తన రాణులలో జ్ఞానాంబిక యనునామె యొకతె యున్నదనియే యాయనకు జ్ఞప్తి లేదు. ఈమెను జూడగనే యీామె కొకకొమార్తె కలదని గుర్తు వచ్చినది. ఈమె, ఆమె వివాహవిషయము ప్రస్తావింప వచ్చియుండును వేరు పను లేమున్నవి? జ్ఞానాంబిక లోనికి వచ్చినది. ప్రభువునకు నమస్కరించినది. రాజామె కాసనముఁ జూపినాఁడు. ఆమె యాసీన యైనది.

ప్రభువు :— జ్ఞానా ! ఏనాడు నిట్లు రాలేదు. ఈనా డిటు వచ్చితి వేమి ?

జ్ఞానాంబిక :— ప్రభూ ! ఏమి చెప్పుదును ? మీరు బొత్తిగ మామందిరమునకు వచ్చుట మానివేసితిరి. అచ్యుత మీకొఱకు, మీదర్శనభాగ్యమునకుఁ గలవరించుచున్నది. అది తనతండ్రినిఁ జూచి మాటాడుట కుబలాటపడుచున్నది. కాని యట్టిభాగ్యము మాకు లభించుట లేదు.

ప్రభువు :— నీవిచ్చటికి వచ్చుటలోఁగల కారణ మేమియో చెప్పితివి కావేమి ?

జ్ఞానాంబిక :— ప్రభూ ! అచ్యుతాంబికకు యుక్తవయస్సు వచ్చినది. ప్రభువు లామెకుఁ దగినవరునిఁగూర్చి యుద్వాహ

మొనర్పవలెను. వివాహయోగ్యమగుకన్య నెన్నినా ళ్లుంచఁగలము. ఆమె పెండ్లివిషయముఁ దమకు మనవిచేయుదమని.

ప్రభువు :— ఆ విషయము మాకుఁ దెలియును.

ప్రభువు కంఠధ్వని కటువుగ నున్నది. జ్ఞానాంబిక కంపించినది.

"ప్రభువులు నేడు కోపముగనున్నారు. లేకున్న నెప్పుడు నింత తీక్ష్ణముగ మాటలాడరు" అనుకొనినది. "ప్రభు వింత శుష్కించె నేలనో! ఈయనకను లింత విచారక్లేశముల్తై యున్నవి! ఈదైన్యము సంభవించిన దేమి? పట్టపురాణి కొన్ని నెలలుగ రాజునకు వ్యతిరిక్తముగఁ దన యిచ్చవచ్చినట్లు సంచరించుచున్నది. అదికారణమా? ఎంతటి పట్టపుదేవేరియైనను నిట్టిచర్యలా? మహాప్రభువులుగనుక సాగి వచ్చుచున్న వామెయాటలు" అనుకొన్నది. ప్రభు వవ్వలి మొగమై యున్నాడు. జ్ఞానాంబిక వెడలిపోయినది. దారిలో రాయసము వెంకన్న కనుపించినాఁడు. రాణి పల్లకియాపించినది. వెంకన్న యాగినాఁడు. వెంకన్న రాణిగారికి స్వస్తివాచకము లనినాఁడు.

జ్ఞానాంబిక :— వెంకన్నగారూ!

వెంకన్న :— ఏమి, మహారాణీ!

జ్ఞానాంబిక :— మీరు ప్రభువులయొద్దకే పోవుచున్నట్లున్నారు?

వెంకన్న :— అవును. తా మచటినుండియే వచ్చుచున్నారువలె నున్నది.

జ్ఞానాంబిక :— వెంకన్నగారూ? మీరు మాకొకసాహాయ్యము చేయువలెను.

వెంకన్న :— నాకుఁ జేతనగుచో నవశ్యము చేయుదును. చిరంజీవిని గుశలముగ నున్నదా?

జ్ఞానాంబిక :— ఆమెవిషయమే చెప్పఁబోవుచున్నాను. ఆమెకుఁ బెండ్లియీడు వచ్చినది. తగినవరు నన్వేషింపవలెను.

వెంకన్న :— మహారాజుగా రేమనుచున్నారు.

జ్ఞానాంబిక :— అందుకే యీనాడు మేము ప్రభువులవద్దకు వచ్చినది. ప్రభువులేలనో పరాకుగనున్నారు. ఆయన విచారముగ నున్నారు. ఈవిషయ మాయానకుఁ జెప్పితినిగాని యంతశ్రద్ధగ వినిపించుకొనినట్లు కనిపించుటలేదు. ఆయన నిరాశామూర్తివలె దైన్యముగనున్నారు. అట్లుండుటకుఁ గారణమేమో తెలియకున్నది. మీకేమైనఁ దెలియునా?

వెంకన్న :—నాకేమి తెలియును తల్లీ? ఆఁ...మీరు నాచేయవలసిన సాహాయ్య మేమో చెప్పితిరి కారు.

జ్ఞానాంబిక :— మా కోమార్తెకుఁ దగినసంబంధము వెదుకవలెను. అదియే మాకుఁ గావలసిన సాహాయ్యము.

వెంకన్న మాటాడలేదు.

జ్ఞానాంబిక :— ఏమి వెంకన్నగారూ! మాటాడుటలేదు. మీకిది చేతఁగాని పనియా?

వెంకన్న :— ఎంతమాట! చిరంజీవినికిఁ దగినవరునిఁ గూర్పు పనికన్న నాకుఁ గావలసిన దేమున్నది? అవశ్య మట్లే ప్రయత్నించెదను.

జ్ఞానాంబిక :- ప్రభువులు బొత్తిగ నావిషయముఁ బట్టించు కొనుటలేదు. మీరీసాయముఁ జేసిపెట్టుదుమని మాకీవాగ్దానమిచ్చుచో మేమునిశ్చింతముగ నుండఁగలము.

వెంకన్న :— అమ్మా ! నేను తప్పక యచ్యుతాంబికకుఁ దగిన వరుని నన్వేషించెదను. మీరు నిశ్చింతముగ నుండుడు.

జ్ఞానాంబికకనులు తృప్తిని వెలికిఁ జిమ్మినవి.

వెంకన్న :— సెలవు, తల్లీ !

జ్ఞానాంబిక తనమందిరమునకుఁ బోయినది. ప్రభువువద్దకుఁ బోవుద మనుకొన్న వెంకన్న తిరిగి తనయింటికే పోయినాడు. చీఁకటి పడినది. దీపములు వెలిగించిరి. జ్ఞానాంబికాదేవి సాయంతనపుఁ బ్రస్తావము వెంకన్నకుఁ గ్రొత్తయాలోచనలకుఁ దా విచ్చినది. అచ్యుతాంబికకుఁ దాను సంబంధము వెదుకవలెనా ? తా నీ పురము విడిచి యెచటికిని బోఁజాలఁడు. అట్లు రాజగోపాలాంబికయాజ్ఞ. తాను మధుర పోవలెను. మధురవెళ్లి చాలకాల మైనది. తిరుమలనాయకులు దివంగతు లైరట. పాప మాయన యాశలన్నియు నడియాసలై చివరకు మరణము ప్రాపించినది. ఆయనతరువాత చొక్కనాథ నాయకుడు రా జయ్యెను. ఆయన రా జగునప్పుడు రాజ్యమున విద్రోహములు రకరకములుగఁ జెలరేగినవఁట. కాని యవియన్నియుఁ జొక్కనాథనాయకుని ప్రజ్ఞావిశేషముచేత నణగిపోయినవి. తిరుమల నాయకుడు తనతో నెన్నివిధములఁ బల్కినాఁడు. మానవ్రుడు లక్ష్య చేయవలె ననుకొనును ; గాని యేమియుఁ జేయఁజాలఁడు. తిరుమలనాయకుని యూహాలకు నాతని యీ యకాలమరణమునకు సంబంధ మేమి ? ఇంత యెందులకు ? తాను మధురకుఁ బోవలెను

యిన్నాళ్లుగఁ బ్రయత్నించుచున్నాఁడు. ఇంతవఱకుఁ బడలేదు. తానేమి కానున్నాఁడో! పాపము. చొక్కనాథుఁడు చిన్నవాఁడు. అతఁడు సుందరుఁడు. బుద్ధిశాలి. అతఁడు తనసాహాయ్యమునర్థించుచుఁ దన్ను మధురకు రమ్మని పలుమారులు సమాచారము లంపినాఁడు. తాను పోవుటెట్లు! తానేదో గౌరవమును, పదవీభాగ్యమును బొందవలెనని తంజావూరు వచ్చినాఁడు. ఏదోతలచిన నేమో యైనట్లైనది. అయినను మొన్నటి వఱకు తన యధికార మిష్టమువచ్చినట్లుగ చలాయించినాఁడు. తన్నుఁగాదనువా రెవరును లేకపోయిరి. ఇపుడు తనకు వ్యతిరిక్తమైన మెదిరిబలమొకటి లేచినది తన కిఁకఁ దంజావూరున మునుపటి యంత స్థానము లేదు. ఇకముం దుండబోదు. తాను త్వరగఁ ద్రోవఁ జూచికొనుట మంచిది. ప్రస్తుతము మధుర తన్నాహ్వానించుచున్నది. చొక్కనాథనాయకుఁ డవివాహితుఁడు. తన బుద్ధినైశిత్యముచేఁ బ్రయత్నించి యచ్యుతాంబిక నాతనికిప్పించును. ఇది పొసగునా! విజయరాఘవనాయకుఁ డంగీకరించునా? అంగీకరించఁడు. లేనిచోఁ గయ్యము తప్పదు. ఈ యుపాయము బాగున్నది. కయ్యమే తప్పనిసరి యగుచోఁ దన మేధావిభవమును మరల నొకసారి రాజు తిలకించుఁగాక" యనుకొనినాడు. 'ఏదియే నొకటిరుగ నచ్యుతాంబికను వివాహమాడుటకుఁ దాను చొక్కనాథనాయకు నొప్పించును. తా నిప్పు డెచ్చటికైనఁ బోఁగలఁడు. రాణికోర్కె తీరనదిగదా!' యనుకొనినాఁడు. ఆతనిహృదయము తేలిక యైనది. పాపము, విజయరాఘవనాయకులు కుమిలిపోవుచున్నారు. రంగాజమ్మ యనవసరముగఁ దనకేమియుఁ దెలియకుండగనే క్రాగిపోవుచున్నది. వారి కెన్నటికైన శాంతియనున దున్నదా? నిండుప్రాణము లెట్లలమటించిపోవుచున్నవో! దానికిఁ గారణమాత్రుఁడుగ తానున్నాడు. ఏమగునో! రంగాజమ్మ మంచమెక్కినది. ఆమె యింక జీవించునా!

ఆమెకున్న యాభిజాత్య మితరులెవరికిని లేదు. ఆమె కసలుసంగతి తెలియదు. రాజు తనవద్దకు రాకపోవుట కొన్ని కారణములు చెప్పుకొనినదో! ఆయన రాత్రి చాలప్రొద్దువఱకు యోజించుచునే యున్నాఁడు. అచ్యుతాంబికను జొక్కనాథుని కిచ్చుభారము తప్పకవహించవలె ననుకొనినాఁడు. మరునాడే మధురకుఁ జొక్కనాథ నాయకులవారిసన్నిధికి రాయసము వెంకన్నచే సమాచారములు పంపఁబడినవి.

మూఁడుదినములు గడచినవి. ప్రభువుస్థితిలో మార్పేమియుఁ గలుగలేదు. రంగాజమ్మస్థితి రోజురోజు విపరీతముగఁ బరిణమించు చున్నదనిమాత్రము తెలియుచున్నది. రాజు దుఃఖసముద్రమున సంపూర్తిగ మునిగిపోయినాఁడు. ఆమె చివరి కేమగును? ఆమె యేమైనను పాపము తన్నుఁ జుట్టుకొనును. ప్రభువుహృదయము బడబాగ్నిశిఖలఁగ్రక్కుచున్న మహోదధివలెఁ గల్లోలిత మైనది. రంగాజమ్మ కేమియుఁ దెలియదు. తన్ను గాఢముగ వాంఛించినది, ప్రేమించినది. తాను గనుఢింపకపోయిన దుఃఖించును, కోపగించును. కుమారిలిపోవును. రంగాజమ్మ కొక్క ప్రభువేల రాలే దన్నదుఃఖమే. ప్రభువున కట్లుగాదు. తాను పై కేమియుననఁడు. పరిజనుల కేమియుఁ దెలియకుండ నున్నది. ఆయన హృదయమున సుడిగాలులు రేగు చున్నవి. ప్రభువు తనబాధను తానే యనుభవించుచున్నాఁడు.

తంజావూరునందు ప్రతిసంవత్సరమును రాజగోపాలదేవునికిఁ దిరునాళ్లు జరుపుదురు. అవి వరుసగఁ బదిదినములు జరుగును. ఆ తిరునాళ్ల దినములలో తంజావూరున జనము క్రిక్కిరిసియుండును. చుట్టుప్రక్కల పల్లెలయందలి జనులందరు వచ్చిచేరుదురు. అక్క

మెత్తునసుండు ప్రభలుండును. క్రొత్తక్రొత్త దుకాణములు, రంగుల రాటములు, బొమ్మలకొట్టులుం బెట్టుదురు. ఆ పదిదినములు లాపుర మంతయు సుందరముగ నలంకరించఁబడియుండును. వీధినాటకము లాడఁబడును. అంతయు విచిత్రముగ నానందముగ నుండును. రంగాజమ్మ కీ తిరునాళ్లనినఁ జెప్పనలవికానంత యుత్సాహము. ప్రతి యేడును దనమేడ పైభాగమున నిలఁబడి యుత్సవముల నానందముగఁ జరిపించెడిది. ఈ సంవత్సర మామె మంచమునుండి లేవలేనిస్థితిలో నున్నది. వాకిటఁ బిల్లలు గుంపుకట్టియున్నారు. రంగాజమ్మ ప్రతి సంవత్సరము తిరునాళ్లలోఁ బిల్లలకు బొమ్మలు, తినుబండములు విరివిగఁ బంచియిచ్చెడిది. ఈ యే డెవరిత్తురు? దాసివచ్చి పిల్లలను గసరిపంపినది. వీధియందు మేళము వినిపించుచున్నది. రంగాజమ్మకు సన్నగా వినిపించుచున్నది. ఆమె లేవఁబోయినది. తూలి మంచము మీఁదఁ బ్రవాలిపడినది. ఈ యుత్సవములలో రాజెంతయో భగవత్సేవ చేసెడివాఁడు. ఈయేడు రాజు రానేలేదు.

నాటితో నుత్సవము లాయేటికిసరి. అనగ నాడు పదియవరోజు ఆనాఁ డొక సంఘటనము జరిగినది. సాయంకాల మైనది. నలుదిక్కుల నుండి చీఁకట్లు క్రమ్ముకొని వచ్చినవి. రాజగోపాలస్వామి యాలయమున జనము తండోపతండములుగ నున్నారు. కొందరు పోవుచున్నారు. కటికచీఁకటి. దీపములు చాలనున్నవి. వాని మిలమిలలు జనసమూహములో మాయమగుచున్నవి. ఏమియుఁ గన్పించుటలేదు. ఆచీఁకటిలో నొకయువతి యొకయువకుడు కలసి కొనినారు. వారిరువురకు రాగోదయమైనది. ఇరువురిమనములఁ గామము తలసూపినది. ఫలించినది. ప్రొద్దుపోయినది. జనము పల్చఁబడినది. వారిరువురు కోవెలలోనికిఁ బోయిరి. మంటపమున

నుపవిష్టులైరి. మంటపమునను న్న దీపములవెలుఁగున వారిరువు రొకరినొకరు సోదరీసోదరులుగఁ దెలిసికొనిరి. ఏమిచేయుదురు? బిట్టుగ విలపించిరి. ప్రయోజనములేదు. మరునాడు సాయంకాలము రాజసభ. వారిరువురు సభకు వచ్చినారు. తమపొరపాటున నైన యకృత్యము ప్రభువునకు నివేదించి తమ కేశిక్ష విధింపనగునో విధియింపు డని వేడికొనిరి. వారివృత్తాంతము వినగనే క్షణకాలము ప్రభువు ప్రమాన్పడినాడు. తేరుకొని పండితులనందఱ రావించి యానేరమున కేశిక్ష విధింపవలయునో చెప్పు డనినాఁడు. వారు దీర్ఘముగ యోచించి యట్టిదుష్కృత్యమునకు నెవరిజీవితమును వారు నశింపఁజేసికొనవలసినదిగఁ జెప్పిరి. వారు వెడలిపోయినారు. సభ ముగిసినది. విజయరాఘవనాయకునికి మనమున దిగులు పట్టుకొనినది. అట్టినేరమున కాత్మహత్యకన్న వేరొకశిక్షలేదు. రంగాజమ్మ యెల్లను మంచముఁ బట్టియే యున్నది. ఆమె యెటులైనఁ జనిపోవును. తన పాపముయొక్క నిష్కృతి యగుటెట్లు? ప్రభువు తనశయనమందిరము నకుఁబోయి సెజ్జమీదవ్రాలి శోధించ నారంభించినాఁడు. ఆయనకుఁ దన జీవితమంతయుఁ బాపపంకిలముగఁ గన్పడుచున్నది. ఆయనలోఁ

కములగు భావము లుబికి విలీనము లగుచున్నవి. కన్ను మూసినఁజాలను తనభవిష్యత్తంతయుఁ గరాళరూపముదాల్చి యెదుట నిలుచున్నటుల దర్శన మొసగును. ఆకరాళాకృతి ఖడ్గధారిణి, వికార దంష్ట్ర. అదియొక మహాభూతము. తనమీఁదికి వచ్చుచున్నట్లుఁడును. ఆయనకారాత్రి నిద్ర దూరమైనది. తెల్లవారువఱ కట్లే విలపించుచునే యుండెను. అరుణోదయరేఖ లాయనముఖముమీఁదఁ బడుచున్నవి కాని యానాఁ డాయన నిదుర లేవలేదు.

మరునాడు ప్రభువు లేచువఱకు జాముప్రొద్దెక్కినది. లేచుట తోడనే యెదుటనున్న నిలువుటద్దమునఁ దన ప్రతిచ్ఛాయ కనిపించినది. కన్ను లెఱ్ఱవారి యుబ్బియున్నవి. చెక్కిళ్లు కన్నీటిచారికలు కట్టి మలినము లైనవి. జుత్తు చెల్లచెదరైనది. తూలిపోవుచున్నాఁడు. తానెపుడైన నింతప్రొద్దెక్కి లేచెనా? ఈదుఃఖ మాయనను ప్రాణములు తీసికొనిగాని వదలిపెట్టదా? ప్రభువు కాల్యములు తీర్చికొని తిరిగి యాలోచింపసాగినాఁడు. రాజగోపాలాంబిక తన మన్నారుదాసును జెఱవిడిపించుటకుఁ దన్నడుగదేమి? తనవద్దకు మరల రాలేదేమి? ఆమె తనతో నెట్టిసంప్రతింపులు లేకుండగనే తనయిష్టమువచ్చినటుల నడచుకొనుచున్నది. ఆపద్ధతి చాలవిచిత్రముగ నున్నది. ఆయనకుఁ బలురకములగు నాలోచనలు జనించుచున్నవి. దైవము తన్నెంత చేసినాఁడు. మొదటనే యీసంగతి తెలిసినచో రంగాజమ్మను దానింత ప్రేమించెడివాఁడే కాఁడు. ఇన్నినాళ్లుగఁ దెలియనిసంగతి యీనాడు దెలిసిన దేలనో! ఈవిషయ మెవ్వరికి తెలిసినదో! శ్రీరంగరాయలు తమకుఁ బ్రాణమిత్రులు. ఒకవేళ నాగ్రామమునకు మరచిపోయి శిస్తుచెల్లింపకపోయిన నిట్టులాడునా? అసలీ తల్లికొడుకు లిచటికేల వచ్చిరి? ఎక్కడి పెనుగొండ? ఎక్కడి తంజావూరు? ఈ విషయము లన్నియు సమాచారములద్వారమున జరుపవచ్చును. వచ్చినయామె యూరకొనకుండ నెంతగాథ ప్రవ్యాపించినది. తన కెంత మర్మఘాతముగ నున్నది. ఇదియంతయుఁ గల్పితమా? కాదు. అయినచో నాపత్రములమీఁదఁ దంజాపురరాజముద్ర యున్నదే! నిజమే కావచ్చును. విశేషించి యీసమయముననే వారువచ్చుటకూడ నెవరో దీనివెనుక వత్తాసుగ నిలబడి చేయించుచున్న పనివలె నున్నది.

రంగాజమ్మమీఁదఁ గత్తిగనున్నవా రెవరో యీపనికిఁ బూనుకొని యుండవలయును. వా రెవరై యుందురు? ఇంత దుర్ఘటకార్యములను నిర్వర్తింపఁగలవా రీరాజ్యమున రాయసము వెంకన్న తప్ప వేరెవరును లేరు. కాని వెంకన్నకుఁ దనమీఁద గౌరవముకలదు. అతఁ డట్లు చేయఁజాల డు. మరల రాజుదృష్టి రంగాజమ్మవైపునకు మళ్లినది. ఆమె తాను రానంపుల కెంత యుటమటించిపోవుచున్నదో! తా నామెవద్దకుఁ బోయి మూఁడునెల లైనది. ఆమె మృత్యుముఖమున నున్నదట. చనిపోవుటకుముం దొకపర్యాయము తన్నుఁ జూడవలయు ననుచున్నదట. ఆమె చనిపోవును. ఆమెపాపములు నశించిపోవును. ఆమె తనకొఱకు విలపించి యసువులవిడనాడును. తన్నా పాపముకూడ చుట్టుకొనును. నీ రంగాజమ్మకడ కొక్కసారి వెళ్లవచ్చునా? అయ్యో! ఆపని చేయలేఁడు. ఈజన్మకామె నీక్షించలేఁడు. ఇన్నిరకములుగ బాధల ననుభవింపవలెనని విధి తనమొగమున వ్రాసిపెట్టెనుగాబోలు! పట్టపురాణి తన్ను లక్ష్యపెట్టదు. ఇరువదేండ్లుగ పెన్నిధానముగ, భద్రముగఁ జూచుకొనుచున్న రంగాజమ్మ యీగతి యైనది. మన్నారు పెద్దకొడుకు యువరాజు రాజద్రోహమునకుఁ బూనుకొనినాఁడు! తనచుట్టును శత్రువులు. రాజునకు మహాగ్నిమధ్యమున నున్నటు లున్నది. కష్టములు వచ్చునవు డన్నియు నొకమారుగఁ జుట్టుముట్టివచ్చునేమి? అయ్యో! తన కిట్టి యిన్ని యిక్కట్టు లేకకాలమునఁ బ్రాపించినవి. జ్ఞానాంబిక కొమరిత పెండ్లిప్రస్తావన చేసినది. ధీరాంబిక తనయునకు పట్టాభిషేకము చేయుమనునట్లు మాట్లాడును. పట్టపురాణి యాతీరు! తా నీతీరు! ఏవంకఁజూచినను జీవితముమీఁద విరక్తి కలుగుచున్నది. కష్టము లెంతవారికిని వచ్చును. అనుభవింపక తప్పదు. కష్టములనునవి మానవులకు రకరకములుగఁ దమతమ పూర్వజన్మకర్మల

ఫలితముగ వచ్చుచుండును. వానిని దప్పించుకొనుట హరిశ్చంద్రాదులకే చేతఁగాకపోయినది. ఈ సంగతి ప్రతిమానవునికిని దెలియును. కాని దుఃఖించుచునే యుండును. అది మానవప్రకృతి. జరుగుచున్న దానిని జూచుచు జరుగనిమ్మని యూరకొనలేఁడు. తనచేతనైనంతవఱకు మంచికో చెడుగునకో ప్రాకులాడుచునే యుండును. విజయరాఘవనాయకునిస్థితి యట్లే యున్నది.

రెండుమూఁడు దినములు గడచినవి. రాజు రాయసము వెంకన్నను బిలువనంపినాఁడు. వెంకన్న వచ్చినాఁడు. ప్రభువు సగమై యున్నాఁడు. వెంకన్న కనులలో జాలిచిందినది. ప్రభువు గవాక్షమున కెదురుగ నొకయాసనమున నుపవిష్టుఁడై యాకసమువంక నిరాశగఁ జూచుచున్నాఁడు. వెంకన్న వచ్చి పదినిముసములైనది. ప్రభు వటు తిరుగలేదు. ప్రభువు ధాన్యమునూర్చివేసిన వరిమొక్కవలె నున్నాఁడు. వెంకన్న యనుకొనినాఁడు. "రంగాజమ్మ రాజుహృదయమున నెంత స్థావర మేర్పఱచుకొనినది. రాణి ప్రభువుజీవితముతోఁ జెలగాట సాగించుచున్నది. ఇది దేనికి దారితీయునో! ప్రభువుస్థితి దినదినమునకు క్షీణించుచున్నది." ప్రభువు వెంకన్న వైపునకుఁ దిరిగినాఁడు.

వెంకన్న :— ప్రభూ!

విజయ :— ఎవరు, వెంకన్నా! నీవు వచ్చితివా?

వెంకన్న :— ప్రభువులు నన్నురమ్మని వర్తమానమంపితిరిగదా?

ప్రభువుమనసు మనసునలేదు. తాను వెంకన్ననుబిలిపించితి ననుమాట జ్ఞప్తిలేదు.

విజయ :— మేము నిన్నుఁబిలువనంపితిమా?

వెంకన్న :— అవును ప్రభూ !

విజయ :— సరియే. నీవు పెనుగొండనుండి వచ్చినవారి విషయ మేమిచేసితివి? గ్రామమునకుఁ గట్టవలసినదంతయుఁ గట్టితివా ?

వెంకన్న :— ప్రభూ ! ఇంతవఱ కేమియుఁ జేయలేదు.

విజయ :— ఎందువలన ?

వెంకన్న :— ప్రభూ ! ఆధనముఁ గట్టవలయునా ? వలదా ? యని యోజించుచున్నాను.

విజయ :— నీకు నాసందేహమే యొదవినదా ? వారి మాట లయథార్థములందువా ?

వెంకన్న :— అట్లనుటకు వీలులేకుండ నున్నది.

విజయ :— కారణము ?

వెంకన్న :— వారుచూపించిన పత్రములమీఁద రాజముద్ర యున్నది. దాని నెట్లుకాదందుము ?

విజయ :— ఏమో, మాకంతయు నింద్రజాలమువలె నున్నది. రాజ్యములో రంగాజమ్మ యనిన విరోధము గలిగినవా రెవ్వరైన నున్నారా ?

వెంకన్న :— నాకేమి తెలియును ప్రభూ ? మీకుఁ దెలియకుండ నుండునా ?

విజయ :— అదికాదు. ఆలోచించిచూడుము.

వెంకన్న :— మహారాణులకే యామెయన్నఁ గ్రోధముగ నున్నది.

విజయ :— ఆమెకు సాహాయ్య మొనర్చువా రింకెవరైన నున్నారా ?

వెంకన్న :— లేకేమి ప్రభూ! ఎల్లు సోమయాజు లున్నాఁడు.

విజయ :— ఆయనయొక్కఁడేనా ?

వెంకన్న :— కాదు ప్రభూ! ఆమెకు లేనిసహాయ మేమున్నది ? ఆమె కీపురమున నేమూల నేమిజరుగుచున్నదో విశదముగఁ దెలియును. ఆమెపరిచారికలు, సేవకులు, ఆమెకొఱకు ప్రాణములు త్యజించుటకైన వెనుదీయరు. ఆమెగూఢచారులు పురమున నలుమూలల నుందురు. ఈపురమున నామె సంపూర్ణముగ రాచరికమును వెలయించుచున్నది. ఆమె కన్నగుగినరహస్యము లనునవిలేవు. సోమయాజులీమధ్య కొన్ని నెలలక్రిందట పెనుగొండ, చంద్రగిరి వెళ్లివచ్చినాఁడు.

ప్రభువు భ్రూభంగము చేసినాఁడు. రాణియే యీరహస్యమును బయటికి లాగియుండును. తనమీఁద పగఁబట్టినది. తన్ను దుఃఖ పెట్టుటయే ప్రధానముగ నెంచుకొనుచున్నది. ఆమె కెట్లైనఁ బ్రతీకార మొనర్చితీరవలెను. రాణికోపమే రంగాజమ్మ నిట్లుచేసినది. ఆయనకు రాణిమీఁదఁ గ్రోధముబికివచ్చినది. ప్రభువు యెల్లు సోమయాజులను తానురమ్మంటినని చెప్పుమని వెంకన్నను బంపివేసెను. తిరిగి యాలోచింప మొదలుపెట్టినాడు. "సోమయాజులు వచ్చును. తానెందుకు పిలువనంపినట్లు ? ఆయన వచ్చుటవలనఁ దనకుఁ దెలియు విశేషము లేమున్నవి ? ఈయనకూడ నసాధ్యుడేయగును. వచ్చును గదా! రాణి కామెవ్యవహారములు సరిచూచుటయం దీయన ముఖ్యుఁడు. రంగాజమ్మగాథ నీయనసాహాయ్యముననే రాణి తెలిసి కొనియుండవలయును. కాని వ్యాని విషయముఁ దెలిసికొందును." అనుకొనినాఁడు.

సోమయాజులు వచ్చినాఁడు. ప్రభువు తన్నుఁ బిలిపించుట యాయన కాశ్చర్యముగ, భయముగఁ గూడ నున్నది. కాని రాజాజ్ఞ, రాకతప్పినదికాదు. సోమయాజులు భయపడుచునే నమస్కారముచేసి యనినాఁడు. "ప్రభువులు నన్నుఁబిలిపించినారు. నావలనఁ గావలసిన కార్యము లేమున్నవి ?"

ప్రభువు సోమయాజులను దదేకదృష్టిగఁ జూచి యనినాఁడు. "కారణము ప్రత్యేకముగ నేమియు లేదు. మేము మీకు సన్మానము చేయఁదలఁచుచున్నాము.

సోమయాజులు హృదయమున కలగుండుపడినాఁడు. ప్రభువు కేలనో తనమీఁద నాగ్రహము కలిగినది.

సోమ :— ప్రభువులకు నామీఁద నేలనో యాగ్రహము కలిగినది. నాకుఁ దెలిసినంతకు నే నెట్టియపచారమును జేయలేదు. ప్రభువులు క్షమింపవలయును.

విజయ :— మీరు పండితులు. రాణిగారితో వచ్చినారు. మీకు మాసభలో నెప్పుడును సన్మానము చేయలేదు. రాణిగారికి మామీఁదఁ గోపముగనున్నది. మేము రంగాజమ్మకుఁ బదిగ్రామముల నిచ్చితిమి. ఆమెకు రంగాజమ్మయన్నను మేమన్నను నిష్టములేకుండ నున్నది. మే మామెనుండి ప్రేమను వాంఛించుచున్నాము. ఆమె యనుగ్రహమును బొందవలె ననుకొనుచున్నాము. అది యామె కిష్టమగువారికి సన్మానము చేయుటవలన, వారి కోపమును బోగొట్టుటవలన, వారిని గౌరవించుటవలనను సంపాదింపఁదలచు చున్నాము.

సోమ :— నాదేమున్నది ప్రభూ! ఏదో వేదము చదువు కొనినాను.

విజయ :— వేదముచదువుకొనిన, పండితుఁడేల కాకూడదు మేము మీకు సన్మానము తప్పకచేయుదుము. మీరు రాణిగారివెంట వచ్చిన బ్రాహ్మణులు. ఆమె కెట్టి సాహాయ్యమైనను, ఎన్ని యిబ్బందులు పడియైనను జేయఁగలవారు.

సోమయాజులకు ప్రభువు మాటాడుటలో వ్యంగ్యము భాసించి నది. ఆయన కలఁతఁజెంది యనినాఁడు: "ప్రభూ! రాణిగారితోడ వచ్చి నాను. ఆమె కేమికావలసినను జేసిపెట్టుదును నిజమే. తమరుచెప్పినను జేయుదును. మీరేమి యాజ్ఞాపించిన నది చేయవలసినవాఁడను."

విజయ :— మీమహారాణికి మామీఁదఁ గోపముగనున్నది కదా! మేము చెప్పునది చేయుచో నామె యేమనును?

సోమ :— ప్రభూ! మహారాణికిఁ దమమీఁదఁ గోపములేదు.

విజయ :— పోనిండు. నేనిప్పుడు పెనుగొండ పొమ్మనినచో మీరు పోయివత్తురా?

సోమయాజులు మనమున బెదరిపోయినాఁడు. మాటాడలేదు.

విజయ :— మాటాడరేమి? మీరు రాణిపంపగఁ బెనుగొండ పోలేదా?

సోమయాజులు మాటాడలేదు.

విజయ :— మాటాడరేమి? మీరు వెళ్లలేదా? యంటిమి.

సోమయాజుల కేమి చెప్పవలెనో బోధపడుటలేదు. మాటాడ కుండఁ దలవంచుకొని నిలబడినాఁడు. ప్రభువునకుఁ గోపము వచ్చినది.

విజయ :— మేమడుగు ప్రశ్నకు జవాబుచెప్పు మనుచున్నాము.

ఆయనమాటాడుట సింహగర్జనవలె నున్నది. ప్రభు వప్పుడు తలఁచుకొనిన తన్నేమైనఁ జేయఁగలడు. గడగడ వణకిపోయినాఁడు. రాజు గద్దించినాఁడు.

సోమ :— పెనుగొండ వెళ్లివచ్చితిని.

విజయ :— ఎందుకు వెళ్లినారు ?

సోమ :— రంగాజమ్మ పుట్టుపూర్వోత్తరములు తెలిసికొని రావలసినదిగ నన్ను మహారాణులు పంపినారు.

విజయ :— రంగాజమ్మ జన్మస్థానము పెనుగొండ యని యెట్లు తెలిసినది ?

సోమ :— చంద్రరేఖ చెప్పినది.

విజయ :— రంగాజమ్మనుగురించి యేమి తెలిసినది ?

సోమ :— ప్రభూ ! క్షమింపవలెను. మీరే చెప్పు మను చున్నారు గావునఁ జెప్పుచున్నాను. ఆమె రఘునాథనాయకులవారి బిడ్డయఁట.

ప్రభువు మారాడలేదు. సోమయాజులు కడుభీతుఁడై యనినాడు. "ప్రభూ ! నేను రాణిగారిమీఁది ప్రేమచేతను, గౌరవము చేతను నామె చెప్పినపనులు చేయుదును. సాయ మొనర్తును. రాణిగారిమాటమీఁద నేను రంగాజమ్మ వృత్తాంతముఁ దెలిసివచ్చిన

మాట నిజము. నే నీపనిచేయుటకు నా కామెయందుఁగల దయా వాత్సల్యములు కారణములు. కాని మీ రాయసము వెంకన్న యటులగాదు.

విజయ :— రాయసము వెంకన్న యేమిటి ?

సోమ :— రాయసము వెంకన్నను మహారాణిపిలిపించి రంగాజమ్మ వృత్తాంతము మీకుఁ దెలియఁజేయవలె ననినది. అట్లు చేయకున్నచో నీవు బ్రదుకవన్నది. నీకుటుంబము నిలువదన్నది. ఆ భయముచే రాయసము వెంకన్న యామెకు సాయ మొనర్చినాఁడు. ఈ విషయము మీకుఁ దెల్పుటకుఁ జాల శ్రమపడినాఁడు.

ప్రభువుకన్నుల నిప్పులుకురిసినవి. "రాయసము వెంకన్న రాణికి సాహాయ్యకారియా !" యనుకొనినాఁడు.

విజయ :— ఈపురమున రాణిగారికి గౌరవింపఁదగిన వ్యక్తు లింకెవరైన నున్నారా ?

సోమ :— ప్రభూ ! పెద్దిదాసుగారని యొకమహాభక్తులు గలరు. ఆయనయందు మన్నారుదాసునకు గౌరవముమెండు. మహారాణిగారి కాయనయెడల నపరిమితమగు గౌరవభావ మున్నది.

విజయ :— పెద్దిదాసుగారికిని, మీకును గలిసియే సన్మానము చేయుదుము. ఇఁక మీరు పోవచ్చును.

సోమయాజు లాందోళితహృదయుఁడై వెడలిపోవఁదొడఁగెను. ప్రభువు మరలఁ బిలిచినాఁడు. సోమయాజులు భయపడుచువచ్చి "ఏమి ప్రభూ !" యనినాఁడు.

విజయ :— మీకు రాయసము గనుపించిన మేము రమ్మంటి మని చెప్పాడు.

సోమ :— చిత్తముప్రభూ!

విజయ :— మీరు పోవచ్చును.

సోమయాజులు వెడలినాఁడు. ప్రభువు తనలో నిట్లనుకొని నాఁడు. 'పెద్దిదాసనిన రాణికి మిగులగౌరవము. పెద్దిదాసు కవమానము చేసినచో రాణికిఁ జేసినట్లే'.

చీఁకటి పడినది. దాసివచ్చి మణిదీపముంచి వెడలినది. ప్రభువున కా మణిదీపము తనహృదయమునుండి వెలికిఁదీసిన వలల ఖండమువలెఁ గనిపించినది. కనులు మూసికొనినాఁడు. రంగాజమ్మ సాక్షాత్కరించినది. కనులు తెరచినాఁడు. ఎదుట రంగాజమ్మచిత్రము. ప్రభువు రంగాజమ్మను మనసా వదలలేకుండనున్నాఁడు.

తరువాతఁ జాలనెలలు గడచినవి. విజయరాఘవనాయకునిపరిస్థితి విచిత్రముగ నుండెను. ఆయన కొన్నాళ్ళవరితోడను మాటాడడు. మఱికొన్నాళ్ళు పూర్వమువలెనే వ్యవహరించును. మనసులోఁ దన పాపమునుగూర్చి యాలోచించును. తాను తెలిసిచేసినపాపము కాదు-అంతమాత్రముచేతఁ బాపము కాకపోవునా? తెలియక ముట్టుకొన్నచో నగ్ని కాలకుండునా? ఇది బహుకాలాగతవాంఛచేత వచ్చినదోషము. అందుకనియే సత్కులప్రసూతఁ బెండ్లియాడవలయును. తెలిసి సంబంధము చేసికొనవలయును. జారత్వము దానియంతట నదియే దోషము. అందులో నపరిజ్ఞాతజన్మలైన స్త్రీలతోడిసంబంధము తా నేమహాపాపముగఁ బరిణమించునో! గురుదారసంగమదోషమైనను జంద్రునకువలె రాజయక్ష్మాదివ్యాధులచేత ననుభవింపఁదగియుండును.

సోదరీసంగమజనిత మహాపాపముయొక్క స్వరూప మెట్టిదో, దాని పరిణామ మెట్టిదో తెలియదు. దానికి ధర్మశాస్త్రములు, రాజు, విధించెడి శిక్షయే లేదట. అట్టిపాపముఁ జేసినవా రెవరికివారు స్వయంవినాశన మార్గమును వెదకికొనవలయును. నా స్వయంవినాశమును నే నెట్లు చేసికొనఁగల్గుదును?

రాజున కప్పుడు పట్టమహిషిమీఁదఁ బట్టరానంత కోపము వచ్చెను. ఆమె నేమిచేయవలెను? మన్నారుదాసును జెఱయందుంచిన దే చాలును. పట్టపురాణి రంగాజమ్మమీఁది కోపముచేతఁ దనకు మేలే చేసినది. కాకపోయిన నీమహాపాపము తానింకెన్నాళ్లు చేయుచుండెడివాఁడో!

ఒకసారి పెద్దిదాసుమీఁదఁ గోపమువచ్చెను. తనసభలోఁ దన్నుఁబట్టుకొని విష్ణ్వంశ తనయం దల్పిష్టమని చెప్పెనా? ఆయనను గాడిదమీఁద నెక్కించి యూరేగించవలెను. ఆయన మహాభక్తుఁడు, సాధుపుంగవుఁడు, ఆయనకుఁజేసిన యవమానము తనకుఁ దిరిగికొట్టును.

మరొకసారి యెల్లు సోమయాజులుమీఁదఁ గోపము వచ్చెను. ముల్లువలె వచ్చి దబ్బనమై తేరినాడని. అరణమువచ్చిన పండితునకు నలుబదియేం డ్లైనతరువాత నింత తెలివి తేటలా! ఎల్లు సోమయాజుల కేమైన నవమానముఁ జేసినచో రాణి కింకను గోపము వచ్చును. కొడుకు చెఱలోనున్నాడని కుమిలిపోవుచున్న రాణి కింకను బాధఁ గలిగించుట యెందుకు? ఆరాణి తనకింత బాధఁ గలిగించలేదా? ఎటు చూచినను తనప్రతిక్రియ బ్రాహ్మణులమీఁదికిఁ బోవుచున్న దే! తాను చేసినపాపమున కీ యూహాగూడ ననుకూలముగనే యున్న దనుకొనెను.

ఒకసారి వెంకన్నమీఁదఁ గోపము వచ్చెను. అతనిని బిలుచుకొనిరమ్మని సేవకుని బంపించినాఁడు. అతఁడువచ్చి వెంకన్నగారి యిల్లు తాళమువేసియున్నదని చెప్పెను. ఆయన గ్రామాంతరమున కేగి పదిదినములైనది. ఈవెంకన్న తనవద్ద నియోగియై తనయనుజ్ఞ లేకుండఁగనే యెచటికో వెడలిపోయి తన యిష్టమువచ్చినప్పుడు వచ్చు చుండును. ఇతఁడు తనశత్రువులయొక్క రహస్యచారుఁడేమో! ఇతఁడు రహస్యచారుఁడేయైనచో నితనికిఁ గోటలోనిగుట్టుమట్లన్నియుఁ దెలియును. తనపాపము తెలియును. ఇతఁ డెంతచేసినను జేయఁ గలడు. తంజాపురివినాశ మతనిచేతిలోనున్నది. మధురకుఁ గ్రొత్తగ రాజైన చొక్కనాథుఁడు తీవ్రకోపియఁట. ఉద్వేగప్రకృతియఁట. తంజాపురి రాజ్యముమీఁద నధికమైన కోపము గలవాఁడఁట. తంజాపూరుతో వివాదము పెంచుకొను టెట్లా యని యాలోచించు చున్నాఁడఁట. రాయసము వెంకన్న వాని చాటుబం టైనచోఁ దంజాపూరునకు వినాశకాలము సమీపించిన దన్నమాట. గ్రహము లనుకూలములుగ లేవు. దానికిఁ దగినట్లు పాపము పండియున్నది. యువరాజు చెఱలోనున్నాఁడు. తా నిట్టిస్థితిలో నున్నాఁడు. వెంకన్న యమునివద్దనుండు చిత్రగుప్తునివలె సర్వమును వ్రాసియుంచినాఁడు.

విజయరాఘవనాయకునకు బుద్ధియందుఁ బాపభీతి యెంత యున్నదో, మనస్సునందు విచారణ యెంత సాగుచున్నదో, అంతకోపము వచ్చుచున్నది. ఎవరిమీఁద? ఎందుకు? ఎప్పుడు? అది యెవరిమీఁదనో యెప్పుడో రాజునకే తెలియదు. వెంకన్నమీఁద మాత్రము కాదు. అతఁడు తప్పించుకొనిపోయినాఁడుగనుక. నలుగురును గలసి ధనుస్సు విరువగఁ గత్తియుఁ బలకయుఁ బూని మింటికెగిరిన యభిమన్యునివలె నున్నది రాజు కోపము. ఎవరిమీఁదికి దూఁకునో!

రంగాజమ్మకుఁ గనకాభిషేకమై యేడాదిపైని గడచినది. ఇంత వరకు సరస్వతీమందిరమున మరలఁ గవులగోష్ఠి జరుగలేదు. మరల విజయరాఘవనాయకుడు కవులగోష్ఠికిఁ బండితులను, కవులను బిలిపించగ నందఱును సంతోషించిరి. లోకమునందు రాజుదుఃఖమునకు హేతు వెవ్వారికిని దెలియదు. రాజునకు రంగాజమ్మమీఁద వైముఖ్యముకలిగిన దనుకొన్నారు కొందఱు. మరికొందఱు రంగాజమ్మశీలమును శంకించిరి. యథార్థమైనకథ యెవ్వరికిని దెలియదు.

పెద్దిదాసునకు వార్తవెళ్ళినది. అది వట్టివార్తకాదు. రాజాధి కారముతోఁ గూడినవార్త. పెద్దిదాసు తనలో నవ్వుకొనినాఁడు.

ఆనాడు సభజరుగుచున్నది. కడచినసాయంతనమున రాజు కోనేటి దీక్షితచంద్రుని బిలిపించి యేదో మాటాడినాఁడు. సభ ప్రారం భించుటతోడనే, కోనేటి దీక్షితచంద్రుఁడు పెద్దిదాసుతో నిట్లనెను: "అయ్యా! పెద్దిదాసుగారూ? మహారాజుగారికిఁ దమయందు మిక్కిలి దయ గల్గినది. తమకు సన్మానముచేయుటకే యీసభ యేర్పడినది. తమ పాండిత్యము, తమ సాహిత్యసిద్ధాంతము, మహారాజుగారు విచా రించి మిమ్ము గౌరవించఁదలచుకొన్నారు.

పెద్దిదాసు :— నేను పండితుఁడనుగాను. నాకొక సిద్ధాంతము లేదు. భగవంతుఁడైన నారాయణునిమీఁద నాకుఁదోచినపుడు కొన్ని సంకీర్తనలు చేసికొందును. మహారాజులు నాకు సన్మానము జేయుఁ దగినంత గుణము నాయందు లేదు.

కోనేటి :— అయ్యా! పూర్వలాక్షణికులు తొమ్మిదిరసములని యేర్పరచిరి. వానియన్నింటిలో శృంగారరసము శిరోభూషణమని యాలంకారికు లంద ఱంగీకరించినదే. ఆ పరమోత్తమమైనశృంగార రసము నాశ్రయించియే శ్రీవిజయరాఘవనాయకులవారి యాస్థానమునఁ గావ్యములు వ్రాయఁబడుచున్నవి. భరతశాస్త్రము ప్రయోగింపఁ బడుచున్నది. తమ రా శృంగారరసమునకు వ్యతిరేకులు. భరతుఁడు, మమ్మటుడు, ఆనందవర్ధనుఁడు, పండితరాయలుమొదలైన యలంకార శాస్త్రనిర్మాతలందఱు నంగీకరించిన యీ శృంగారరసమును మీరు కాదనుటకుఁ గారణమును జూపవలయును గదా! దానికి వేరే మీకేదైన సిద్ధాంతముండవలెను. ఆ సిద్ధాంతమును సభలో నిరూపించ వలయునని మహారాజుగారి యాజ్ఞ.

పెద్దిదాసు :— మీరందఱు మహాకవులు. మీపేరులు శాశ్వతముగనుండును. నాకు శృంగారరసమన్న నిష్టములేదు. ఏరస మన్నను నిష్టములేదు. నాకు విష్ణుభక్తియే ప్రధానము. మీ రస వాదములు నేను కాదనలేదు. నా కిష్టములే దంటిని. అది శిక్షార్హ మైన విషయమైనచో సిద్ధముగ నున్నాను.

కోనేటి :— ఇది మహారాజుగారితో వ్యవహారము. అంత తేలికగఁ బోదు. కావ్యగతమైనరసము బ్రహ్మానందసబ్రహ్మచారి. విష్ణుసంకీర్తనముచేత నెట్టియానందము శ్రోతకొనగూడునో రసముగూడ నటువంటిదే. మీరు దానినెందుకు కాదనుచున్నారో మాకుఁ దెలియుట లేదు.

పెద్దిదాసు :— నేను కాదనుటలేదు.

అప్పుడు విజయరాఘవనాయకుఁ డందిపుచ్చుకొని యిట్లనెను : "పెద్దిదాసుగారూ! ఇది నాయిష్ట మనుట కెవ్వరికి నధికారము లేదు. లోకమును ధర్మము శాసించును. ఆ ధర్మము రాజుద్వారా శాసింపఁబడును. పలువురకుఁ బలువిషయములయం దిష్టము. ఆ యిష్ట మధర్మము గావచ్చును. అప్పుడు రాజు శాసించును. అట్లే సారస్వతవిషయమున నాలంకారికులు ప్రమాణము. అచట నిష్టము లేదు. లోకమునందు స్మృతిననుసరించినట్లే సారస్వతమున నాలంకారికమార్గ మనుసరించవలెను. అందఱురాజులు స్మృతులను మాత్రమే పాలింతురు. మేమలంకారశాస్త్రమునుగూడ పాలింతుము. మీరు రససిద్ధాంతమునుఖండించి మీవాదమును నిలబెట్టుకొన్నచో మేము మిమ్ము సన్మానింతుము. లేనిచో శిక్షింపవలసివచ్చును.

పెద్దిదాసు :— మహారాజా! మీ రససిద్ధాంతమే నాకుఁ దెలియదు. నేను దాని నెట్లు ఖండింతును?

కోనేటి :— తెలియనిచో మేము చెప్పెదము. మీరు ఖండించుడు.

పెద్దిదాసు :— నాకు తర్కవ్యాకరణములు రావు. నేను వాదన చేయలేను. నాకుఁ జేతనైనది భగవత్సంకీర్తనము. ఆ సంకీర్తనముఁ గూడ శ్రీరాజగోపాలస్వామివారి సన్నిధినే చేయగల్గుదును. దినదినము నాకీర్తనము వినుచున్న శ్రీరాజగోపాలస్వామి నాకెప్పుడును సన్మానము చేయలేదు. నాసంకీర్తనమువినని శ్రీవిజయరాఘవనాయకులవారు నాకు సన్మానము చేసినచో నామన్నారుదేవుఁడే చేసినట్లు సంతసింతును. ఎట్టి సన్మానమైనను స్వామి యనుగ్రహ ముండిననేగద జరుగును.

విజయరాఘవనాయకుఁడు తలవంచుకొనెను.

కోనేటి :— పెద్దిదాసుగారూ! మీ రబద్ధము లాడుచున్నారు. కాళకవిగారు మీరు మహాపండితు లని చెప్పుచుందురు. నేడు బందీకృతులై యున్న యువరాజులు గొప్పపండితులు, గొప్పకవులు. వారు మీ శిష్యులు. మీరు మహారాజుగారిసభలో మీ పాండిత్యమును బ్రదర్శించుట కిష్టములేనట్లు మాట్లాడుచున్నారు. మహారాజుగారి యాజ్ఞ నిట్లు తిరస్కరించుట మీవంటి పెద్దలకుఁ దగదు.

పెద్దిదా సాలోచించెను. ఇది తన్ను రెచ్చగొట్టుటకే చేయఁబడుచున్నది. కోనేటి దీక్షితులు పైస్థాయిలో నందుకొనినాఁడు. ఆ వృద్ధభక్తునకుఁ గోపము వచ్చినది.

పెద్దిదాసు :— అయ్యా! మీరససిద్ధాంత మేదియో చెప్పుడు. నాకది తెలిసినతరువాత నాకుఁదోచినమాటలు నేను చెప్పఁగల్గుదుము.

రాజు తలయెత్తినాఁడు. దీక్షితులు ప్రొమ్మువిరిచినాఁడు.

కోనేటి :— చిత్తము. సముచిత లలితసన్నివేశ చారువైన కావ్యముచేత సమర్పితములైనవియు, సహృదయహృదయప్రవిష్టములు, ఆ సహృదయతతోఁగూడుకొన్న భావనావిశేషమహిమవలన దుష్యంత శకుంతలాదిభావములు జారిపోవగా శకుంతలాదియాలంబనకారణములు, వెన్నెల మొదలైన యుద్దీపనకారణములు, కన్నీరు మొదలైన కార్యములు, వానివెంటనేయుండు విచారాదులు నివియన్నియుఁ గలసి యొక యలౌకికవ్యాపారము జరుగును. ఈ యలౌకికవ్యాపారము జరిగినప్పుడు శ్రోతయొక్క సహజమైన యజ్ఞానము తొలగిపోవును. అజ్ఞానము తొలగినంతనే వాని యాత్మధర్మము పూర్వమువలెఁ బరిమితముగాక స్వప్రకాశమును బొందును. ఆయానందముతోఁ

గలసి శ్రోతయందు పూర్వము వాసనారూపముగనున్న రతిభావము రసమగును. ఇది రససూత్రము. దీనిని మీరెట్లు కాదందురు?

పెద్దిదాసు :— అయ్యా! ఒక్క సంగతిజూడుడు. ఏ యలౌకిక వ్యాపారము జరిగి ప్రమాత ప్రమృష్టుడగుచున్నాడో యపుడు నిజస్వరూపానందము భాసించుచున్నది. తత్పూర్వమందున్న రతి కూడ బ్రమార్జితము కావలయును. అదికూడ నజ్ఞానాంశమేగనుక ఆరతి రసమనుట యెట్లు?

కోనేటి :— ఆ రతి రసమగునో కాదో తరువాత విచారింతము. ఈ విభావానుభావవ్యభిచారిభావభావనలయొక్క చర్వణచేతఁగలిగిన యొక యలౌకికవ్యాపారముచేత నజ్ఞానావరణము తొలగిపోవుచున్నదిగద. అజ్ఞానావరణము తొలగిపోవుటయే ప్రధానవిషయము. దానినే మేము రసమనుచున్నాము. దానినే రతి యనుచున్నాము. రతి ప్రారంభమునుండియు ననుస్యూతముగ వచ్చుచుండినదే.

పెద్దదాసు :— ఆ రసత్వస్థితిలో రతికూడ నశించవలయును. రతియే రస మనరాదు. ఆసమయమునం దొక్కయానందమే మిగులును. ఆయానందముకల్గుటకు నివియన్నియు సహకారులు గావచ్చును. రతి ప్రబలకారణము గావచ్చును. సర్వకాలములు నశించినప్పుడుగాని కార్యము సముద్భూతము గాదు.

కోనేటి :— రతి కారణముగాదు. కార్యముగాదు. అది నిత్యమైనవస్తువు.

పెద్దిదాసు :— అది జీవలక్షణము. రతియనుటతోడనే జీవుని యొక్క మోహలక్షణము మిగిలియున్నది.

విజయ :— మరి, పెద్దిదాసుగారూ! మీ సంకీర్తనములు చర్వణముఁజేసినందువలన జీవలక్షణము మిగులనిస్థితి యుండునా?

పెద్దిదాసు :— మహాప్రభువులు చిత్తగించవలెను. భక్తుఁడు పరమేశ్వరునిభావించును. ఆతని లీలానుభవములఁ గొనియాడును. ఆభక్తునిలోఁ బ్రపత్తి యున్నది. ఆతనిహృదయమునం దార్ద్రత యున్నది. పరమేశ్వర లీలావిభూతులను జర్వణ సేయుటవలన వానిలో నొక ప్రభావ ముదయించును. ఈ చర్వణము, ఈ సమార్ద్రహృదయముఁ బరమేశ్వరవియోగముసహించలేని యొకతాపము. వీనియన్నింటికి నొకవలన నాభక్తునిలో నొకచిత్తవృత్తి కలుగును. ఆచిత్తవృత్తి పరమేశ్వరభక్తి యన్ననిత్యభావముతోఁగూడుకొని స్వరూపానందముగఁ బ్రకాశించును. ఆ స్వరూపానందమునకు నీచిత్తవృత్తికి భేదములేదు. భేదములేదనఁగఁ జిత్తవృత్తి నశించిపోయిన దన్నమాట. స్వరూపానందమే మిగిలినదన్నమాట. ఈ చిత్తవృత్తియాస్వరూపానందముగఁ బరిణమించిన దన్నమాట. ఇదియే సవికల్పకసమాధి. ఇన్నిరసములు లేవు. ఉన్న దొక్కటియేరసము. దానికి వేరే పేరులేదు. అది పరమేశ్వరభావనచేతఁగలిగెడు నిరవధికానందము. ఇన్నిస్థాయిభావములు లేవు. భక్తియనున దొకటియే యున్నది. మహారాజా! నేను వైష్ణవుఁడను. మీరు వైష్ణవులు. ఆలంకారికులయొక్క రసవాద మద్వైతవాదమును స్థాపించును. వైష్ణవమతమును స్థాపించదు. శ్రీమన్నారాయణుఁ డొకఁడే యున్నాడని ప్రభువులకుఁ దమకుఁ దెలియును. ఆ స్వామిభక్తుఁడనైన నాకుఁ దెలియును. ఆరసవాదము వాదమేతప్ప, ఆ చిద్విశిష్టమైన స్థాయ్యుపహితరసానుభూతి బొందినవా రెవరో తెలియదు. పరమేశ్వరుని యనుగ్రహము పొందినవారి నంద ఱెఱుఁగుదురు. తమరు మున్ను వర్షర్తువునఁ

జేసిన మహాన్నదానమున నమ్మవారిముక్కుఱ తమకందాలోని గంజి గంగాళములోఁ బడుట ప్రత్యక్షమైన విషయము. ఈ రసవాదము విష్ణుపారమ్యమును సాధించదు.

కోనేటి దీక్షితులు మాటాడలేదు. రాజు మాటాడలేదు. పెద్దదాసు రాజునుబొగడి వైష్ణవమతమును బొగడి లౌక్యమునెరపినాడు. అతని మొగము వైదికముగ నున్నదిగాని లౌకికముగ లేదు. ఇతఁడు రాయసము వెంకన్నకు బంధువా? ఆతని లౌకికము వట్టిలోకము నుండి పుట్టినది. ఈయనలౌకికము వేదధర్మమునుండి సముద్భవించినది.

కోనేటి దీక్షితులు తానేమియనవలెనో తెలిసికొనలేకపోయెను. ఆయనకుఁ గోపముగ నుండెను. ఇట్లనెను: "మహారాజుగారు మీకేమి సన్మానముచేయవలెనో యిదివరకే నిర్ణయించినారు. ఆ సన్మానము మీరులేకుండ జరుగును. మీరును వినఁగలరు."

రాజు సభనుండి వెడలిపోయెను. సభయంతయు విరమింపఁబడెను.

మరునాటి మధ్యాహ్నమున నొకగాడిద మొగమునకుఁ బంగ నామములుపెట్టి దానిపై నొకపట్టుసేలువపరచి కాలికి బంగారపుటందె తొడిగి చిరతలు మూపుననేసి తంజాపురమున నూరేగించిరి. పెద్దిదాసు గారికి సన్మానమని రాజభటులు, మరికొందరును జెప్ప నారంభించిరి. ఆయుత్సవమువెంటఁ గాళకవి వెళ్లలేదు. ఆ యూరేగింపు పెద్దిదాసు తోటముందుఁ జాలసేపు నిలుచుండెను.

౨౨

ఊరేగింపు జరుగుచున్నపుడు పెద్దిదాసు తానువెళ్లి యాగాడిద మీఁదఁ గూర్చుందు ననెను. కాళకవి మొదలైనవా రాపిరి.

"స్వామీ! మీమనస్సులోనున్న శాంతి పామరులకుఁ దెలియదు. వారికిఁ దెలియకపోయినను మీకు నష్టములేదు. కాని తమరన్నచో గౌరవముగల మావంటివారికి చాల బాధగా నుండును," అనిరి. పెద్దిదాసు సరేకానిం డనెను. ఆయన మొగమునందుఁ బరమేశ్వరుడు తాండవించుచుండెను.

నాడు ప్రొద్దుక్రుంకెను. పెద్దిదాసు రాజగోపాలపూజా విధానమును నిర్వర్తించి రాత్రిరెండుజాములు దాఁటువరకు సంకీర్తనము చేసి నిదురపోయెను. నాల్గవజామునఁ బెద్దిదాసున కొకకల వచ్చెను. ఆకలలో నొకమహాభూతము, కరాళాకృతి, ఖడ్గధారిణి, వికారదంష్ట్ర రాజుమీఁదికిఁ బోవుచుండెను. పెద్దిదాసు ప్రక్కనుండెను.

పెద్దిదాసు :— ఓసిభూతమా! ముందు నన్ను దినివేయుము. తరువాత రాజుమీఁదికిఁ బొమ్ము.

భూతము :— నీతో నాకు సంబంధములేదు.

పెద్దిదాసు :— నీవెవరవు?

భూతము :— నేను సోదరీసంగమమహాపాపాకృతిని. నే నీరాజునే గాదు రాజ్యమునంతను మ్రింగుచున్నాను. నా కిప్పు డెక్కువ శక్తి వచ్చినది. రాజు విష్ణుభక్తుని బరాభవించినాడు. దానితో నాశక్తి యిబ్బడి యైనది.

పెద్దిదాసు :— ఆవిష్ణుభక్తుఁడను నేనే. ఆదోషమును నే నుపసంహరించుకొనుచున్నాను.

భూతము :— నాశక్తి నాకుఁజాలును.

పెద్దిదాసునకు మెలఁకువ వచ్చెను. కాళ్లుఁ గడిగికొని యాచమనముచేసి కనులుఁ తుడిచికొని దుస్స్వప్న ఫలనాశకములైన శ్లోకములు చదివి మరల నిదురించెను. ఇంక నాలుగైదుగడియలలో నుషో రేఖ లుదయించును. పెద్దిదాసున కప్పు డింకొకస్వప్నము వచ్చినది.

పెండ్లి రాయబారములు జరుగుచున్నవి. మధురరాజైన చొక్కనాథుఁడు విజయరాఘవనాయకునకు జ్ఞానాంబికయందుఁ గలిగిన యచ్యుతాంబికను భార్యగానిమ్మని కోరెను. విజయరాఘవనాయకుఁడు తిరస్కరించెను. మీతో మాకు సంబంధము పనికిరా దనెను. రాయ బారులు కోపముతో వెడలిపోయిరి. తరువాత నెదో పొగగాఁ గ్రమ్మెను. కొంతసే పేమిజరిగినదో తెలియలేదు. స్వప్నము మరల విస్పష్టత నందెను. పెద్దయుద్ధము జరుగుచుండెను. మన్నారుదాసు చెఱనుండి వదలిపెట్టఁబడెను. చొక్కనాథనాయకునియొక్క సేనా నాయకుడు వెంకటకృష్ణప్పనాయుడు యువరాజైన మన్నారుదాసు శిరస్సు నరికెను. విజయరాఘవనాయకుడు పట్టాకత్తిపుచ్చుకొని వెంకటకృష్ణప్పనాయునిమీఁదికిఁ బోయెను. కృష్ణప్పనాయడు విజయ రాఘవనాయకునితల నరికెను. ఆకాశమునఁ దిరుగుచున్న విజయ రాఘవనాయకుని శిరస్సు "రంగనాథ, రాజగోపాల," యని స్మరణ చేయుచుండెను. పెద్దిదాసునకు వెంటనే మెలఁకువ వచ్చెను. ఆయన కపారమైన దుఃఖము కలిగెను. తూర్పునం దుషోరేఖలు పొడమినవి. 'ఓహో! ఏమి పాడుకల! తెల్లవారుజామున వచ్చినస్వప్నము శీఘ్ర ముగ ఫలవంతమగునని చెప్పుదురు.' పెద్దిదాసు నిలువెల్ల నీరసించి కూర్చుండెను. ఆయన నోటివెంట నీరెండు మాటలు వెలువడినవి, 'రంగనాథ! రాజగోపాల!'.

సరస్వతీ పవర్ ప్రెస్, రాజమహేంద్రవరము 7365/1958

13875